**T.C.**

**İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ**

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

# IRAK ÖZELİNDE DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜNÜN SÖZDE DEVLETLEŞME SÜRECİ VE DÖNÜŞÜM GÖSTEREN ÖRGÜT YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME (1999-2020)

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Özgür ERDOĞAN**

**Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**

**Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı**

**MART, 2023**

**T.C**

**İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ**

**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

# IRAK ÖZELİNDE DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜNÜN SÖZDE DEVLETLEŞME SÜRECİ VE DÖNÜŞÜM GÖSTEREN ÖRGÜT YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME (1999-2020)

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Özgür ERDOĞAN**

**(Y2112.305004)**

**Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı**

**Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları Programı**

**Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Baturay YURTBAY**

**MART, 2023**

# KABUL VE ONAY SAYFASI

# ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Irak Özelinde DEAŞ Terör Örgütünün Sözde Devletleşme Süreci ve Dönüşüm Gösteren Örgüt Yapısı Üzerine Bir İnceleme (1999-2020)’’ adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (…/…/20..)

Özgür ERDOĞAN

# ÖNSÖZ

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bana çok değerli bilgiler katan hocalarıma teşekkürü borç bilirim. ‘‘Irak Özelinde DEAŞ Terör Örgütünün Sözde Devletleşme Süreci ve Dönüşüm Gösteren Örgüt Yapısı Üzerine Bir İnceleme (1999-2020)’’ başlıklı bu çalışmanın hazırlanma sürecinde vermiş olduğu direktiflerle çalışmanın ortaya çıkmasında pay sahibi olan değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Baturay Yurtbay’a teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın hazırlanma aşamasında desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mart, 2023 Özgür ERDOĞAN

**IRAK ÖZELİNDE DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜNÜN SÖZDE DEVLETLEŞME SÜRECİ VE DÖNÜŞÜM GÖSTEREN ÖRGÜT YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME (1999-2020)**

# ÖZET

Bu çalışma DEAŞ terör örgütünün bölgede etkinlik kazanmasında etkili olan modern Irak tarihi sosyo-politik dinamiklerini irdelemektedir. Çalışmada DEAŞ'ın sözde devletleşme iddiası kapsamında bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler incelenmekle beraber Irak özelinde DEAŞ ile çok aktörlü mücadele dönemi ve DEAŞ ile mücadele süreci neticesinde bölgede alan hâkimiyeti yetkinliğini kaybeden terör örgütünün değişim gösteren örgüt yapısı, saldırı stratejisi, yeni dönemde bölgede etkinlik kazanımını destekleyen faktörler 2017-2020 yıllarını kapsayan süreç içerisinde analiz edilmiştir. Çalışma oluşturulurken nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma bir vaka analizi olmakla birlikte akademik makaleler, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, resmi raporlar, sivil toplum kuruluşları raporları ve akademik değeri olan yazılı basından yararlanılarak hazırlanmıştır. Tüm bu kapsamda çalışmada elde edilen veriler çerçevesinde modern Irak tarihi sosyo-politik dinamiklerinin kronik sorunsalları olarak tasvir edilen mezhepsel ayrımcılık ve etnik çatışmalar gibi etmenlerin Irak'ta ortak bir kimlik altında birleşilmesinin önüne geçtiği belirlenmiş, Irak'ta demokratik kurumların işlevsizliği sebebiyle ortaya çıkan otoriter yönetimler ile bölgede yükselen toplumsal eşitsizlik; İran Savaşı ve Birinci Körfez Savaşı bağlamında ortaya çıkan finansal krizler, uluslararası ambargolar Irak toplumunda Batı karşıtlığının yükselmesinde de etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Modern Irak sosyo-politik dinamiklerinin de tesiriyle 2003 askeri müdahalesinin ardından bölgede etkinlik kazanan, Irak ve Suriye kara sınırları içerisinde 2014 yılında sözde hilafetini, sözde devletini ilan eden DEAŞ ile mücadelede çok aktörlü bir süreç vuku bulmuştur. Bu bağlamda Irak özelinde 2017 yılında DEAŞ'a karşı zafer ilan edilmiştir. Ancak bölgenin DEAŞ unsurlarından tamamen arındırılamadığı değerlendirilmektedir. Bu noktada bölgedeki DEAŞ yapılanmasının ve eylem stratejisinin değiştiği belirlenmiştir. Irak'ta alan hâkimiyetini kaybeden örgütün, yeni dönemde güvenlik güçlerine karşı yıpratma saldırıları gerçekleştirdiği saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Irak, Terörizm, Selefilik, Terörle Mücadele, DEAŞ

**AN ANALYSIS ON THE SO-CALLED STATE FORMATION PROCESS OF THE DAESH TERRORIST ORGANIZATION AND THE TRANSFORMING ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN IRAQ (1999-2020)**

# ABSTRACT

This study examines the socio-political dynamics of modern Iraqi history, which were effective in the DAESH terrorist organization gaining influence in the region. In the study, the activities carried out by DAESH in the region within the scope of the so-called states formation process claim are examined, but the changing organizational structure of the terrorist organization, which lost its area dominance in the region as a result of the multi-actor struggle against DEASH in Iraq and the fight against DEASH, the attack strategy, the factors that support the gaining of effectiveness in the region in the new period 2017. It has been analyzed in the process covering the years 2017-2020. Qualitative research methods were used while creating the study. Although the study is a case study, it has been prepared by making use of academic articles, master's theses, doctoral theses, official reports, reports of non-governmental organizations and printed media with academic value. In all this context, within the framework of the data obtained in the study, it was determined that factors such as sectarian discrimination and ethnic conflicts, which are described as chronic problematics of modern Iraqi historical socio-political dynamics, prevent the merger under a common identity in Iraq. and rising social inequality in the region; It was concluded that the financial crises and international embargoes that emerged in the context of the Iran War and the First Gulf War were also effective in the rise of anti-Westernism in Iraqi society. With the influence of modern Iraqi socio-political dynamics, a multi-actor process took place in the fight against DAESH, which gained influence in the region after the 2003 military intervention and declared its so-called caliphate, its so-called state, in 2014 within the land borders of Iraq and Syria. In this context, victory was declared against DAESH in 2017, in particular in Iraq. However, it is considered that the region has not been completely cleared of DAESH elements. At this point, it has been determined that the DAESH structuring and action strategy in the region has changed. It has been determined that the organization, which lost its

dominance in Iraq, carried out attrition attacks against the security forces in the new period

**Keywords:** Iraq, Terrorism, Salafism, Counter-Terrorism, DAESH

# İÇİNDEKİLER

**ONUR SÖZÜ** ..... **iii**

**ÖNSÖZ** ..... **v**

**ÖZET** ..... **vii**

**ABSTRACT** ..... **ix**

**İÇİNDEKİLER** ..... **xi**

**KISALTMALAR LİSTESİ** ..... **xv**

**ÇİZELGELER LİSTESİ** ..... **xvii**

**I. GİRİŞ** ..... **1**

A. Araştırmanın Önemi ..... 3

B. Metodoloji ..... 4

C. Araştırma Soruları ..... 5

D. Araştırmanın Sınırları ..... 6

E. Tezin Bölümleri ..... 6

**II. BİR SORUNSAL OLARAK DİNİ MOTİFLİ TERÖRİZM** ..... **9**

A. Terörizm Nedir? ..... 9

B. Terörizmin Tarihi ..... 14

1. Modern Terörizm Tarihi ..... 15

C. Dini Motifli Terörizm ..... 22

**III. DEAŞ'IN İDEOLOJİK KÖKENLERİ** ..... **25**

A. Selefilik ..... 25

1. Cihadi Selefilik ..... 32

B. Vehhâbîlik ..... 36

**IV. MODERN IRAK SOSYO-POLİTİK DİNAMİKLERİ ..... 43**

A. Irak Krallığı Dönemi (1921-1958)..... 45

1. Bağımsız Irak Krallığı Dönemi (1932-1958)..... 49

B. Irak Cumhuriyeti Dönemi (1958-2003)..... 52

1. Irak Cumhuriyeti: Yeni Güç Odağı Baas Partisi ve Dönem İçi Sosyo-Politik Dinamikler (1968-2003)..... 54

a. Baas Partisi Hasan el-Bekir dönemi (1968-1979)..... 54

b. Baas Partisi Saddam Hüseyin dönemi (1979-2003)..... 58

i. Irak-İran Savaşı bağlamında 1979-1989 yılları arasındaki Irak sosyo-politik dinamikleri..... 59

ii. Birinci Körfez Savaşı bağlamında 1990-2003 yılları arasındaki Irak sosyo-politik dinamikleri..... 62

C. 2003 Yılı Askeri Müdahalesi Etkisiyle Ortaya Çıkan Yeni Irak Sosyo-Politik Dinamikleri (2003-2006)..... 69

1. Irak İlk Demokratik Seçim Süreci (2005-2006)..... 71

2. Irak: Direniş Grupları..... 74

**V. IRAK ÖZELİNDE DEAŞ YAPILANMASI ..... 79**

A. DEAŞ'ın Oluşum Evreleri..... 79

1. Tevhid ve Cihad Örgütü (1999-2004)..... 79

2. Irak El-Kaidesi (2004-2006)..... 84

3. Irak İslam Devleti (2006-2013)..... 86

4. Irak ve Şam İslam Devleti (2013 ve Sonrası)..... 92

a. Musul'un işgali..... 94

B. Irak Özelinde DEAŞ Terörü ile Çok Cepheli Çatışma Dönemi (2014-2017)..... 98

1. DEAŞ ile Mücadelede Yerel Aktörler..... 100

a. Irak Güvenlik Güçleri..... 100

b. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Güvenlik Güçleri..... 101

c. Haşdi Şabi Yapılanması ..... 104

2. DEAŞ ile Mücadelede ABD Liderliğinde Oluşum Gösteren DEAŞ Karşıtı Uluslararası Koalisyon ..... 109

3. Özgürleştirilmiş Irak ..... 113

C. Irak'ta Gizli Güç: DEAŞ ..... 116

1. Irak'ta Değişiklik Gösteren DEAŞ Yapılanması ..... 117

a. Irak özelinde ABD-İran çatışmaları ..... 129

b. Irak özelinde DEAŞ ve Kovid-19 ..... 133

**VI. ANALİZ VE SİYASİ ÖNERİLER ..... 137**

**VII. SONUÇ VE ÖNERİLER ..... 141**

**VIII. KAYNAKÇA ..... 147**

**ÖZGEÇMİŞ ..... 175**

# KISALTMALAR LİSTESİ

**ABD** : Amerika Birleşik Devletleri

**BM** : Birleşmiş Milletler

**BMGK** : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

**DEAŞ** : Irak ve Şam İslam Devleti

**GKY** : Geçici Koalisyon Yönetimi

**IEK** : Irak el-Kaidesi

**IKBY** : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

**IİD** : Irak İslam Devleti

**KDP** : Kürdistan Demokrat Partisi

**KYB** : Kürdistan Yurtseverler Birliği

**MŞK** : Mücahitler Şura Konseyi

**NC** : Nusra Cephesi

**OPEC** : Petrol İhraç Eden Ülkeler

**SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

**T.Y** : Tarih Yok

**TCÖ** : Tevhid ve Cihad Örgütü

# ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1 DEAŞ Saldırı Çizelgesi..... 122

# I. GİRİŞ

Resmi adıyla Irak Cumhuriyeti (Irak) tarihsel düzlemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle ayrılması neticesinde varlık bulmuştur. Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı döneminde 1916 yılında Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile iki aktör arasında paylaşılmış; Irak, 1920 yılında San Remo Konferansı neticesinde İngiltere mandatörlüğünde çok kimlikli ve çok uluslu bir toplum yapısı çerçevesinde oluşum göstermiştir. Irak 1932 yılında bağımsız bir aktör olarak varlık kazanarak uluslararası arenada yer almaya başlamıştır. Mevcut süreç 1958 yılına kadar Irak Krallığı adı altında vuku bulmuştur, 1958 yılında gerçekleşen askeri darbe ile yönetim biçimi Cumhuriyet olarak tanımlanmış ve yeni dönem Irak Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır.

Irak bağımsızlığı itibariyle aşiret bağlarının etkili olduğu sosyolojik bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda Sünni-Şii mezhep çatışmalarının, etnik kimliksel çatışmaların, son olarak 1968 yılında gerçekleşen Baas Partisi darbesine değin askeri darbelerin sıklıkla yaşandığı bir bölgedir. Bölgede 2003 yılından itibaren baskın çatışma dinamiği olarak öne çıkan Sünni-Şii mezhep çatışmalarının temeli Irak Krallığı dönemine dayanmaktadır. Ayrıca ülkedeki toplumsal yapı ve etnik çatışma dinamiklerinin Irak Krallığı döneminden miras alındığı değerlendirilmektedir. Irak'ta her ne kadar 1958 yılında Cumhuriyet ilan edilmiş olsa da demokratik kurumların oluşturulmasındaki başarısızlık, çatışmalarda katalizör görevi görmüştür.

Irak politik sistemi temelde neo-patrimonyal yapılanma, belirli bir grubun veyahut şahısın kontrolünde görünümündedir. Irak özelinde 1968 yılında gerçekleşen Baas Partisi darbesi sonucu yaklaşık 35 yıl kesintisiz süren Baas yönetiminde Iraklıların güvenliğinin sağlamasındaki eksiklik, kamu hizmetlerindeki yetersizlikler, vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yönetimsel aksaklıklar, ekonomik istikrarın sağlanamaması, İran ve Kuveyt ile gerçekleştirilen savaşlar Irak'ı politik ve sosyo-kültürel alanlarda zayıflatmıştır. Irak'ı zayıflatan unsurlardan birisi de 2003 askeri müdahalesidir. Mevcut müdahale bölgede demokratik siyasal hayatın yerleşmesi noktasında ilk adımdır. Ancak müdahale sonucunda Irak Krallığı ve Baas

Partisi dönemlerinden miras kalan sosyo-politik geçmiş, yeni dönemde bölgedeki istikrarsızlığın öncelikli sebebidir. Bölgede 2003 askeri müdahalesiyle düşürülen Baas Partisi iktidarı ardından bölgede siyasal, toplumsal ve kültürel ayrışmalar görülmüştür. Bu ayrışmalar Irak coğrafyasında terör örgütlerinin alan bulmasında temel etkenlerdir.

Irak'ta süregelen istikrarsız siyasal ortam 2003 askeri müdahalesi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bölgede çok sayıda silahlı grup faaliyet göstermeye başlamıştır. Askeri müdahale karşısında farklı amaçlar sahip olan bu direniş gruplarından biri de süreç içerisinde direniş grupları arasında bölgedeki faaliyetlerini arttıran, el-Kaide ile iş birliği kurarak güçlenen ve bölgede dönem içerisinde sözde devletleştiği iddiasında bulunacak olan, örgütsel gelişim sürecinde son formu DEAŞ olarak adlandırılan terör örgütüdür.

Örgüt Türkçe literatürde sıklıkla Irak ve Şam İslam Devletinin Arapça hali yani ''ed-Devlet'ül-İslâmiyye fi'l-Irak ve'ş-Şam'' isminin kısaltmalarından oluşan DEAŞ olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2021: 9). DEAŞ, Türkçede telaffuz farklılıklarından ötürü DAEŞ ve DAİŞ olarak da tasvir edilmektedir. Türkçe literatürde DEAŞ, IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti) ve İslam Devleti isimleri ile de belirtilmektedir. Çalışmada mevcut örgüt DEAŞ formu ile Irak ve Şam İslam Devleti anlamında kullanılacaktır.

DEAŞ ilk olarak Irak özelinde etkinlik göstermeye başlamış, etkinlik alanını Suriye sınırları içerisine genişletmiş ve küresel çapta terör eylemleri gerçekleştirmiştir. DEAŞ, Irak ve Suriye kara sınırları içerisinde 2014 yılında sözde halifeliğini ilan ederek devletleştiğini ilan etmiştir. Bu bağlamda küresel terörizmin yeni el-Kaidesi olarak belirtilen DEAŞ'a halifelik ilanının ardından Nijerya'da Boko Haram, Filipinler'de Ebu Seyyaf, Lübnan'da Özgür Baalbek Sünniler Tugayı ve Mısır'da Ensar Beytül Makdis gibi gruplar biat etmiştir (Şenol vd., 2016: 281).

DEAŞ'ın sözde devlet ilanının resmiyeti bulunmamaktır. Uluslararası hukuk kapsamında bir siyasal oluşumun devlet olarak tanımlanması net bir referans kaynağı belirtilememektedir. Ancak 1933 yılında Montevideo Sözleşmesi yer alan ve kabul edilen ''Devletlerin Hakları ve Yükümlülükleri'' başlıklı rapor uluslararası hukuk çerçevesinde devletin varlığının kabulü için dört kriterin gerekliliğini öne çıkarmıştır (Azarkan, 2016: 226). Buna göre gerekli kriterler:

- Kalıcı nüfus,

- Tanımlanmış bölge veyahut sınır,

- Kontrol sahibi bir hükümet,

- Diğer devletlerle ilişki geliştirebilme yeterliliği olarak belirtilmiştir (Scott, 1934: 226).

DEAŞ uluslararası terörizmin temsilcisidir. DEAŞ'ın başta insan hakları ihlalleri, küresel çapta gerçekleştirdiği eylemler, küresel düzlemde terörizmin finansmanının önemli bir aktörü olması, Irak ve Suriye resmi sınırları içerisinde gayri resmi alan kontrolü girişimleri gibi sebepler, DEAŞ'ın hukuken resmi bir devlet statüsünde olma iddiasını imkânsızlaştırmakta; iddia yok hükmünde kabul edilmektedir. Aynı zamanda sözde devlet olma iddiasının self-determinasyon ilkesine dayandırılmaması, bağdaştırılmaması ve mevcut alan hâkimiyetlerinin işgal yoluyla elde edilmesi hukuken devlet olma iddiasını gayrimeşru kılmaktadır (Özer, 2016:271). Bu kapsamda Irak'ta ve Suriye'de gerçekleştirdiği şiddet odaklı terör eylemleri, insan hakları ihlalleri ile bölgesel ve küresel konjonktürde ortaya çıkardığı terör tehdidi neticesinde 2014 yılından itibaren DEAŞ ile mücadele çok aktörlü bir kimlik kazanmış, DEAŞ süreç içerisinde değişim gösteren örgüt yapısıyla Irak özelinde varlık göstermeye devam etmiştir.

Bu çalışmada Irak özelinde DEAŞ terör örgütü tahlil edilecektir. Çalışmada DEAŞ'ın Irak'ta etkinlik alanı kazanımında etkili olan modern Irak tarihi sosyo-politik dinamikleri ve Irak özelinde sözde devletleşme süreci incelenmektedir. Çalışmada ayrıca DEAŞ'a karşı Irak özelinde 2017 yılında ilan edilen resmi zaferin ardından DEAŞ'ın 2020 yılıyla sınırlandırılmış haliyle değişen örgüt yapısı analiz edilmektedir.

## A. Araştırmanın Önemi

Çalışmada DEAŞ'ın bölgede direniş grubu olarak etkinlik kazanmasında etkili olan Irak sosyo-politik dinamikleri, modern Irak tarihi kapsamında incelenmiştir. Genel kanı olarak çalışmalarda öne çıkarılan 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğinde gerçekleşen askeri müdahale sonucunda bölgede ortaya çıktığı iddia edilen mezhepsel çatışmalar, etnik çatışmalar, kamu düzeninde bozulma, aşiretlerin toplumdaki baskın konumu gibi faktörlerin varlığının modern Irak sosyo-politik dinamikleri içerisinde 2003 askeri müdahalesinden önceye dayandığı görülmüştür. Ancak 2003 askeri müdahalesinin Irak'taki sosyo-politik ve sosyo-

kültürel istikrarsızlıklar ve çatışmalar konusunda önemli bir etmen olduğu yadsınamazdır.

Yök Tez Veri Tabanı uyarınca Irak özelinde DEAŞ odaklı tamamlanan çalışmalarda zaman çizelgesinin 2017 yılında sonlanmış olduğu görülmüştür. Çalışmaların 2017 yılında sonlanmasında mevcut tarihte Irak özelinde DEAŞ'a karşı zafer ilan edilmesi etkilidir. Ancak mevcut zafer ilanı bölgedeki DEAŞ unsurlarını tamamen etkisiz hale getirmemekle beraber erken olarak tanımlandırılabilmektedir. Bu bağlamda literatüre yenilikçi bir yaklaşım getirmek maksadıyla çalışmada DEAŞ'ın 2017 yılından sonra bölge dinamiklerindeki etkileri, değişen örgüt yapısı ve bölgede faaliyet göstermesinde etken faktörler analiz edilmiştir.

## B. Metodoloji

Çalışma oluşturulurken yazılı ulusal ve uluslararası kaynaklardan yararlanılmıştır. Yök Tez Veri Tabanında DEAŞ konulu çalışmalar incelenmiştir. Yök Tez Veri Tabanında DEAŞ/IŞİD konu başlıklı aramalar sonucunda Irak özelinde çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Mevcut analizler sonucunda Irak özelinde DEAŞ odaklı tamamlanmış olan akademik çalışmaların temel olarak 2003-2017 yıllarını kapsadığı görülmüştür. Aynı zamanda DEAŞ'ın Irak coğrafyasında etkinlik alanı kazanımında, güçlenmesinde 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahalenin temel alındığı değerlendirilmiştir.

Çalışma mevcut literatüre yenilikçi bir bakış açısı sunması açısından Yök Tez Veri Tabanında var olan çalışmaların kapsamını genişletmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada DEAŞ terör örgütü incelenmiş; bununla birlikte modern Irak tarihi analiz edilmiştir. Çalışmada aynı zamanda DEAŞ'ın 2017 yılı ile birlikte Irak özelinde değişen örgüt yapısını irdelenmektedir.

Çalışma geniş bir perspektif uyarınca hazırlanmıştır. Çalışma oluşturulurken siyasi tarih, uluslararası ilişkiler ve terörizm disiplinlerinden yararlanılmıştır. Siyasi bir amaç güden terörizm faaliyetlerinin, Irak sosyo-politik dinamikleri ile ilişkisi yadsınamazdır. Irak'ta 2003 yılı tarihli gerçekleşen askeri müdahalenin ardından bölgede ortaya çıkan anarşi ortamında yükseliş gösteren DEAŞ terör örgütünün sosyolojik taban kazanımının temeli geçmiş dönem Irak sosyo-politik dinamiklerine dayanmaktadır. Dönem içerisinde genişleyen sosyolojik taban DEAŞ'ın etkinlik

alanının genişlemesinde doğrudan rol oynamıştır. Bu bağlamda çalışmada Irak sosyolojik yapısı ve Irak tarihi incelenmiştir. Ardından DEAŞ terör örgütünün ideolojik kökeni, Irak özelinde örgütleşme süreci analiz edilmiştir. Çalışmanın devamında Irak özelinde DEAŞ ile çok aktörlü mücadele süreci ve örgütün değişen organizasyon yapısı irdelenmiştir.

Çalışmada açıklayıcı bir anlatım kullanılmıştır. Çalışma bir vaka analizidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada ikincil kaynaklar kullanılmış, belgesel tarama metodundan faydalanılmıştır. Çalışmada akademik dergi makaleleri, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri, konu ile bağlantılı kitaplar, sivil toplum kuruluşları raporları, resmi raporlar, akademik değeri olan yazılı basın verileri toplanmış ve analiz edilmiştir.

**C. Araştırma Soruları**

Çalışma dört soru çerçevesinde hazırlanmıştır. Çalışmada cevap aranan sorular şunlardır:

- DEAŞ'ın Irak özelinde etkinlik kazanmasında ve sözde devletleşme sürecinde etkili olan sosyo-politik dinamikler nelerdir?

- DEAŞ'a karşı açıklanan resmi zafer açıklamasının ardından değişen DEAŞ örgüt yapısı bağlamında 2017-2020 yılları arasında örgütün Irak dinamikleri üzerindeki etkileri nelerdir?

- DEAŞ ile mücadele kapsamında bölgede varlık gösteren aktörlerin Irak sosyo-politik dinamikleri üzerindeki etkileri nelerdir?

- DEAŞ'ın 2017-2020 yılları arasında bölgede etkinlik alanı kazanımını kolaylaştıran faktörler nedir? Sorularına cevaplar aranacaktır.

Çalışmanın oluşumunda temel nokta olan mevcut araştırma soruları ile farklı perspektiflerde DEAŞ terör örgütünün Irak özelinde analizi amaçlanmıştır. DEAŞ'ın küresel bir terör örgütü olarak ortaya çıkmasında Irak bölgesindeki kontrol edilemez yükselişi doğrudan ilişkilidir. DEAŞ'ın sözde devletleşme sürecinin vuku bulmasında ve örgütün küresel çapta taraftar, savaşçı kazanımında Irak özelinde DEAŞ ile mücadeledeki başarısız süreç öne çıkmaktadır. Örgütün Irak bölgesinde mevcut gücünü korumakta olduğu zaman diliminde küresel çapta da etkinliğini sürdürdüğü

bilinmektedir. Tüm bu kapsamda DEAŞ ile mücadele sürecinin Irak özelinde çok aktörlü bir yapıya evrilmiş olduğu görülmektedir.

DEAŞ karşıtı uluslararası aktörlerin de destek vermesi sonucunda, Irak özelinde mücadele dönemi başarıya ulaşmış, DEAŞ'ın küresel aktivite oranı süreç sonunda minimuma indirilmiştir. Ancak DEAŞ ile mücadelede yer alan aktörlerin Irak siyasi hayatı başta olmak üzere Irak sosyolojik yapısına doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte bölgede DEAŞ varlığının tamamen sonlandırılamadığı; lakin örgütleşme sürecine kıyasla minimuma indirildiği görülmektedir. Bölgede DEAŞ unsurlarının tekrar güçlenmesi, küresel düzlemde sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bu bağlamda DEAŞ'ın Irak bölgesi özelinde incelenmesi elzemdir. Hazırlanan çalışma yukarıdaki sorulara verilecek cevaplarla bağlantılıdır.

### D. Araştırmanın Sınırları

Çalışma modern Irak sosyo-politik dinamikleri etrafında oluşum göstermekte olup 1920 tarihi başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Çalışma gerek verilerin yetersizliği gerekse de görece yakın bir dönem olduğu için 2020 yılını kapsamına alarak sonlandırılmıştır. Mevcut süreç modern Irak tarihi olarak belirtilmiştir.

### E. Tezin Bölümleri

Çalışma giriş, analiz ve siyasi öneriler, sonuç ve öneriler, kaynakça başlıkları dışında dört başlıktan ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Dört başlık şunlardır: Bir Sorunsal Olarak Dini Motifli Terörizm; DEAŞ'ın İdeolojik Kökenleri; Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi; Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması. Çalışma sırasıyla Giriş, Bir Sorunsal Olarak Dini Motifli Terörizm adlı bölüm, DEAŞ'ın İdeolojik Kökenleri adlı bölüm, Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi adlı bölüm, Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması adlı bölüm, Analiz ve Siyasi Öneriler adlı bölüm ve son olarak Sonuçlar ve Öneriler adı verilen bölümden oluşmaktadır.

Çalışmada Giriş bölümünün ardından ilk başlık ve bölüm olarak Bir Sorunsal Olarak Dini Motifli Terörizm adlı bölüm gelmektedir. Bu bölümde terörizm nedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Terörizm tarihi incelenmiştir. Terörizmin özellikleri analiz

edilmiştir. Dini motifli terörizm, Dini motifli terörizm türleri, özellikleri ve diğer terörizm türlerinden ayıran yanları irdelenmiştir.

Çalışmada Bir Sorunsal Olarak Dini Motifli Terörizm adlı bölümden sonra DEAŞ'ın İdeolojik Kökenleri adlı bölüm gelmektedir. Mevcut başlıkta Selefilik, Vehhâbîlik ve Cihadi Selefilik adlı mevcut kavramların tarihsel düzlemde ortaya çıkışları ve genel özellikleri tahlil edilmiştir. Konu edinen başlıklar DEAŞ'ın ideolojik kökeni bağlamında incelenmiştir

Çalışmada dördüncü başlık Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi adlı başlıktır. Mevcut konu tarihsel düzlemde incelenmiş olup, Irak toplum yapısı ve Irak politik yapısı çerçevelerinde sınırlandırılmıştır. Başlıkta içerik olarak modern Irak tarihi sosyo-politik dinamikleri incelenmiştir. Başlık zaman çizelgesi olarak diğer başlıklarda tekrara düşmemek için 1920-2005 yılları ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın beşinci başlığı DEAŞ odağında geliştirilmiştir. Çalışmada beşinci bölüm olarak Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması adlı bölüm bulunmaktadır. Mevcut bölüm DEAŞ'ın oluşum süreci, DEAŞ ile mücadele süreci ve yeni dönemde bölgede dönüşüm gösteren DEAŞ yapısı, olgusu bağlamında hazırlanmıştır. Bölümde DEAŞ yapılanması Irak özelinde incelenmiş olup, DEAŞ'ın oluşum itibariyle örgütsel değişimi analiz edilmiş, Irak özelinde DEAŞ ile mücadele süreci tahlil edilmiştir. Ayrıca DEAŞ ile mücadelede yer alan aktörler incelenmiş, bölgesel bazda çatışmalar analiz edilmiştir. Son olarak da Irak özelinde değişim gösteren DEAŞ yapılanması, değişim gösteren saldırı metodları, saldırı dinamikleri ve DEAŞ'ın bölgede faaliyet göstermesini kolaylaştırıcı etmenler analiz edilmiştir.

Çalışmada altıncı başlık Analiz ve Siyasi Öneriler adlı başlıktır. Başlıkta çalışmayı oluşturan bulgular analiz edilmiş, DEAŞ terör örgütünün Irak'ta tekrardan sosyolojik bir taban kazanma ihtimali ve buna karşı alınabilecek önlemler; Irak özelinde DEAŞ terör örgütünün süregelen gücünü kırmak için mücadelede yolları tartışılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışmada yedinci ve son başlık olarak Sonuç ve Öneriler adlı başlık bulunmaktadır. Başlıkta çalışma genel bağlamda irdelenmiştir ve çalışmayı oluşturan araştırma soruları cevaplanmıştır.

# II. BİR SORUNSAL OLARAK DİNİ MOTİFLİ TERÖRİZM

Terörizm ilk çağlardan itibaren var olan bir tarihsel gerçekliktir. Terörizm; siyasi sonuç istemi çerçevesinde gerçekleştirilen şiddet eylemleridir. İlk çağlardan itibaren farklı dinlere, farklı ideolojilere ve farklı hedeflere sahip olan grupların, siyaseten sonuç almak amacıyla şiddete yöneldiği bilinmektedir. Siyasi sonuç alma istemi çerçevesinde gerçekleşen terör eylemleri; sol görüşlü gruplar, milliyetçi ve ayrılıkçı görüşlü gruplar ve sağ görüşlü gruplarca sıklıkla kullanılmaktadır.

Terörizm dönüşüm geçiren bir yapıdadır. Modern terörizm çağında geleneksel terörizm türleri konjonktürel faktörler bağlamında etkinlik alanlarını genişletmişlerdir. Yirminci yüzyılda geleneksel terörizm türleri, farklı dönemlerde uluslararası sistemde baskın konumlara gelmişlerdir. Yirminci yüzyılın son dönemi ile birlikte yirmi birinci yüzyılda sağ kanat kökenli dini motifli terörizmin etkili olduğu görülmektedir. Yeni terörizm çağı olarak adlandırılan dönemde sistemdeki konumu diğer terörizm türlerine kıyasla ön plana çıkan dini motifli terörizmin, doğrudan sivilleri hedef alan eylem stratejisi bakımından diğer geleneksel terörizm türlerine kıyasla yıkıcı etkileri daha fazladır.

Bir Sorunsal Olarak Dini Motifli Terörizm başlığında terörizm kavramı, terörizm tarihi ve dini motifli terörizmin genel özellikleri analiz edilecektir.

## A. Terörizm Nedir?

Türkçe literatürdeki terör kelimesi, köken olarak Latince'de bulunan ‘‘terrere’’ kelimesinden gelmektedir. Terörizm kavramı terör kelimesinden türetilmiştir. İki kavram da farklı çağrışımlara sahiptir. Terör kavramı, kökenbilim olarak Yunan ve Sanskrit dillerindeki ‘‘korku’’ ifadesini temel almaktadır ve Terörizmin Tarihi bölümünde de incelenecek olan Fransız Devrimi döneminde, ilk defa Edmund Burke tarafından kullanılmıştır (Schinkel, 2009: 183). Terörizm kavramı ise Jakobenler olarak adlandırılan zümrenin, ülkede muhalifleri sindirme odağında uygulamış oldukları eylemleri temsil etmektedir. Jakobenler tarafından uygulanan ve günümüzde modern anlamda terörizmin başlangıcı olarak adlandırılan eylem planı veyahut

davranış şekli, ortaya çıkışı itibariyle mevcut rejim muhalifi olan kesimi hedef almıştır. Ancak tarihsel düzlem içerisinde terörizm olgusu dönüşüme uğramıştır ve çalışmada da analiz edileceği gibi mevcut düzen karşısında cephe alan hükümet, hükümdar karşıtı uluslararası aktörlere sahip, çok uluslu ve farklı ideolojileri içerisinde barındıran yapıya evrilmiştir (Teichman, 1989: 508).

Terör eylemleri köken olarak ilk çağ olarak adlandırılan dönemini de kapsayan geniş bir perspektif içerisinde değerlendirilmektedir. Terörizm ise modern anlamda ilk olarak Fransız Devrimi ile literatürde yer almaya başlanmıştır. Terör eylemleri genel anlamda ‘‘cebir ve şiddet’’ içeren eylemlerdir. Terörizm konusunda ‘‘uluslararası resmi’’ bir tanımın olmaması nedeniyle günümüzde akademisyenlerin, uluslararası organizasyonların ve devletlerin terörizm tanımlamalarında farklılıklar olmakla birlikte terörizm kavramının tanımlandırılması konusunda bir anlam karmaşası mevcuttur. Torun (2003)’a göre terörizm temelde bir taktik ve strateji biçimidir; terör ise eylem şekli olarak tasnif edilmektedir (Torun, 2003:158). Terörizm belirli bir ideoloji veyahut gruba özgü değildir. Terörizm başta siyasi istemler amacında planlı ve sistematik; stratejik yaklaşımı olan şiddet eylemleridir (Başeren, 2008:2). Bu kapsamda terörizm amaçtan ziyade araç olarak kullanılmaktadır (Kaya, 2017: 56)

Uluslararası camiada ‘‘terör eylemlerinin’’ sınıflandırılması ve terörizmin tanımlandırılması konusunda çeşitli çalışmalarda bulunulmuştur. Ancak mevcut çalışmalar başarıya ulaşamamış, uluslararası terörizm konusunda genel kabul gören bir ‘‘resmi’’ bir tanımlama uygulamaya sokulamamıştır. Bu noktada etkili olan ilk faktör, geleneksel terörizmin alt gruplarından olduğu değerlendirilen milliyetçi grupların başını çektiği self-determinasyon ilkesi taraftarı eylemcilerin varlığı bağlamında ‘‘terörist’’ ve ‘‘özgürlük savaşçısı’’ ikileminin ortaya çıkmasıdır. Bu kapsamda gerilla savaşı ve terörizm sıklıkla karıştırılan iki kavramdır. Gerilla savaşçıları temelde güvenlik güçlerini hedef alırken teröristler ise sivilleri hedef almaktadır (Ganor, 2002:288). Aynı zamanda ‘‘devlet terörizmi’’ adı kavramının ülkelerce farklı yorumlanmaları, uluslararası tanımlamaların oluşumunda engel teşkil etmiştir.

Uluslararası aktörler terörizmin tanımlaması ve sınıflandırılması konusunda çokça çaba sarf etmiştir. Zdzislaw Galicki’nin *International Law and Terrorism* adlı çalışmasında, mevcut çalışmalar incelenmiştir. Galicki (2005)’e göre uluslararası alanda yapılan ilk çalışma 1937 yılında ilk uluslararası terörizmin tanımlamasının da

yapıldığı, ama yürürlüğe girmemiş olan Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesidir. 1937 Cenevre Sözleşmesi kapsamında terörizm, ‘‘devlete karşı gerçekleştirilen kriminal eylemler ve halkın zihnine yön vermesi amacıyla tertip edilen, planlanan eylemler’’ olarak sınıflandırılmış, tanımlanmıştır. Çalışma her ne kadar olumlu sonuçlanmamış olsa da gerek uluslararası çalışmalar gerekse de bölgesel çalışmalar sistem içinde devamlılık sağlamıştır. Bu yönde atılan adımlardan birisi çok aktörlü 1970 yılında imzalanan Uçakların Kanun Dışı Yollarla Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Sözleşmesidir. Uluslararası bir terörizm tanımın eksikliği görülmekte olsa da Amerika kıtası ülkelerinin oluşturmuş olduğu 2002 yılı tarihli Terörizme Karşı Inter-Amerikan Sözleşmesi, 1977 tarihli Terörizmin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ve 2003 yılı tarihli değişikliği gibi bölgesel sözleşmelerde, önceki çalışmalardaki terör suçları listelenmiş ve sözleşmelerde kullanılmıştır (Galicki, 2005: 743-758).

Terörizm tanımlarının tasniflerinde, devletlerin ulusal geçmişleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada öncelikli olarak ABD ve İngiltere incelenmiştir. Özellikle uluslararası sistemde terörizm ile mücadelede baş aktörler olarak değerlendirilen ABD ve İngiltere’nin terörizm ile mücadele amaçları bir olmuş olsa da ulusal terörizm tanımlamalarında farklılıklar bulunmaktadır. İngiltere’de 2000 yılında kabul edilen Terör Yasası uyarınca terörizm, ‘‘şiddet uygulama veyahut şiddet tehdidi kapsamında devlet kurumları ve hükümet üzerinde etki yaratmak; siyasi, dini veya ideolojik bir amaç uğruna gerçekleştirilmiş şiddet eylemleri veyahut şiddet tehdidir’’ (UK Legislation, 2000). Aynı dönemde 2000 yılında ABD Federal Kanunu 22.başlık bölüm 2656(d) uyarınca ABD ulusal terörizm tanımı tasvir edilmiştir. Buna göre terörizm, ‘‘siyasi motivasyon eşliğinde ulus altı gruplar ve elemanları tarafından sivillere karşı kasıtlı olarak gerçekleştirilen şiddet eylemleridir’’ (U.S Department Of State, 2000). Mevcut tanımlama eşliğinde terörizmin doğrudan sivilleri hedef alan ve siyasi amaç güden eylemler olduğu; ulus-devlet eylemlerinin terörizm tanımlamasında kullanılamayacağı değerlendirilmiştir (Ruby, 2002: 10-11).

Uluslararası alanda terörizmin resmi tanımı sorunsalı ve ulusal düzlemde terörizmin tanımlanmaları konusundaki muallak durum akademik alanda da kendisini göstermiş, terörizm konusunda farklı tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Ganor (2002)’a göre terörizm ‘‘siyasi, dini ve ideolojik amaçlara ulaşmak için kasıtlı olarak toplum üzerinde şiddet kullanma veyahut şiddet kullanma tehdidinde bulunma’’ olarak

tanımlamıştır (Ganor, 2002: 288). Laqueur (1996)'a göre terörizm ''şiddet eylemi veyahut şiddet tehdidi kapsamında toplumda panik ortamı yaratmakla birlikte iktidarı zayıflatmak, siyasi değişiklik amacı güden alt ulus uygulamasıdır'' (Laqueur, 1996: 24). Prımoratz (1990)'a göre terörizm ''korkutma ve yıldırma amacı taşıyan eylemlerdir'' (Promoratz, 1990: 130). Sandler (2005)'e göre terörizm ''bireysel veyahut ulus altı grupların siyasal ve sosyal amaçlarına ulaşmak için önceden tasarlanmış şiddet eylemleri, şiddet kullanımı ve şiddet tehdidi ile toplumda korku ortamının yaratılmasıdır'' (Sandler, 2005: 75). Sonuç olarak terörizmin tanımlanması konusunda çokça fikir ortaya atılmış olduğu görülmektedir. Yapılan tanımlar analiz edildiğinde tanımlamaların belirli konseptler etrafında oluşturuldukları değerlendirilmektedir. Bu kapsamda terörizm tanımlamalarında öne çıkan etmenler şunlardır:

- Terörizm siyasi hedef güdümlüdür,

- Terörizm bir hareket biçimidir,

- Terörizm cebir ve şiddet içeren eylemlerdir, barışçıl gösteriler terörizm kapsamında değerlendirilemezdir,

- Terörizm kasıtlı olarak sivilleri hedef almaktadır,

-Terörizm, şiddet tehdidi çerçevesinde toplumda psikolojik baskı oluşturmayı amaçlayan eylemdir.

Terörizm genel olarak siyasal sonuç hedefi güden, sivilleri hedef alan, cebir ve şiddet içeren eylemler olarak tasvir edilirken, terör eylemlerini gerçekleştirilen gruplarda çeşitlilik göstermektedir. Bunda terörist örgütlerin farklı hedefler ve ideolojiler etrafında örgütlenmesi etkili olmuştur. Heather Gregg *Defining and Distunguishing Secular and Religious Terrorism* adlı çalışmasında mevcut grupları geleneksel terörizm altında incelemiştir. Gregg (2014) geleneksel terörizmi sol kanat terörizmi, sağ kanat terörizmi ve etnik-ayrılıkçı terörizm adı altında üç başlıkta sınıflandırmıştır. Sol kanat terörizm, sol görüşlü ideolojiler olan anarşizm, marksizim ve sosyalizm ideolojilerini temel alarak incelenmiştir. Sağ kanat terörizmin ise içerisinde ırkçı, faşist, milliyetçi güdülere ve hedeflere sahip olan grupları barındırdığı değerlendirilmektedir. Ayrıca dini motivasyon temelinde varlık gösteren terör örgütlerini de sağ kanat terörizmi içerisinde analiz edilmiştir. Çalışmadaki bir diğer geleneksel terörizm türü olan etnik-ayrılıkçı terörizmde ise işgal güçlerine karşı

mücadele eden ve etnik özerklik istemi etrafında organize olan gruplar mevcut başlık altında incelenmiştir. (Gregg, 2014, 36-42).

Terörizmin geleneksel bakış açısıyla ideolojilerden yola çıkarak sınıflandırılması konusunda başta modern terörizm tarihinde varlık gösteren örgütler etkili olmuştur. Terörizmin sınıflandırılması konusunda modern terörizm tarihi kapsamında oluşturulan teorik incelemeler literatüre katkı sağlamıştır. Bu noktada David Rapoport'un *The Four Waves of Modern Terrorism* adlı çalışması ön plana çıkan çalışmalardan birisidir. Rapoport çalışmasında modern terörizmi dört ayrı zaman dilimde değerlendirmiştir. Rapoport çalışmasını: Anarşist Dalga (1880-1920); Anti-Kolonyal Dalga (1920-1960); Yeni Sol Dalga (1960-1979); Dini Motifli Dalga (1979-2025) olarak farklı zaman dilimlerine ayırmış, zaman dilimlerini ''dalga'' olarak adlandırmıştır. Rapoport, Dini Motifli Dalganın 2025 yılına kadar süreceğini belirtmektedir. Her dalganın kendi baskın özellikleri olmasıyla birlikte kendi dönemini yansıttığını iddia eden yazar, modern terörizmin son dalgası olarak belirttiği Dini Motifli Dalganın temeline dini oturtmuş ve mevcut zaman diliminin merkezine İslam'ı koymuştur. Radikal görüşler, aşırılıkçılar dönem çerçevesinde terörizmin temel nedenidir. Rapoport, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, Camp-David Antlaşmasının imzalanması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Afganistan'ı işgali sürecinin İslami fundamentalist hareketleri tetiklemiş olduğunu değerlendirmiştir (Rapoport, 2013: 282- 295).

Mevcut literatürde Rapoport'un çalışmasına alternatif yaklaşımların da varlığı dikkat çekicidir. Parker ve Sitter (2016) modern terörizmin kökenlerinin 1850'li yıllara dayandığını, modern terörizmin gelişiminde teknolojik gelişmelerin etkili olduğunu belirtmektedir. Terörist örgütlerin benzer taktik ve stratejiler ile bir araya geldiğini belirten yazarlar, sosyalist terörizm, milliyetçi terörizm, dini terörizm ve sosyal dışlayıcı terörizm adlı başlıklar altında incelemelerde bulunmuştur. Terörizmin dört faklı başlık altında karşılıklı etkileşim ile yayıldığını savunan yazarlar, Rapoport'un aksine terörizmde ''dalgaların'' varlığını reddetmektedir. (Parker ve Sitter, 2016: 199-211).

Terörizm tarihinin sınıflandırılması konusunda literatürde farklı çalışmalar bulunmaktadır. Genel olarak terörizm tarihinin birinci yüzyılda Sicarii adlı grubun eylemleriyle başladığı görülmektedir. Ancak modern anlamda terörizm köken olarak Fransız Devrimine dayanmaktadır. Bu bağlamda Terörizmin Tarihi adlı alt başlıkta

terörizmin tarihi, terörizmin kökenleri, sistemde yer bulan terör grupları, genel hatlarıyla analiz edilecektir.

## B. Terörizmin Tarihi

Terörizm, insanlık tarihi boyunca süre gelen bir olgudur ve köken olarak birinci yüzyıla dayanmaktadır. İlk çağlardan itibaren süreç içerisinde ortaya çıkan grupların farklı motivasyonlar ve hedefler odağında farklı coğrafyalarda organize oldukları görülmektedir. Aynı zamanda terörizmin ortaya çıkmasında din motivasyonu, terörizmi destekleyen etmenlerin başında gelmektedir. Bu kapsamda terörizmi strateji olarak benimseyen örgütler Sicarii'ler, Haşhaşîler ve son olarak da Thug'lar farklı dini kökenlere sahip örgütlerdir ve sırasıyla Yahudilik, İslam ve Hinduizm altında örgütlenmişlerdir. Sicarii'ler ve Haşhaşîler'in terörizmi strateji olarak benimsenmesinde siyasi amaçlar etkilidir. Ancak Thug'lar bu noktada diğer iki gruptan ayrılmaktadır. Bu çerçevede ''din'' ilk çağlardan itibaren terörizmin gelişmesi konusunda etkili bir faktördür.

Tarihte ilk kez terörizm olarak sınıflandırılan eylemlere başvuran örgüt, Yahudi kökenli Sicarii'lerdir. Zeaolot'ların bir uzantısı olduğu değerlendirilen Sicarii'ler, isimlerini kullandıkları ''sica'' adlı kılıçtan almaktadır. Sicarii'ler MS 66-73 yılları arasında Yahudi yerleşim yeri Judaea'da Romalılara ve onların iş birlikçileri karşı tarihte ilk kez terörizmi strateji olarak kullanmışlardır (Pratt, 2011: 10). Dini motivasyon etrafında birleşen Sicarii'ler Roma'ya karşı ulusal kurtuluş amacında hareket etmişlerdir (Rapoport, 1984: 660). Aynı zamanda örgüt Tanrıyı tek hâkim kılmak istemi içerisindedir (Özman ve Açıl, 2019: 38). Temelde siyasi bir amaç hedefinde ortaya çıkan yapıyı tarihsel süreç bağlamında Haşhaşîler takip etmiştir.

Haşhaşîler, on birinci yüzyıl ile on üçüncü yüzyıl arasında faaliyet gösteren bir yapıdır ve Şii kökenli İsmaili tarikatı üyesi Hasan Sabbah tarafından kurulmuştur. Eylemlerini suikast odağında gerçekleştiren örgüt, Selçuklu İmparatorluğu devlet yapısını doğrudan tehdit eden bir yapıdadır. Aynı zamanda günümüzdeki Cihadi Selefi oluşumların benzeri olarak mürted ilan ettikleri Müslümanları öldürmüşlerdir (Pratt, 2011: 10). Temel siyasi motivasyon olarak siyasi ve dini kurumların ayrılamaz olduğu fikri etrafında birleşen Haşhaşîler, İslam'ı saf haline getirme amacı içindedirler (Rapoport, 1984: 664).

Dini motivasyon odağında oluşum gösteren Sicarii'ler ve Haşhaşîler dışında Hindistan alt kıtasında varlık gösteren Thug olarak adlandırılan Hindistanlı eşkıyalar terörü benimseyen şahıslar olarak öne çıkmaktadır. Siyasi bir istem etrafında oluşum göstermeyen Thug'lar, Tanrıça Kali'ye taparlardı ve eylemlerini tanrıçaya hizmet etmek amacında gerçekleştirirlerdi; saldırıları yaklaşık bin iki yüzyıl sürmüştür ve saldırılar sonucunda binlerce insan ölmüştür (Hoffman, 2006: 83). Ayrıca yalnızca seyahat eden şahısları hedef alan Thug'lar, öldürdükleri şahısların mallarına el koymalarına rağmen eylemlerinde ekonomik çıkarları öncelik almamaktadır (Rapoport, 1984: 662). Hindistan alt kıtasında uzun yıllar etkili olan Thug terörü, bölgede İngiliz güçlerinin mücadelesi sonucunda süreç içerisinde azalma göstermiş ve 1830 yılında son bulmuştur.

Özetle; terörizm ilk ortaya çıktığı dönem itibariyle strateji olarak dini motivasyonlar etrafında organize olan örgütler tarafından kullanılmıştır. Bu noktada dini motifli terörizmin köken olarak ilk çağlara dayandığı görülmektedir. Ayrıca örgütlerin farklı dinlere temel alarak örgütlenmiş olduğu değerlendirilmiştir. Tarihsel düzlemde farklı dini kökenler tarafından kullanılan terörizm stratejisi modern anlamda konjoktürel faktörlerin, teknolojik gelişmelerin ve değişen toplumsal normların etkisiyle yeniden yorumlanmıştır ve modern anlamda terörizm olgusu Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Modern anlamda terörizm ile birlikte dönem içerisinde farklı yapılarda terör örgütleri sistemde kendisine yer bulmuştur. Çalışmanın Modern Terörizm Tarihi adlı bölümünde modern çağda terörizmin literatüre girişi ve terörizmin gelişmesinde etkili olan faktörler incelenecektir.

## 1. Modern Terörizm Tarihi

Modern anlamda terörizm köken olarak on sekizinci yüzyıla dayanmaktadır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi, terörizm kavramının modern anlamda yorumlanması konusunda temel noktadır. Jakobenler ‘‘terör iktidarı’’ olarak tasvir edilen (Haziran 1793- Temmuz 1794) dönemde devrimin kazanımlarını korumak bağlamında muhalifleri ve rejim karşıtlarını hedef almıştır. Jakobenler ülkede devrim düzenini korumak için terör olgusunu sistemli şekilde kullanmış; binlerce kişi ‘‘devrim karşıtı’’ olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ve Devrim Mahkemelerinde yargılanmıştır (Gus, 2017: 51). Devrim Mahkemelerinde yargılanan yaklaşık 40 bin insan idam edilmiştir (Yayla, 1990: 344). Fransa'da mevcut terör iktidarının varlığı

halk ayaklanmasıyla sonlandırılmış, alınan kararlarda etkili olan isimler (başta Robiespierre olmak üzere) idam edilmiştir ve 1794 yılında terör dönemi son bulmuştur.

Terörizm; ortaya çıktığı dönem itibariyle iktidarı hedef alan eylemlerdir. Ancak Fransız Devrimi ile birlikte terörizm konsept değiştirmiş, terörizm devrimin kazanımlarını korumak amacıyla iktidar tarafından devrim muhaliflerini hedef alan yapıda kullanılmıştır. Bu noktada modern terörizmin kasıtlı ve sistematik bir yapı içerisinde mevcut kazanımları koruma hedefinde ortaya çıktığı görülmektedir (Hoffman, 2006:4). Ancak on dokuzuncu yüzyılda değişen ekonomik, teknolojik ve siyasi faktörlerin etkisiyle merkezi yönetimlere karşı kasti, cebir ve şiddet içeren eylemler organize edilmeye başlanmış ve terörizm yükselişe geçmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda terörizmin yükselişe geçmesinde silah teknolojisindeki gelişmeler etkili olmuştur. Gelişen teknoloji anarşist grupların eylemlerini kolaylaştırmış, saldırılarda katalizör görevi görmüştür. Parker ve Sitter (2016)'e göre on dokuzuncu yüzyılda ateşli silahların bin yıllık geçmişi kapsamında yeni bir döneme girilmiştir. Kimyagerler Ascanio Sobrero 1847 yılında nitrogliserini keşfetmiş; Alfred Nobel 1867 yılında dinamitin patentini almış; Felice Orsini tarafından Orsini Bombası icat edilmiştir ve 1858 yılında III. Napolyon'a saldırı girişiminde kullanılmıştır. Ayrıca 1835 yılında Samuel Colt tarafından Revolver tabanca üretilmiştir (Parker ve Sitter, 2016: 202).

Gelişen silah teknolojisinin yanı sıra Endüstri Devrimi toplumdaki ayrışmaları körüklemiştir. Endüstri Devrimi sonucunda insan emeğinin üretimdeki yerinin azalması ve makinelerin üretimde yükselen etkisi sonucunda işsizlik oranı arttırmıştır. Ayrıca çalışan işçilerin kötü yaşam şartlarına sahip olması ve emek gücünün karşılığını alamaması, başta Karl Marx, Freidrich Engels gibi düşünürlerin fikirleri etrafında toplanan bir işçi sınıfının doğmasına sebep olmuştur (Parker ve Sitter, 2016: 203). Ortaya çıkan fikirler ise gelişen ulaşım ağları ile beraber hızlıca yayılmış, sol görüşlü devrimci grupların örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, 1848 Devriminin ardından Avrupa ve Çarlık Rusya'sında eylemler doğrudan yöneticilere yönelmiştir; siyasi hedef güden suikast girişimleri yeni terörizm fenomeni olarak ortaya çıkmıştır (Teichman, 1989: 508). Dönem içerisinde yükselen anarşizm dalgası ile birlikte anarşist terör örgütlerinin sistemde baskın olan eylemleri dikkat çekicidir.

Anarşizmin sistemde etkin konuma erişmesi ve anarşizm ideolojisinin gelişmesinde çeşitli filozofların etkileri bulunmaktadır. Anarşizm; Mihail Bakunin, Peter Kropotkin ve Pierre Joseph Proudhon gibi düşünürlerin katkısıyla şiddet yoluyla her türlü otoritenin yok edilmesini savunmaktadır ve her türlü otoriteyi yok sayan bir yapıya sahiptir (Yayla, 1990: 345). Anarşizmin terörizmi besleyen ‘‘doğal’’ bir yapısı vardır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında etkili olan anarşist gruplar, sembolik hedeflere gerçekleştirdikleri saldırılarla öne çıkmışlardır.

Anarşizm terörünü besleyen ilk örgüt, 1878 yılında Çarlık Rusya'sında kurulan Noradyano Volya adlı organizasyondur. Örgütün en önemli eylemi olarak 1881 yılında Çar II. Alexander suikastı görülmektedir. Ancak aynı dönem içerisinde küresel konjonktürde siyasi hedef güdümlü suikastların varlığı ön plandadır. Bu kapsamda Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot 1894 yılında; ABD başkanları James Garfield 1881 yılında; William McKinley 1901 yılında; İspanya Başbakanı Antonio Canovas 1897 yılında; İtalya Kralı I. Umberto 1900 yılında uğramış oldukları suikast girişimleri sonucunda öldürülmüşlerdir (Yayla, 1990: 348). Rapoport, 1890'lı yılları gerçekleştirilen suikast eylemlerinin sıklığı nedeniyle ‘‘Suikastların Altın Çağı’’ olarak tanımlamıştır (Rapoport, 2013: 286). Ayrıca mevcut konjonktürde milliyetçi olduğu belirtilen Bosnalı Sırp'ın Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand'ı öldürmesi, Birinci Dünya Savaşına giden süreci hızlandırmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yalnızca anarşistlerin gerçekleştirdiği eylemler değil başta milliyetçi ve ayrılıkçı grupların varlığı da değerlendirme konusudur. Literatürde devrimci, anarşist sol görüşlü şahısların gerçekleştirdiği saldırılar ön planda analiz edilmiş olsa da teröre başvuran örgütlerin sosyo-politik dinamikler çerçevesinde farklı coğrafyalarda, farklı amaçlarla organize olduğu yadsınamaz. Milliyetçilik temalı terörizm, 1880'li yıllardan itibaren devam eden bir fenomendir. Bu kapsamda 1880'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğuna karşı doğu bölgelerinde örgütlenen Ermeni milliyetçiler ile Osmanlının Avrupa toprakları, günümüzdeki adlarıyla Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'da etkili olan İç Makedon Devrimci Örgütü örneklem oluşturabilmektedir (Hoffman, 2006: 11). Ancak Milliyetçi, etnik ayrılıkçı örgütlerin uluslararası sistemde etkin rol alması yirminci yüzyılda gerçekleşecektir.

Uluslararası sistemde milliyetçi ve etnik ayrılıkçı örgütlerin baskın konuma ulaşması temel olarak Birinci Dünya Savaşının ardından ortaya çıkan konjonktür

çerçevesinde gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından terörizm anti-kolonyal mücadelenin bir aracı konumunda kullanılmıştır (Spencer, 2006:6). Rapoport mevcut dönemi 1920 ile 1960 yılları arasında Anti-Kolonyal Dalga başlığı altında incelemiş ve anti-emperyalizm odağında güvenlik güçlerini hedef alan, bağımsız yeni devlet oluşumu içine girmek istemi temelinde değerlendirmiştir (Rapoport, 2013). Paris Barış Konferansı sonunda alınan kararlar, milliyetçi ve etnik ayrılıkçı temelli oluşan grupların dayanağını oluşturmuştur. Bunda Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin yıkılması ve savaşın galip cephesi tarafından azınlıkların bağımsızlığı gündeme gelmesi etkili olmuştur. Azınlıklar self-determinasyon ilkesi ile kendi ulusal sınırlarını oluşturarak kendi bağımsız devletlerini kurmak amacında örgütlenmişlerdir. Milliyetçi, ayrılıkçı grupların bu istemleri siyasal konjonktürde ilk dalga, anarşist grupların varlıklarından daha fazla destek görmüştür (Rapoport, 2013: 288).

Birinci Dünya Savaşının ardından başta azınlıkların yükselen milliyetçi, ayrılıkçı terörist eylemleriyle birlikte ‘‘devlet terörizmi’’ varlığı da öne çıkmaktadır. Bruce Hoffman *İnside Terrorism* adlı çalışmasında mevcut dönemi terörizm odağında incelemiştir. Hoffman (2006)'a göre 1930'larda terörizm yeni bir konsepte bürünmüştür. Bunda İtalya'da faşizmin, Almanya'da nazizmin iktidar gücünü eline alması ve Stalinist Sovyetler Birliğinin varlığı etkilidir. Mevcut ülkelerde yönetimsel baskılar görülmüş, muhalefet devlet düşmanlığı kapsamında suçlanarak şiddet yoluyla bastırılmıştır. (Hoffman, 2006: 14). Mevcut devlet terörizmi döneminin devamlılığı konusunda İkinci Dünya Savaşı kilit rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşının ardından milliyetçi, ayrılıkçı terörizm yükselişe geçmiştir. Bunda 1941 yılında Franklin Roosevelt ve Winston Churcill arasında uzlaşılan, içerisinde self- determinasyon ilkesini de barındıran sekiz ilke kapsamında Atlantik Bildirisi'nin imzalanması etkilidir (Shughart, 2006: 17). Aynı zamanda 1940'larda ve 1950'lerde başta Asya, Afrika ve Ortadoğu'da olmak üzere sömürge karşıtı anti-kolonyal, anti-emperyalist örgütler ortaya çıkmıştır. Ulusal bağımsızlık istemli eylemlerini gerçekleştiren anti-kolonyalist örgütler, uluslararası kamuoyu tarafından sempati ile karşılanmış, özgürlük savaşçıları olarak değerlendirilmiştir (Hoffman, 2006: 16). Cezayir, Kıbrıs ve İsrail'in ulusal bağımsızlıklarını kazanmalarında 1940'lı ve 1950'li yıllardaki işgalci devletlere karşı sırasıyla Front de

Liberation Nationale, EOKA, Irgun gibi milliyetçi grupların şiddet eylemleri etkilidir (Shughart, 2006: 20).

Yirminci yüzyılda terörizmin değişken yapısı bağlamında 1960'lı ve 1970'li yıllarda baskın konuma eriştiği değerlendirilen sol kanat terörizm adı verilen dönemde; Marksist-Leninist, Maoist hareketler sistemde öne çıkan aktörler olarak yer almaya başlamışlardır. Mevcut hareketler liberal, kapitalist devletlerde artan ekonomik ve sosyal eşitsizlikler sorunsalları etrafında organize olmuş ve eylem motivasyonlarını sağlamışlardır (Hoffman, 2006: 17). Bu noktada Jean-Paul Sartre, Ernesto Che Guevara ve Frant Fanon gibi teorisyenler etkilidir (Yayla, 1990: 353).

On dokuzuncu yüzyıl itibariyle anarşizm ile terörizm sınıflandırılmasına dâhil olan sol kanat kökenli örgütlenmeler, Marksist-Leninist ve Maoist Devrimler sonucunda yeniden yapılanmıştır. ABD'nin Vietnam'a saldırısı, sol kanat terörizminde katalizör etkisi yaratmıştır (Rapoport, 2013: 290). Ayrıca sol kanatlı örgütlenmeler farklı coğrafyalarda etkinlik alanı bulmuştur. Temel olarak sembolik değeri olan şahısları hedef alan gruplar eylemlerini suikast, uçak kaçırma ve bombalı saldırı türlerinde gerçekleştirmektedir (Cronin, 2002: 39; Shughart, 2006: 21). Özellikle sol kanat kökenli terörizmde 1960'larda Batı Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu; 1970'lerde İtalya'da Kızıl Tugaylar, Arjantin'de Peronist olan Monteneros'lar, Türkiye'de ASALA, PKK ve İspanya'da ETA adlı örgütler sistemde etkili olmaya başlamışlardır. Ayrıca Filistin Kurtuluş Örgütü gerek başarılı eylemleri gerekse de kamplarını eğitim alanı olarak diğer örgütlere açması sebebiyle mevcut süreçte öne çıkan bir aktördür (BİLGESAM, 2015: 11). Dönem içerisinde Kızıl Tugaylar tarafından 1978 yılında İtalya Başbakanı Aldo Moro ve 1970 yılında Monteneros'lar tarafından eski Arjantin Başkanı Pedro Eugenio Aramburu (Shughart, 2006: 21); Kara Eylül örgütü tarafından 1971 yılında Ürdün Başbakanı Wasfi Tal ve 1973 yılında ETA tarafından İspanya Başbakanı Luis Correro Blanco uğramış oldukları saldırılar sonucunda öldürülmüşlerdir (Rapoport, 2013: 291).

Sol kanat terörizm ile anarşist grupların saldırı taktiklerinin benzerliği ön plana çıkmaktadır. Ancak eylemin nedenselliği konusunda aralarında farklar bulunmaktadır. Sol kanat terörizmde devlet kademelerinde görev alan insanlar kaçırılarak pazarlık aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda siyasi olarak avantajlı sonuçlar elde etmek hedeflenmiştir. Ancak anarşist grupların sonuç odaklı oldukları değerlendirilmektedir. Rapoport (2013)'a göre Anarşistler kamu görevlilerini

görevleri icabı hedef alırken, sol kanat kökenli gruplar intikam amacıyla eylemlerini gerçekleştirmektedir. Ayrıca farklı örgütler arası iletişimin geliştiği ve iş birliği bazında eylemler gerçekleştirdikleri görülmektir. Bu çerçevede 1972 yılında Münih Olimpiyat Oyunları saldırısı öne çıkan eylemlerin başında gelmektedir (Rapoport, 2013: 291-292).

Yirminci yüzyıl dinamikleri içerisinde sol kanat terörizmi 1980'li yıllarda sistemdeki baskın konumunu kaybetmiştir. Ancak 1960'lı yıllardan Berlin Duvarının yıkılmasına kadar geçen süreç içerisinde terörizmin ''uluslararasılaşmış'' olduğu görülmektedir(Shughart, 2006: 26). Sovyetler Birliğinin çöküşü itibariyle sol kanat terörizmin sistemdeki etkisi sınırlı hale gelmiştir. Bu noktada 1980'li yıllar itibariyle dini motifli yapıların terörizmde baskın konumda oldukları değerlendirilmektedir. Rapoport (2013)'a göre Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David Anlaşması, İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgali kilit rol oynamış ve yeni dönemde terörizm İslam etrafında gelişmiştir (Rapoport, 2013: 295). Bunda ABD'nin Sovyetler Birliğine karşı vekâlet savaşı yürüterek, mücahitleri silahlandırması ve fundamentalist grupları ekonomik olarak desteklemesi etkili olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali dini motifli terörizm olgusunun güçlenmesinde katalizör görevi görmüştür. Sovyetler Birliğine karşı savaşan mücahitler bölgede savaş tecrübesi kazanmanın yanında ''İslam'ın yenilmez'' olduğu ülküsüne kapılmıştır (Shughart, 2006: 29). Aynı zamanda Usame bin Laden ismi kamuoyunda ilk defa savaş süreci içerisinde öne çıkmıştır. İlerleyen süreçte el-Kaide adlı örgütlenme içerisinde liderlik konumda bulunacak olan şahıs, süreç içinde güçlü bir aktör haline gelerek 1996 yılında Amerikalılara karşı savaş ilan ettiğini açıklamıştır (Esposito, 2015: 1073). El-Kaide, başta ABD olmak üzere batılara karşı cihad motivasyonu etrafında organize olmuştur. Bu bağlamda el-Kaide, ABD'yi doğrudan hedef alan saldırılarda bulunmuştur. Journell (2018) el-Kaide'nin doğrudan ABD'yi hedef aldığı saldırıları 1993 yılında gerçekleşen ve 6 kişinin öldüğü Dünya Ticaret Merkezi saldırısı, 1998 yılında Kenya ve Tanzanya Büyükelçiliklerine gerçekleşen ve toplam 224 kişinin öldüğü iki ayrı saldırı, 2000 yılında 17 denizcinin öldüğü USS Cole saldırısı, 11 Eylül 2001 tarihinde 3.000 kişinin öldüğü Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon saldırısı olarak belirtmektedir (Journell, 2018: 219).

Afganistan Savaşının etkilerinden birisi de mücahitlerin savaş sonucunda amaçsız kalmalarıdır. Bu çerçevede Sovyetler Birliğinin çökmesi, dini motifli terörizm olgusunu güçlendirmiştir. Eski Sovyetler Birliği toprakları içerisinde bağımsızlıklarını ilan eden Çeçenistan, Özbekistan gibi ülkelerdeki otorite eksikliği bağlamında mücahitler etkinlik alanı kazanımı uğraşısı içerisinde hareket etmişlerdir. Eski Sovyetler Birliği topraklarında yükseliş gösteren fundamentalist gruplar, gelecekte başta el-Kaide olmak üzere DEAŞ gibi örgütlere savaşçı temin edecektir.

Her ne kadar İslami kökenli terörizmin baskın olduğu görülmüş olsa da 1995 yılında kıyamet günü motivasyonu etrafında organize olan Aum Shinrikyo adlı örgüt tarafından Tokyo metrosuna zehirli gaz saldırısında bulunulmuş, saldırı sonucunda 12 kişi ölmüştür. Gerçekleşen saldırıyla beraber terörizm tarihinde ilk defa bir kitle imha silahının terör saldırısında kullanılmış olması, terörizmin yapısının değişim gösterdiğinin göstergelerindendir. Aynı zamanda dini motifli terörizmin farklı coğrafyalarda farklı amaçlar güden oluşumlar arasında etkin olduğu görülmektedir.

Terörizmin dönüşümünün başlangıcı hakkında net bir tarih verilmesi zor olsa da 11 Eylül 2001 saldırılarının milat olduğu değerlendirilmektedir. Ancak dönüşüm olgusunun zamanlaması çalışmalar arasında farklılık göstermekle birlikte, dönüşümün temel olarak dini motifli terörizm döneminde başlamış olduğu kabul edilmektedir. Terörizmin dönüşümü bağlamında ‘‘yeni terörizm’’ terimi literatürde sıklıkla kullanılmaktadır (Gofas, 2012; Laquer, 1996; Gus, 2017). Ancak literatürde ‘‘Soğuk Savaş sonrası yeni terörist türleri’’ gibi farklı çağrışımlarda kullanılmaktadır (Hudson, 1999). Bu çerçevede eski terörizm, geleneksel terörizm dönemi ile yeni terörizm dönüşümü karşılaştırıldığında farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Yeni terörizm döneminde değişiklik gösteren faktörler şunlardır:

- Terörist eylemler uluslararası alana yayılmış ve hedeflerin global perspektifte etki yaratması amaçlanmış,

- Yeni terörizm çağı ile din ideolojileşmiştir,

- Şiddet eylemlerinin verdikleri hasarlar artmış, kitle ölümleri hedeflenmiş,

- Mevcut uluslararası sisteme, Westphalian Sistemine karşı tutum öne çıkmıştır (Gofas, 2012; Bergesen ve Lizardo, 2004).

Uluslararası sistemde ilk çağlardan itibaren varlık bulan dini motivasyonlu terörizm olgusu, 1980’li yıllarda yükselişe geçmiş ve yirmi birinci yüzyılda yeni

terörizm çağında da sistemde baskın konuma erişmiştir. Çalışmada Dini Motifli Terörizm adlı başlıkta dini motifli terörizmin özellikleri analiz edilecektir.

### C. Dini Motifli Terörizm

Din olgusu ilk çağlardan itibaren terör örgütlerinin yapısında yer almaktadır. Dini motifli terörizmin her ne kadar uluslararası sistemde 1980'li yıllar itibariyle yükselişe geçtiği görülmüş olsa da din insanlık tarihi boyunca terörist örgütlerin oluşum süreçlerinde, eylem motivasyonlarında ve hedeflerinde etkin roldedir. Sağ kanat terörizm içerinde kendisine yer bulan dini motifli terörizm tek bir din özelinde değerlendirilemez. İlk çağlardan itibaren dini motifli terörizmin farklı dinlerde, farklı coğrafyalarda vuku bulduğu görülmektedir. Bu noktada Terörizm Tarihi adlı başlıkta irdelenen başta Yahudi kökenli Sicarii'ler, Müslüman Şii kökenli Haşhaşîler ve Hinduizm kökenli Thug'lar örneklem oluşturabilmektedir.

Din olgusu çerçevesinde terörizmde farklı kimlikler altında organize olma problematiği modern terörizm tarihinde de devam etmiştir. Yahudi militanların çoğunluğunu oluşturduğu Irgun (Schraut ve Weinhauer, 2014: 14); Hindu, Budist ve Hristiyan motifleri içerisinde barındıran, Japonya'da faaliyet göstermiş olan Aum Shinrikyo (Kaya, 2017: 64); Hristiyan Protestan kimliği altında ABD'de etkinlik gösteren Klu Klux Klan (İşlek, 2022); İslam etrafında oluşum gösteren sözde küresel cihadın lideri el-Kaide ve sözde halifelik ilanı neticesinde sözde devletleştiği iddiasında bulunan DEAŞ ile birlikte modern zamanda da terörizmin farklı kimlikler etrafında oluşum gösterebildiği görülmektedir.

Dini motifli yapılar öz olarak dini motivasyon odağında oluşum göstermektedir. Mevcut yapılar diğer geleneksel terörist örgütler gibi siyasi sonuç kazanımı hedeflemektedir. Eylemlerini terörizmin diğer unsurları gibi sembolik hedefler güderek gerçekleştirirler (Gregg, 2014: 42-43). Genellikle kendilerinin iyiliği temsil ettiğine inanan gruplar, kötülüğe karşı mücadele ettikleri inancı ile motive olmaktadır. Aynı zamanda sisteme muhalif olarak ortaya çıkmışlardır ve sistemi yeniden oluşturma amacındadırlar (Kaya, 2017: 62). Dini motivasyona sahip gruplar bu istemi gerçekleştirmek için farklı yolları başvurmaktadır.

Dini motifli terörist örgütler farkı dinamikler etrafında organize olmakla birlikte farklı amaçlar çerçevesinde eylemlerini gerçekleştirmektedir. Gregg (2014)'e

göre dini motifli terörizm üç kategoride incelenmektedir. Bunlar: Apokaliptik terörizm; dini devlet oluşumu amacı güden terörizm; dinde temizlik amacı güden terörizmdir. Apokaliptik terörizm çevresel ve toplumsal felaketler bağlamında yeni bir dünya hedeflemektedir. Felaketlerin ardından yalnızca müridlerin ve inançlı kişilerin hayatta kalacağını savunan zihniyetin en önemli temsilcisi Aum Shinrikyo'dur. İkinci başlık olan dini devlet oluşumunu hedefleyen terörizmde ise temel amaç din ekseninde devlet yapılanmasına gidilmesidir. Son olarak da belirli bir devlet sınırı veyahut bölgede dindeki farklı dini grupları temizleme, dini kendilerinden farklı görüşleri arındırma amacında olan Lesker-i Tayyibe gibi grupların başını çektiği terörizm bulunmaktadır (Gregg, 2014: 34-42).

Kendi içerisinde farklı başlıklar altında oluşum gösteren dini motivasyonlu, dini motifli gruplar artan küreselleşme ile sistemde etkinliklerini arttırmıştır. Özellikle yirminci yüzyılın son çeyreği ile birlikte yirmi birinci yüzyılda baskın konumda olduğu değerlendirilen dini motifli terörizmi, yeni terörizm çağında uluslararası güvenlik için sol kökenli terörizm, milliyetçi ve etnik ayrılıkçı terörizm gibi diğer geleneksel terörizm türlerinden daha tehlikeli hale getiren etmenler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

- Teknolojinin gelişmesiyle artan globalleşme kapsamında gelişen iletişim ağı, örgütlerin farklı bölgelerde sempatizan kazanmasına yardımcı olmaktadır,

- Örgütlerin propaganda yayılımı teknolojinin gelişmesiyle kolaylaşmıştır,

- Gelişen ulaşım ağları çerçevesinde saldırılar küreselleşmiştir,

- Kitle ölümleri hedeflenmiştir.

Yirmi birinci yüzyılda özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından terörizm ile İslam arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. İslami metinlerin başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere siyasi ve kişisel çıkarlar amacıyla yorumlanması, dönem içerisinde başta el-Kaide terörü ve ardından DEAŞ terörünün gelişmesine sebep olmuştur. Batılı ülkelere karşı silahlı mücadelede bulunan mevcut İslami kökenli terör örgütleri, batıya karşı savaş ilan etmiştir.

Kur'an-ı Kerimde savaşın zorunlu olduğu durumlar mevcuttur. Ancak Kur'an-ı Kerimde Allah yolunda savaşı temel alan Kıtal kavramına göre, iki durumda savaşa izin verilmektedir. Bu kapsamda meşru müdafaa çerçevesinde saldırıya karşı koymak ve zulüm görenlerin korunması Kıtal'a uygun ortamı hazırlamaktadır (Karadeniz,

2016: 159). Kur'an-ı Kerim'de savaş ahlakı kuralları çerçevesinde sivillere, çocuklara, kadınlara ve hayvanlara zarar verilmemesi emredilmiştir (Karadeniz, 2016: 160). Ancak başta el-Kaide ve DEAŞ olmak üzere İslami kökenli terör örgütleri incelendiğinde kendi savaş kurallarını uyguladıkları, kendi yorumlamaları kapsamında kutsal ayetleri ''motivasyon'' kaynağı olarak çatışmalarda kullandıkları görülmektedir.

Terörizm tarihi boyunca dönüşüm gösteren terör örgütleri, farklı hedefler doğrultusunda siyasi sonuçlar elde etmek istemişlerdir. Tarihsel düzlem içerisinde ortaya çıkan terör örgütleri, istemlerini şiddet yoluyla elde etmeye çalışmışlardır. Terörizmin bir kolu olarak öne çıkan dini motifli terör örgütleri sistemde ilk çağlardan beri var olmakla birlikte özellikle 1980'li yıllardan itibaren yükselişe geçmişlerdir. Dönem içerisinde İslam kökenli terörizmin yükselişe geçtiği; başta sözde küresel cihadın temsilcisi olan el-Kaide ile yirmi birinci yüzyılda Irak ve Suriye özelinde sözde halifelik ilamı ile beraber sözde devletleştiğini savunan DEAŞ, İslami terörizmin iki önemli aktörü olarak ön plana çıkmıştır. İnsanlık tarihinde ilk defa devlet olduğunu iddia eden bir terör örgütünün varlığı görülmektedir. Bu çerçevede sözde devletleştiğini iddia eden DEAŞ terör örgütünün güçlenmesinde gerek dönem içinde yükselen dini motifli terörizm olgusunun, gerekse bölgesel dinamiklerin katalizör görevi gördüğünü söylemek mümkündür.

# III. DEAŞ'IN İDEOLOJİK KÖKENLERİ

Modern tarihte özellikle yirmi birinci yüzyılda etkili olan radikal İslami terör örgütlerinin belirli bir siyasi, toplumsal hedef gözetmelerinin yanında ortaya çıkış süreçlerinde ve gerçekleştirmiş oldukları veyahut planlanan eylemlerinde bir ideolojik altyapı bulunmaktadır. Günümüzde radikal İslami terör örgütlerinden biri olarak tanımlanan DEAŞ adlı grubun oluşum sürecinde Selefilik olarak adlandırılan düşünsel yapının rol aldığı değerlendirilmektedir. DEAŞ, gerçekleştirmiş olduğu eylemleri çıkar ilişkileri bağlamında sözde DEAŞ ideologları tarafından yorumlanan ‘‘cihad’’ kavramına dayandırmıştır. DEAŞ'ın eylem motivasyonunun temelinde ‘‘ben ve öteki’’ ayrımı bulunmaktadır. DEAŞ militanları kendilerini iyiliğin temsilcisi olarak görmektedir.

DEAŞ'ın İdeolojik Kökenleri başlıklı bölümde Selefilik adı verilen düşünsel yapı; kökenini Selefilikten alan, lakin zaman içerisinde Selefilikten ayrılan Vehhâbîlik ve radikal İslami terör örgütlerinin eylemlerinin ideolojik temelini oluşturan Cihadi Selefilik analiz edilecektir.

## A. Selefilik

İslam Dünyasında Selefilik tarihsel bir geçmişe dayanmaktadır. Selefilik kavramı köken olarak ‘‘selef’’den gelmektedir. Selefilik, İslamiyet'in ilk üç nesli etrafında gelişmiş; sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn nesillerini model/örnek alanları temsilen İslami literatürde yer almıştır. Selefilik, özü koruma noktasında İslam'ın saf halini yaşadıklarını iddia ettiği sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiûn olarak adlandırılan ilk üç neslin, dönem içerisindeki İslam'ı yorumlama şeklini dinin parçası haline getirerek, onların eylemlerinin ve görüşlerinin korunarak uygulanılmasını savunan yeniliğe kapalı dolayısıyla ‘‘gelenekçi’’ olarak tasvir edilebilecek zihniyettir (Koca, 2018: 11-12). Selefiler, Selefilik düşünce yapısının takipçileridir. Gelenekçi düşünce yapısına sahip olan Selefilik, tevhid inancını/ilkesini ön plana çıkarırken, dini metinlerin yorumlanması konusunda insan faktörünü reddetmektedir (Wiktorowicz, 2006: 207). Bu bağlamda Kur'an ve Sünnet'i öncelik almaktadır. Selefilik adı verilen zihniyet,

İslami literatürde farklı isimlerle de telaffuz edilmektedir. Mevcut ekolün temsilcileri kendilerini Ehlü's Sünne, Ehlü'l- Hadis ve's- Sünne ve Ehlü'l- Hak olarak da isimlendirmiştir (Apak, 2014: 40).

İslami literatürde Selefiliğin temellerinin atılmaya başlandığı sürecin varlığı tartışılan bir konudur. Selefiliğin ortaya çıkmasında toplumsal ve siyasal faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Selefilik ilk olarak Hz. Muhammed'in vefatının ardından İslam Dünyasında yaşanan liderlik mücadelesi neticesinde vuku bulmuştur. İslamiyet'in kabulüyle beraber Selefiliğin ortaya çıkmasında, Arap toplum yapısındaki dışa kapalılık ve gelenekçi yaklaşım etkilidir (Ünal, 2015: 66). İslamiyet'in kabulü ile İslamiyet'in toplum içerisinde hızla yayılmıştır. Ayrıca İslamiyet'i yayma amaçlı gerçekleştirilen fetihlerin etkisiyle İslam Dünyasında yeni fikirlerin ortaya çıkmıştır ve yeni kültürlerle etkileşim neticesinde dönemin muhafazakârlarının geleneksel dini yapının saf halini koruma çabası içinde oldukları değerlendirilmektedir (Kubat, 2017: 130).

İslamiyet'in kitleler tarafından kabulüyle birlikte Müslümanlar arasında Allah'ın yeryüzündeki elçisi olarak görülen Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesinin ardından İslam Dünyası kendisini siyasi kriz içerisinde bulmuştur. İslam Dünyasında Hz. Muhammed'in vefatının ardından ''Dört Halife'' dönemi başlamış, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki yaşanan kriz döneminde, İslam Dünyası Müslümanlar arasında iç çatışmalara sahne olmuştur. Halife Hz. Osman'ın 656 yılında şehit edilmesinin ardından Halifeliğe gelen Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katillerinin kendi destekçilerinden olduğu iddiası noktasında, katilleri cezalandırma konusundaki başarısızlığı neticesinde İslam toplumundaki bölünmenin ''siyasi temelleri'' atılmıştır (Koca, 2018: 88).

İslam Dünyasındaki bu bölünme iki büyük savaşla sonuçlanmıştır. Hz. Aişe'nin başında bulunduğu ordu ile Hz. Ali'nin taraftarlarının bulunduğu iki grup 656 yılında Cemel Savaşı adı verilen savaşta; Hz. Ali'nin taraftarı ile Muaviye'nin orduları 657 yılında Sıffin Savaşı adı verilen savaşlarda savaşmışlardır (Koca, 2018: 89). Müslümanlar arasında gerçekleşen Cemel Savaşı ve Sıffin Savaşı sonucunda çok sayıda sahabe ölmüştür. Sahabelerin ölümü İslam toplumunu dönem perspektifinde olumsuz etkilemiştir. Müslümanlar arasında yaşanan çatışmaların ardından Hz. Ali ve Muaviye mevcut anlaşmazlıkları Kur'an ışığında çözümlemek için ''hakem'' tayin etme yoluna gitmişlerdir. Hz. Ali, Ebu Musa el-Eş'arî'yi hakem olarak

görevlendirmiş, Muaviye ise Amr b. As'ı hakem olarak yetkilendirmiştir (Önkal, 1991). Hakem sürecinin ardından Hz. Ali'nin Halifelik yetkisi düşürülmüş, Muaviye Halifeliğini ilan etmiştir.

Muaviye'nin Halifeliğini ilan etmesiyle İslam Dünyasında ''mezhepsel'' ayrışmanın ilk adımları atılmıştır. Bu noktada kendilerini Hz. Ali taraftarı olarak nitelendiren; lakin hakem süreci sonrasında Hz. Ali'yi desteklemeyi bırakan ve kendilerini ''Hariciler'' olarak adlandıran grup, Hz. Ali ve Hz. Osman'ı kâfir ilan etmiş; Hz. Ali'ye karşı gerçekleştirmiş oldukları suikast sonucunda Hz. Ali'nin şehit olmasına sebep olmuşlardır (Koca, 2018: 89). İslam Dünyasında yaşanan istikrarsız dönem sonucunda, İslamiyet'teki saf birlik bozulmuştur. Hz. Muhammed'in ölümünün ardından yaşanan istikrarsız ortam, çatışmalar ve ortaya çıkan yeni görüşler bağlamında itikadî mezhepler olarak adlandırılan Harici, Şii, Mu'tezili, Eş'ari, Maturidi ''inanç'' mezhepleri; ehl'i Sünnet ve'l Cemaat Müslüman Dünyasında toplum, birey ilişkilerinde etkili olan fıkhî-ameli mezhepler olarak adlandırılan Hanefi, Hanbeli, Maliki ve Şafiîlik adı verilen mezhepler ortaya çıkmıştır (Demir, 2014).

İslam Dünyasında mezhepsel ayrışmaların ortaya çıkması sonucunda Hz. Muhammed dönemindeki dinsel ve toplumsal birlik kaybolmuştur. Selefilik ayrı bir inanç mezhebi veyahut fıkhî-ameli mezhep olarak ortaya çıkmamıştır. Selefilik, zihniyet diğer bir deyişle düşünce yapısı olarak varlık bulmuştur (Sancar, 2015: 24). Selefilik dönem içerisinde düşünsel yapı olarak gelişimini sürdürmüştür ve bu süreçte dört farklı fıkhî mezhepte de etkili olmuştur. Selefilik, ehl'i Sünnet ve'l Cemaat odağında farklı görüşlere sahip ekollerde etkisini göstermiş, etki alanı oluşturabilmiştir (Bozbaş, 2022: 72).

Selefiliğin her biri farklı yapılarda olan mezheplere etkisi sınırlıdır. Bu kapsamda fıkhî-ameli mezhepler içerisindeki Selefilik yorumları farklılaşmış, uzunca bir süre tek parça olarak bütüncül bir Selefi yorum ortaya çıkartılamamıştır. İslami literatürde bütüncül bir geleneksel Selefi düşüncesinin ortaya çıkması ise ancak yüzyıllar süren bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Geleneksel Selefi düşüncesinin oluşumunda iki farklı isim ön plandadır. Selefi düşüncenin sistemleşmesine öncülük eden ideolog olarak adlandırılan Hanbeli mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Selefi düşüncenin felsefi altyapısının oluşumda rol oynayan Takıyüddin İbn Teymiyye (ö.728/1327) olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda yetiştirdikleri talebelerle geleneksel Selefi düşünsel yapısının gelişiminde etkilidirler.

Selefiliğin gelenekçi yapısının sertleşmesinde, İbn Teymiyye'nin öğretileri doğrultusunda gelişim gösteren ''Vehhâbîlik'' olarak adlandırılan düşünce yapısı da etkilidir. Muhammed b. Abdülvehhâb fikirleri ve söylemleriyle birlikte Vehhâbîliğin ideoloğu olarak tasvir edilmektedir.

Hanbeli mezhebi imamı Ahmed b. Hanbel, Selefiliğin sistemselleşmesinde etkili olan aktörlerin başında gelmektedir. Ahmed b. Hanbel katı ve gelenekçi bir yaklaşıma sahip olmakla beraber geleneksel Selefi düşüncesinin oluşumu noktasında ortaya koymuş olduğu fikirler ile Selefiliğin sembolik isimlerinden birisidir. Selefilik, öncelikli olarak her ne kadar Hanbeli mezhebi imamı Ahmed b. Hanbel tarafından üzerinde çalışılan bir yapı olarak ortaya çıkmış olsa da, Hanbeli mezhebine özgü bir yapı değildir. Ahmed b. Hanbel İslamiyet'i yalnızca Kur'an ve Sünnet odağında değerlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel, Kur'an'ın yorumlanmaya kapalı olduğu düşüncesini savunmuştur (Wiktorowicz, 2006: 211). Kur'an ve Sünnet'in mevcut saf yapısının korunarak gelecek nesillere aktarılması noktasında fikir beyan eden Ahmed b. Hanbel'e göre, dini yapı içerisinde yalnızca Kur'an ve Sünnet yazılarak muhafaza edilmelidir (Salman, 2020: 102). Bu kapsamda akıl-nakil ilişkisinin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'e göre insan aklı güvenilmezdir, nakil tek güvenilir kaynaktır (Yörükan, 1953: 59). Ahmed b. Hanbel'in İslamiyet'te insan faktörünü dışlamak istediği değerlendirilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in katı ve gelenekçi fıkhî yaklaşımı amel-iman ilişkisi noktasında da kendisini göstermiştir; amel-iman birlikteliğini savunmuştur (Koca, 2018: 34).

Selefiliğin ilk ideoloğu olarak öne çıkan Ahmed b. Hanbel, geleneksel Selefi düşüncenin temelini oluşturmak amacıyla ilk adımı atmıştır. Ahmed b. Hanbel'in vefatının ardından Selefilik, Ibn Teymiyye'nin yaptığı çalışmalara kadar dokuzuncu yüzyıl ile on üçüncü yüzyıl arasında İslam Dünyasının içerisinde bulunduğu dönem içi şartlar nedeniyle hızlı bir gelişim gösterememiştir. Hanbeli mezhebine yakın olduğu belirtilen Ibn Teymiyye'nin fikirleri etrafında, geleneksel Selefi düşünce yapısının oluşumu hız kazanmıştır. Ibn Teymiyye her ne kadar Hanbeli mezhebine yakın bir âlim olmuş olsa da, Selefiliğin herhangi bir mezhebe bağlı bir yapıda olmadığı İbn Teymiyye'nin talebeleri yoluyla kanıtlanmaktadır. Bu kapsamda Şafii fıkhî mezhebi öğretilerini destekleyen İbn Teymiyye'nin talebeleri olan İbn Kesir, Zehebî ve Hanefi fıkhî mezhebi öğretilerini destekleyen İbn Ebü'l- İz isimleri öne çıkmaktadır (Ali, 2019: 128).

İbn Teymiyye'nin katı ve gelenekçi İslami görüşlerinin oluşumunda İslam Dünyası'nın dönem içerisindeki mevcut durumu; Abbasi Devletinin Moğolların saldırılarına uğraması etkilidir. İbn Teymiyye, İslam düşünce sistemini dış etkilerden koruma istemindedir. Geleneksel Selefi düşünce yapısının oluşumu konusunda İbn Teymiyye, Selefilik kavramını çalışmalarında ilk kullanan ideologdur (İşcan, 2015: 5). Selefiliğin Şiilik karşıtlığı İbn Teymiyye dönemine dayanmaktadır. İbn Teymiyye Şii itikadî mezhebini hedef almış ve onları eserlerinde ümmetin parçalanması için çalışanlar olarak tasvir etmiştir (Evkuran, 2015: 74). İslami düşüncede yeniliğe kapalı olan İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel gibi tevhid inancını ve Kur'an ve Sünnete bağlılığını ön plana çıkarmıştır. Sünnetin, Kur'an'ın getirmiş olduğu kuralları açıklama aracı olduğu savunan İbn Teymiyye için Sünnet vahiy ürünüdür (Koca, 2018: 53; Salman, 2020: 103). Ibn Teymiyye İslam'da insan faktörünü devre dışı bırakmak istemiş, insanların kendi fikir ve görüşleri çerçevesinde hareket etmesinin şirk olduğunu belirtmiştir (İşcan, 2015: 5)

Geleneksel Selefilik düşünsel yapısının oluşumunda, fikirsel altyapı olarak Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye isimleri etkilidir. İslami literatürde Selefiliğin kesin sınırları ortaya konulamamıştır, bölgesel ve dönemsel faktörler neticesinde Selefilik hakkında farklı yorumlamalar ortaya çıkmıştır. İslam tarihinde herhangi bir mezhep ile doğrudan bağlantılı olarak incelenemeyen Selefiliğin karakteristik özellikleri tartışmalıdır. Mevcut veriler çerçevesinde geleneksel Selefilik düşünsel yapısının karakteristik özellikleri sınıflandırılabilir.

Selefilik, İslamiyet'in kabulüyle beraber yüzyıllar içerisinde ortaya çıkan, özü korumayı amaçlayan İslami bir kavramdır. Dinde insan kaynaklı faktörlerin etkisini sıfırlamayı arzulayan Selefiler, akıl-nakil ilişkisinde naklin akla gören üstün olduğu düşüncesini savunmuştur (Koca, 2018: 48). Selefilik kavramının odağında selef kelimesin anlam bakımından genişliği düşünüldüğünde, Selefilik kavramının İslamiyet'in kabulü ile birlikte ilk Müslümanlar olarak değerlendirilen ilk üç nesil ile sınırlandırıldığı görülmektedir (Onat, 2015: 125). Selefiler İslam'ın en saf, en temiz ve en doğru halinin İslam'ın ilk üç nesli tarafından yaşandığına inanmaktadır. Bu noktada Selefiler tarafından ''örnek nesil'' olarak tasvir edilen ilk Müslümanların, Selefi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalı bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Evkuran (2015)'a göre selefler, Selefi olarak değerlendirilemezler. Selefilerin oluşturmuş olduğu ilk nesiller vurgusunun kurgu olduğu belirten Evkuran,

ilk nesillerin Kur'an ve Sünnet'in yanında dönem içerisindeki kamu yararını gözeterek aklı da karar alma mekanizmalarında kullandığını belirtmiştir (Evkuran, 2015: 78).

Selefiliğin ortaya çıkma sürecinde Arap toplum yapısı ve Arap toplum gelenekleri etkili olmuştur. Selefilik hiyerarşik bir yapıda ortaya çıkan bir hareket değildir. Selefilikte resmi veyahut gayri resmi bir liderlik konumu bulunmamakla beraber dönemsel olarak ideologların isimleri öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye isimleri sıklıkla kullanılmaktadır. Selefilik ayrı bir mezhep olarak ortaya çıkmamasının yanında hiçbir fıkhî mezhep altında da gelişmemiştir. Selefiliğin gelişim sürecinde rol alan Arap ideologların farklı fıkhî mezheplere bağlılıkları bulunmaktadır.

Kendilerini Selefi olarak tanımlayanlar, Kur'an ve Sünnet'i eşdeğer olarak görmüştür. Selefilerin Sünnet'i, Kur'an-ı Kerim'i açıklama aracı olarak görmeleri tartışmalı bir konudur. Kur'an'ı açıklama noktasında Selefilerin kendilerini yetkin olarak tanımlandırmaları, insan aklını devre dışı bırakmalarının bir sonucu olarak tasvir edilmektedir. Hâlbuki Kur'an'ı-Kerim, Allah tarafından doğrudan insanların okuyabilmesi, anlayabilmesi ve bu kapsamda düşünebilmesi için indirilmiştir. Sancar (2015) Kur'an'ın Selefiler tarafından yorumlanarak açıklanmasıyla Kur'an'ın özü bakımında rehber olma özelliğini yitirmekte olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur (Sancar, 2015: 36).

Selefilik herhangi bir fıkhî mezhep ile doğrudan ilişkili değildir. Bu noktada mezhepleri sapkınlık olarak görmelerinin düşünce sistemlerinde etkili olduğu söylenebilmektedir (Evkuran, 2015: 83). Kendisini Selefi olarak tanımlayanlar ile Selefi olmayanlar arasındaki fark, Kur'an'a veyahut Sünnet'e olan inançtan kaynaklanmamaktadır; aralarındaki temel fark dini metinlerin yorumlanması üzerinden gerçekleşmektedir (Ali, 2019: 129). Bu bağlamda Selefilerin Kur'an ve Sünnetin insan faktörü ile yorumlanamayacağı yönündeki görüşü, doğrudan olarak herhangi bir mezheple ve temelde İslam'ın temel çerçevesiyle ilişkilendirilemezdir. Selefiler, Hz. Muhammed'in ölümünün ardından İslam Dünyasında ortaya çıkan yeni görüşleri, yeni kuralları ve yeni uygulamaları sapkınlık olarak nitelendirmişlerdir. Bu çerçevede kendileriyle aynı düşüncede olmayan Müslümanları kolaylıkla tekfir etmektedirler ve bid'at, küfür ve şirk'le suçlamaktadırlar (Sancar, 2015: 42). Selefiler, iman-amel bütünlüğü aramıştır. Siyasi, ekonomik, kültürel alanlar gibi örneklemlerde, insan yaşamının her alanında iman-amel bütünlüğünü amaçlayan Selefiler, arzulanan

iman-amel bütünlüğünü bulamadığı zamanlarda insanları tekfir etmektedirler (Koca, 2018: 34).

Selefiliğin zihinsel bir yapı, düşünce sistemi olarak uzun yıllar süren ideolojik gelişiminde Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye ile birlikte üçüncü ideolog olarak Muhammed b. Abdülvehhâb ismi ön plandadır. Ancak Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kurucu ideoloğu olduğu Vehhâbîlik, Selefilik düşünce yapısının genel karakteristiğine göre farklılıklara sahiptir. Literatürde Vehhâbîliği Selefiliğin devamı olarak değerlendiren çalışmalar olmakla birlikte Vehhâbîliği Selefilikten ayrı olarak değerlendiren çalışmaların da varlığı dikkat çekicidir. Vehhâbîlik, tarihsel süreç içerisinde Suudi Arabistan'ın kurucu ve resmi devlet ideolojisi olmasından ötürü Selefilikten ayrı olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda bütün Vehhâbîler Selefidir; lakin bütün Selefiler Vehhâbî değildir (Ali, 2019: 128). İlaveten Vehhâbîlik, Suudi Arabistan gibi belirli bir coğrafyada baskın yapı iken, Selefilik bu özelliği taşımamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Muhammed b. Abdülvehhâb'ın liderliğinde oluşum gösteren Vehhâbîlik, Selefilikten farklılaşan yapısı gereği ayrı başlıkta analiz edilecektir.

Selefilik ve Vehhâbîlik temelde İslam'ın özüne dönmeyi, özünü korumayı amaçlayan yapılardır. Bu bağlamda kendilerini Selefi veyahut Vehhâbî olarak tanımlayan şahıslar, 1979 yılında SSCB tarafından gerçekleştirilen Afganistan'ın işgali ile birlikte ortaya çıkan ''cihad'' olgusu kapsamında Afganistan'da SSCB'ne karşı ortak bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadele sonucunda bölgede SSCB'ne karşı elde edilen zaferle beraber yeni dönemde radikal İslami yapıların oluşumda rol alacak aktörler bölgede savaşan, çoğunluğu Selefi olan; lakin aralarında Vehhâbîlerin de olduğu değerlendirilen Müslüman savaşçılar diğer adıyla mücahitlerdir.

Radikal İslam kökenli örgütlerin oluşum sürecinde yapı taşı görevi gören Selefilik düşünce yapısı literatürde farklı başlıklar altında incelenebilmektedir. Quintan Wiktorowicz'in *Anatomy Of The Salafi Movement* adlı çalışmasında üç farklı perspektif odağında Selefilik düşünce yapısını incelemiştir. Wiktorowicz (2006)'e göre aynı düşünce yapısından gelmelerine rağmen Saf Selefilik, Siyasi Selefilik ve Cihadi Selefilik grupları, mevcut sorunlar için ortaya koydukları çözümler konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu çerçevede Saf Selefilik, İslam'ın ''saflığını'' koruma amacı içindedir, Selefi inancını şiddet içermeyen yöntemler uyarınca teşvik etmeyi amaçlamaktır. Siyasi Selefilik, Selefilik inancının siyasi arenada aktif olarak varlık

göstermesi yönünde hareket eden topluluklar için kullanılmaktadır. Cihadi Selefilik adlı başlık altında varlık gösteren Cihadi Selefiler ise amaçlarını şiddet yoluyla gerçekleştirme peşindedir ve günümüzde radikal İslami terör örgütlerinin eylemlerinin ideolojik temelini oluşturmaktadır. (Wicktorowicz, 2006: 208).

Mücahitleri Afganistan'da savaşmaya teşvik eden temel motivasyon kaynağı ''cihad'' olgusudur. İslami yapılı terör örgütlerinin de eylem motivasyonunu oluşturan cihad olgusu, terör örgütleri tarafından başta ''siyasi çıkar'' ilişkisi çerçevesinde yorumlanmaktadır. Cihad kavramı, ''Küçük Cihad'' ve ''Büyük Cihad'' olarak iki farklı perspektifte değerlendirilmelidir. Büyük Cihad insanın kötülüklerle manevi mücadelesini temel alırken; Küçük Cihad ise meşru müdafaa temelinde İslam topraklarının saldırılara karşı savunulmasını öğütlemektedir (Gus, 2017: 182).

Cihad olgusu Selefilik ile İslam dünyasında geniş bir alana nüfuz etmiştir. Ayrıca köken olarak Selefi düşünceden ortaya çıkan Suudi Arabistan'ın kurucu ideolojisi Vehhâbîlik içinde de desteklenen bir olgudur. Bu kapsamda Cihadi Selefilik geniş perspektifte farklı etnik kökenlere sahip, farklı bölgelerde ikamet eden şahısları birleştirici bir yapıdır. Çalışmada Cihadi Selefilik adlı alt başlıkta Cihadi Selefiliğin tarihsel bağlamda ortaya çıkış süreci analiz edilecektir.

**1. Cihadi Selefilik**

Selefiliğin bir kolu olarak adlandırılan Cihadi Selefilik adlı yapının gelişiminde, yirminci yüzyılda Mısır'da varlık göstermeye başlayan Müslüman Kardeşler adlı örgüt etkin rol oynamaktadır. 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler'in kurucu lideri olarak tasvir edilen Hasan el-Benna adlı şahsın liderliğinde faaliyet yürütmeye başlayan topluluk siyasi bir hareket olarak varlık göstermeye başlamıştır (Bunzel, 2015: 7). Müslüman Kardeşler'in temel kuruluş felsefesinde şiddeti temel alan devrimsel bir yaklaşımın olmadığı görülmekle birlikte dönem içerisinde resmi kurumlarla iş birliği içerisinde bir yapıya sahiptir (Schweitzer ve Oreg, 2014: 16).

El-Benna'nın siyasi ve dini görüşleri, Müslüman Kardeşler'in fikri altyapısının oluşumunda etkilidir. El-Benna demokrasiyi eksiklikleri olsa da barışçıl yolla İslam Devrime giden bir araç olarak görmüştür (Güney, 2018: 298). Bu çerçevede Mısır'da İslami usullerle yönetilen bir İslam devleti oluşturma ideasına sahiptir. İslam'ı ve

İslam topraklarını yabancı nüfuzunun etkisinden kurtarma isteminde olan el-Benna, İslam topraklarının özgürleşmesini amaç edinmiştir (Pınar, 2015: 140).

Müslüman Kardeşler'in dönemin Mısır Monarşisi ile iş birliği odaklı gelişim gösteren siyasi stratejisi, süreç içerisinde sertleşmiş ve radikal bir görünüm almaya başlamıştır. Bu noktada El-Benna'nın Mısır'da İngiliz etkisini kırmak için oluşturmuş olduğu ''Gizli Cihaz'' adı verilen paramiliter yapının karışmış olduğu eylemler etkilidir (BBC, 2019). 1948 yılına gelindiğinde yaşanan iç çekişmeler bağlamında Mısır Monarşisi, Müslüman Kardeşler örgütünü dağıtmıştır. Aynı dönemde yaşanan Arap-İsrail Savaşında alınan yenilginin de etkisiyle Mısır'daki siyasi istikrarsızlığın arttığı görülmektedir. Dönem içerisinde artan iç karışıklıklar ile beraber Mısır Monarşisi Başbakanı Müslüman Kardeşler örgütüne mensup şahıslarca saldırıya uğramış ve öldürülmüştür; ayrıca aynı zaman diliminde el-Benna gerçekleşen suikast sonucunda ölmüştür (Leiken ve Brooke, 2007: 108).

Müslüman Kardeşler ülke içi konjonktüre göre hareket eden bir yapıya sahiptir. Mısır'da 1952 yılında gerçekleşen askeri darbe ile yeni lider belirleme süreci aynı döneme denk gelmiş, Müslüman Kardeşler örgütü liderliğine örgüte ''yabancı'' olduğu belirtilen bir isim olan Hasan el-Hudeybi getirilmiştir (Leiken ve Brooke, 2007: 109). Atılan bu adım dönemin darbeci hükümeti tarafından karşılık görmüştür. Müslüman Kardeşler örgütü dönemin sert siyasi ve toplumsal iklimi içerisinde varlığını koruyabilmiştir. Süreç, Müslüman Kardeşler örgütüne mensup siyasi tutukluların serbest bırakılmaya başlandığı dönem olarak tarihteki yerini almıştır (Aksakal, 2015: 68). Ancak iki taraf arasındaki ılımlı hava uzun sürmemiş, karşılıklı ilişkiler 1954 yılında tekrar bozulma evresine girmiştir. Müslüman Kardeşler resmi olarak 1954 yılında kapatılmıştır. Aksakal (2015)'a göre iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasında dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır'a yönelik gerçekleşen başarısız suikast girişimi etkilidir. Eylemi gerçekleştirilen şahsın Müslüman Kardeşler üyesi olduğu olduğunu itiraf etmesi, Mısır Hükümetinin Müslüman Kardeşler örgütünün üzerine gitmesinde rol oynamıştır. Aynı zamanda yaşanan toplumsal çalkantılar ve Müslüman Kardeşlerin ordu içerisindeki mevcut varlığı, yan etmenler olarak değerlendirilmektedir (Aksakal, 2015: 69).

Müslüman Kardeşlerin kapatılmasıyla birlikte başta el-Hubeydi olmak üzere Müslüman Kardeşler üyeleri çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. 1954 yılında hapis cezası alan üyelerden biride Seyyid Kutub adlı şahıstır. Kutub ismi sahip olduğu

‘‘radikal’’ düşünceler ile bilinmektedir. Kutub’un radikal düşünceleri, İslami kökenli terör örgütlerinin kuruluş felsefelerinde ve eylem motivasyonlarında katalizör işlevi görmektedir. Kutub’un düşüncelerinin radikalleşmesinde mahkûmiyet süreci önemli bir etmendir. 1954 yılında hakkında mahkûmiyet kararı verilen Kutub, 1964 yılında kısa bir süre için serbest bırakılmıştır; lakin 1965 yılında tekrar tutuklanmış ve 1966 yılında idam edilmiştir (Aksakal, 2015: 70). Kutub, mahkûmiyet sürecinde bulunduğu hapishane şartlarının da etkisiyle beraber Müslüman Kardeşler adlı örgütün kuruluş ideolojisinin radikal ve devrimsel yönlerinin savunucusu olarak öne çıkmıştır (Bunzel, 2015: 9).

Kutub fikirlerini din ve siyaset arasında ilişki kurularak geliştirmiştir. Kutub, yaşamış olduğu dönemde laik devletlerin ve demokrasilerin yozlaşmış hükümetlerce yönetildiğini, insanların Allah’ın kanunlarını takip etmesi gerekliliğini belirtmiştir (Zabel, 2007: 4). Kutub, düşüncelerini yalnızca Batı ülkeleri veyahut Sosyalist Doğu ülkeleri özelinde geliştirmemiştir. Laik Arap ülkelerini de hedef almış; onları ‘‘yakın düşman (near enemy)’’ olarak tasvir etmiştir (Gerges, 2014: 341). Ayrıca ‘‘uzak düşman(far enemy)’’ yani Batı ülkeleri ile mücadelenin kesintisiz devam etmesi gerektiğini savunmuştur.

Kutub’a göre sistem bozuktur ve bozukluk Allah’ın kanunlarının uygulanmasına aracılık edecek cihad ile düzeltilecektir. Ancak ilk olarak sözde bozuk sistemler olarak tasvir edilen laik Arap rejimler ve onların sözde ‘‘kâfir’’ liderleri hedef alınacaktır (Schweitzer ve Oreg, 2014: 17). Bu kapsamda ilk eylemin Mısır siyasi hayatını hedef aldığı değerlendirilmektedir. İsrail ile Camp David adlı sözleşmeye imza atan Mısır Başbakanı Enver Sedat 1981 yılında gerçekleştirilen suikast sonucunda öldürülmüştür (Gerges, 2014: 341).

Kutub, Batı ülkeleri ve Batılı değerler karşıtı radikal görüşler, düşünseller geliştirmiştir. Kutub’un sahip olduğu radikal görüşler, temel olarak uluslararası toplumun cahiliye döneminde olduğu tanımlaması bağlamında laik Arap devletlerinin varlığını sonlandırarak, Müslüman âleminin şeriat kuralları altında varlığını devam ettirme istemi etrafında birleşmektedir (Aksakal, 2015: 75-76).

Kutub’un mahkûmiyet hayatı şartları ve dönemin Mısır siyasi konjonktürünün etkisiyle radikalleştiğine inanılan görüşleri, Kutub idam edildikten sonra süreç içerisinde yok olmamıştır. Aksine uluslararası arenadaki istikrarsızlık ve çatışma

ortamları neticesinde Kutub tarafından tasnif edilen cihad olgusu, Batı ülkelerine karşı sözde İslam ve Müslüman topraklarının savunulması şeklinde radikal yorumlara sahip gruplara temel oluşturmuştur. Çakmaktaş (2021)'a göre Cihadi Selefilik olgusunun gelişiminde Mısır ile İsrail arasında 1978 yılında imzalanan Camp David Antlaşması, 1979 yılında Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal etmesi, Suudi Arabistan'ın kara sınırlarını ABD askeri kuvvetlerine açması, Birinci Körfez Savaşının vuku bulması ve ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide adlı örgüt tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları sonucunda ABD tarafından gerçekleştirilen Afganistan ve Irak'ın işgal edilme süreçlerinin etkili olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur (Çakmaktaş, 2021: 472).

Cihadi Selefilik olgusunun gelişim sürecinde kırılma noktası olarak Afganistan'ın 1979 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilme süreci ön plandadır. Gerçekleşen işgal süreci ile birlikte SSCB'ni çevreleme politikası delinen ABD, dönem içerisinde Sovyetler Birliği askeri kuvvetleriyle doğrudan çatışmaktan kaçınmıştır. Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu bir coğrafya olan Afganistan'da ABD, Sovyetler Birliği ile mücadele edebilecek aktör olarak Müslüman kökenli isimleri kullanmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği ile mücadele edilmesi odağında cihad ilan edilmiş ve mücahit olma amacında olan Müslüman şahıslar Afganistan'a ulaşmaya başlamıştır. Başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin desteğiyle Sovyetler Birliği ile mücadele eden mücahitler, davalarında başarılı olmuş ve Sovyetler Birliği 1989 yılında Afganistan sınırlarından çekilmiştir.

Afganistan cihadının başlamasıyla bölgede artan radikal İslami eğilim, işgal sürecinin bitmesiyle birlikte belirli bir amaçtan yoksun kalmıştır. Bu noktada bölgedeki istikrarsız ortam ve kontrolsüzlük neticesinde radikal İslam yayılmış; başta Suudi Arabistan kökenli ekonomik desteğin de etkisiyle, Usame bin Ladin liderliğindeki el-Kaide adlı grup ortaya çıkmıştır (Gerges, 2015:339). El-Kaide, küresel çapta gerçekleştirdiği eylemlerle dönem bazında oluşum gösteren diğer radikal İslami terör örgütleri arasından sıyrılmıştır. Süreç içerisinde gerek güçlü finansman desteği gerek ise dünya çapında radikal görüşlere sahip şahıslar üzerinde etki alanı oluşturabilecek etkiye sahip olan bir örgüt formatı çizen el-Kaide, çeşitli coğrafyalarda kendine bağlı çeşitli terör örgütleriyle iş birliği yapmış; iş birlikçi örgütler el-Kaide'nin koluna dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu örgütlerden birisi Irak ve Suriye özelinde sözde

devletleştiğini iddia eden DEAŞ adlı gruptur. İki terör örgütü arasındaki iş birliği, fikir ve eylem ayrılıkları neticesinde güncelliğini korumamaktadır.

DEAŞ terör örgütünün eylem dinamiklerini tanımlandırmak için örgütün ideolojik yapısını tasvir etmek gereklidir. Bu noktada örgüt, tarihsel süreç bağlamında ortaya çıkmış olan Selefilik düşünce yapısının temel dinamiklerini örgütleşme sürecinde kullanmıştır. Selefi ideologların söylemlerini kılavuz alan DEAŞ, aynı zamanda İslami metinlerin öznel yorumlanmalarıyla ben ve öteki oluşumu üzerinden ideolojik yapısını inşa etmiştir. Örgüt oluşumu itibariyle radikal bir kimliğe sahiptir. Cihad olgusu örgütün oluşumunda ve süregelen devamlılığında öne çıkan faktör olarak değerlendirilmektedir. DEAŞ adlı grup ideolojik temel olarak Cihadi Selefilik başlığı altında incelenebilmektedir. Tüm bu kapsamda tarihsel düzlemde Selefiliğin ve onun bir kolu olarak Cihadi Selefiliğin analiz edilmesi elzemdir.

DEAŞ'ın ideolojik kökeni her ne kadar Selefiliğin Cihadi Selefilik koluna dayanmakta olsa da örgütün oluşum sürecinde Vehhâbîliğin katı kurallarının mevcut rolü kapsamında Selefiliği temel alan Vehhâbîlik'de incelenmelidir. Bu kapsamda Selefilik ve Vehhâbîliğin farklı yapılar olduğu tekrar belirtilmelidir. Vehhâbîlik, Selefi ideolog olarak belirtilen Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öncülüğünde oluşum göstermiştir. Selefilik, İslam tarihinde Vehhâbîliğe göre daha uzun tarihsel bir geçmişe sahiptir; ayrıca Selefilik düşünce sistemi İslam ülkeleri arasında Vehhâbîliğe kıyasla daha çok etki alanına sahip olmuştur. Vehhâbîliği, Selefiliğin devamı olarak nitelendirenler iddialarını Ibn Teymiyye öğretilerine dayandırmaktadır. Bu bağlamda Vehhâbîlik anlayışının Hanbeli ekolünün devamı olduğunu; Ibn Teymiyye'nin ortaya koyduğu düşünsel sistemin yorumlanması sonucunda ortaya çıktığını savunan anlayış bulunmaktadır (Al-Atawneh, 2011: 354). Ancak çalışmada önceden de belirtildiği üzere her Selefi Vehhâbî olmamakla birlikte her Vehhâbî Selefidir. Çalışmada Vehhâbîlik başlığında Vehhâbîliğin ortaya çıkış süreci ve geleneksel özelliklerinden bahsedilecektir.

## B. Vehhâbîlik

Vehhâbîlik düşünce sistemi on sekizinci yüzyılda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirleri odağında ortaya çıkmıştır. Dönem içerisinde dış dünya ile iletişimi kopuk bir coğrafyada; Arap yarımadasında Necd bölgesine tabi olan el-Arîd'de dünyaya gelen Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşünce sisteminin

gelişiminde, yetiştiği bölgedeki ilmi camiada hâkim olan ‘‘Hanbeli’’ ekolü etkilidir (Peskes, 2003: 417). Çalışmada Selefi ideologlar olarak incelenen Ahmed b. Hanbel’in ve İbn Teymiyye’nin tarihsel süreç bağlamında ortaya koyduğu yorumlamalar, Vehhâbîliğin ortaya çıkmasında etkilidir. Muhammed b. Abdülvehhâb’ın ortaya çıkardığı düşünce sisteminin adlandırılmasında dönemin muhalifleri rol oynamıştır. Müritleri, Muhammed b. Abdülvehhâb’ın ardılı oldukları için Vehhâbî olarak isimlendirilmiştir (Bozbaş ve Akgün, 2013:7).

Muhammed b. Abdülvehhâb İslam’ın özüne dönmeyi amaç edinmiştir. Buna göre Vehhâbîlik, Selefi ideologlar gibi İslam’ın ‘‘saf’’ hali olarak belirttikleri Hz. Muhammed ve sahabelerin yaşadıkları dönemleri model almakta; ayrıca Kur’an ve Sünnet dışındaki bütün ilmi kaynakları reddetmektedir (Ungureanu, 2011: 141). Vehhâbîlik öğretisinin temel olarak İslam’da yenilikleri reddettiği bilinmektedir. Bu bağlamda bid’at karşıtlığı ön plandadır (C. Chosky ve J. Chosky, 2015: 25; Şahin, 2022: 193). Vehhâbîliğin dönem içerisindeki etki alanı hızlı bir şekilde artmıştır. Bu konuda dini faktörler kadar siyasi faktörlerde etkilidir.

Vehhâbîliğin modern tarihte Arap yarımadasında yayılımda, hareket olarak ortaya çıkmasında Suud Ailesi ile olan siyasi ve dini ittifak olarak adlandırılabilecek karşılıklı anlaşma etkili olmuş, Vehhâbîlik nüfuz alanı bulmuştur. Bu çerçevede Muhammed b. Abdülvehhâb ile 1744 yılında Suud ailesi lideri olarak adlandırılan İbn Suud’un gerçekleştirmiş olduğu ‘‘ittifak’’ sonucunda, günümüzdeki adıyla Suudi Arabistan’ın temelleri atılmıştır (Ataman ve Kuşçu, 2012:4). Suudi Arabistan’ın devletleşme süreci, Muhammed b. Abdülvehhâb ile İbn Suud’ un liderliklerinde başlamıştır. Devletleşme çabalarının başladığı dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğunun bölgedeki gücünün azalması, Suudi/Vehhâbî ittifakının hareket alanı kazanmasında etkili olmuştur. Vehhâbîler, Vehhâbîlik karşıtı herkesi kâfir olarak ilan ettikleri gibi, Osmanlıları da kâfir olarak nitelendirmiştir (Sirriyeh, 1989: 124). Bu noktada kâfir benzetmesinin harekatın gerçekleşmesinde motivasyon olduğu fikri ön plandadır.

Suudi/Vehhâbî ittifakının devletleşme süreci yaklaşık 200 yıl sürmüştür. Suudi/Vehhâbî ittifakının üç farklı zaman dilimi içerisinde iki bağımsızlık denemesi başarısız olmuştur. Bu bağlamda konuya üç farklı zaman dilimi odağında, üç farklı perspektifte yaklaşılması gerekmektedir. Suudi/Vehhâbî ittifakının devletleşme süreci on dokuzuncu yüzyıl içerisinde Mehmed Ali Paşa dolayısıyla Osmanlı

İmparatorluğunun ve Emir Muhammed b. Reşid'in başarı ile sonuçlanmış mücadeleleri sonucunda engellenmiştir (Riexinger, 2013: 107).

Suudi/Vehhâbî ittifakı genişleme sürecinde öncelikli olarak Müslümanlar için kutsal olarak addedilen şehirleri hedef almıştır. Suudi/Vehhâbî ittifakı 1803-1805 yılları arasındaki yaklaşık iki yıllık süre içerisinde Tâif, Mekke ve Medine şehirlerini içine alan Hicaz bölgesini işgal etmiştir (Büyükkara, 2012). Bu noktada Suudi/Vehhâbî ittifakının kısa sürede bölgede etkili bir aktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İslam dünyası için kutsal şehirler olarak öne çıkan Mekke ve Medine'nin Suudi/Vehhâbî ittifakı tarafından istila edilmesi, Vehhâbî hareketinin İslam dünyası içerisinde güçlenmesinde etkilidir (Peskes, 2003: 426). Yaşanan istila süreci dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'daki temsilcisi konumundaki Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, verilen emirler neticesinde mevcut olan genişleme sürecine müdahale etmiştir. Gerçekleştirilen müdahaleler ile birlikte 1813 yılında Mekke ve Medine Suudi/Vehhâbî ittifakında geri alınmıştır; ayrıca 1818 yılına kadar süren mücadeleler sonucunda ittifakın geri çekildiği lokasyon olan Dir'iye ele geçirilerek ortaya çıkan ilk devletleşme süreci engellenmiştir (Büyükkara, 2012; Ataman ve Kuşçu, 2012: 5).

Suudi/Vehhâbî ittifakının ilk devletleşme girişimi, Osmanlı İmparatorluğunun başarılı müdahalesiyle sonlandırılmıştır. Ancak ilk denemeden kısa bir süre sonra Suudi/Vehhâbî ittifakının ikinci devletleşme girişimine kalkıştığı görülmektedir. Suudi/Vehhâbî ittifakının kısa süre içinde Faysal b. Türki liderliğinde güç kazanmıştır. İttifak 1824 yılında Riyad merkezli kendi egemenlik alanına sahip olmuştur (Büyükkara, 2012). Ancak mevcut olan bağımsızlık süreci uzun sürmemiş, dış müdahale sonucunda ikinci bağımsız Suudi/Vehhâbî devleti girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu tarafından desteklenen, Emir Muhammed b. Reşid liderliğindeki Reşîdîler'in 1891 yılında gerçekleştirmiş olduğu müdahale ile birlikte Suudi/Vehhâbî ittifakı Riyad'dan ayrılarak Kuveyt'e yerleşmek durumunda kalmıştır (Büyükkara, 2012; Kurt, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan/dolaylı olarak bulunmuş olduğu müdahaleler sonucunda Suudi/Vehhâbî ittifakının bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkamadığı görülmektedir. Ancak dönem içerisindeki konjonktürel faktörler sebebiyle Osmanlı İmparatorluğunun bölgesel hâkimiyetinin zayıflaması sonucunda yaşadığı güç kaybı, Suudi/Vehhâbî ittifakının süreç içerisinde bölgedeki gücünü arttırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun taraf olarak katıldığı Birinci Dünya Savaşından yenik olarak ayrılması, Osmanlı sınırları içerisindeki ayrılıkçı hareketleri güçlendirmiştir. Bu kapsamda başta İngiltere olmak üzere Arap coğrafyasına nüfuz eden devletlerin desteklediği bağımsızlık hareketlerinin de etkisiyle 1920'lerde Hicaz bölgesi olarak adlandırılan bölgede Reşîdîler ve Şerif Hüseyin gibi isimler ile mücadele eden Suudi/Vehhâbî ittifakı, 1932 yılında bağımsızlığını ilan edeceği resmi sınırlarını ortaya çıkarmıştır (Büyükkara, 2012).

Suudi/Vehhâbî ittifakının devletleşme süreci odağında Vehhâbîliğin devletin kurucu ideolojisi olarak ortaya çıkması on sekizinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar süren, yaklaşık iki yüz yıllık bir süreci teşkil etmektedir. Selefi düşünceyi temel alarak oluşum süreci geçiren; lakin bir devletin kurucu ideolojisi olarak tarihte rol almasıyla Selefilikten ayrılan Vehhâbîlik, genel karakteristik özellikleri bakımından da Selefiliğe göre daha katı kurallara sahiptir. Her ne kadar Selefilik gibi İslam'ın ''saf'' haline ulaşmayı amaç edinerek, İslam'ın ilk dönemlerine dönme arzusunu temel almış olsa da, Selefilik ile genel karakteristik özellikleri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bunda öncelikle Vehhâbîliğin siyasallaşması etkilidir.

Vehhâbîliğin Selefiliğe göre katı kurallara sahip bir yapıya sahip olmasında Suudi ailesi ile yapmış olduğu ittifakın önemi yadsınamazdır. Vehhâbîlik on sekizinci yüzyılda dini bir akım olarak ortaya çıkmıştır ve gelişim sürecinde siyasal faktörlerinde etkisine maruz kalmıştır. Aynı zamanda Vehhâbîliğin ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiği Arap toplum yapısının dışa kapalı yapısı, Vehhâbîliğin genel karakteristik özelliklerinin katı olmasında etkilidir. Vehhâbîlik hareketi, İslam âlemini Arap toplum yapısı ve gelenekleri odağında tasarlamayı hedeflemiştir (Deniz, 2021: 62).

Vehhâbîler kendileriyle aynı düşünce etrafında toplanmayan Müslümanları dışlamışlardır. Vehhâbîler kendi düşünce yapılarını paylaşmayan ve dini konularda farklı yorumlamaları bid'at ve şirk olarak nitelendirmiştir (Şahin, 2022: 195). Bu noktada Vehhâbiler sıklıkla tekfir'e başvurmuşlardır. Temel olarak Muhammed b. Abdülvehhâb'ın mesajları doğrultusunda kafîr olarak niteledikleri dava karşıtlarını tekfir etmişlerdir (Al-Ibrahim, 2015: 412-413). Aynı zaman da Vehhâbîler'in Şiileri tekfir ettikleri bilinmektedir (Onat, 2015: 121).

Vehhâbîler, Selefiler gibi iman-amel birlikteliğini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca tevhid inancı için kalp, dil ve eylem birlikteliği gerekli görmüşlerdir (Sirriyeh, 1989: 125). Vehhâbîlik dinin anlaşılması konusunda Kur'an ve Sünnete sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte mezhepsel yorumlara karşı, insan faktörünü dışlayan netice itibariyle yorumlamaya kapalı bir yapıdadır (Şahin, 2022: 194; Deniz, 2021: 64 ). Vehhâbîlik mevcut yapısı sebebiyle gündelik hayatta uygulanması gereken katı kurallara sahiptir. Yörükan (1953)'a göre Kur'an-ı Kerim asli delildir; her bir bireyin beş vakit namaz kılması zorunludur; namaz kılmamak, oruç tutmamak ve hac ibadetini yerine getirmemek küfür sebebidir; tasavvufi yorumlar delil olarak kullanılamaz; mezar ve türbe ziyaretleri şirktir ve küfüre sebep olmaktadır (Yörükan, 1953: 61).

Suudi Arabistan'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada yer almasıyla birlikte yirminci yüzyılda Vehhâbîliğin dini-siyasi resmi devlet ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Vehhâbîlik dönem boyunca gerek konjonkütürel faktörler gerekse de Suudi Arabistan devletinin sahip olduğu mevcut petrol kaynaklarının getirmiş olduğu ekonomik gücünde etkisiyle propaganda aracına dönüşmüştür ve Suudi Arabistan İslam dünyasında kendisini '' İslam'ın savunucu'' olarak lanse etmeye başlamıştır (C. Chosky ve J.Chosky, 2015: 27). Bu noktada etkili faktörün 1979 yılında Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal etmesi olarak değerlendirilmektedir.

Soğuk Savaş adı verilen dönem içerisinde ABD'nin SSCB'ni çevreleme politikasının delinmesi sonucunda ABD'nin kısa bir zaman dilimi öncesindeki başarısızlıkla sonuçlanan Vietnam Savaşının ardından gerek toplumsal tepki gerekse oluşabilecek askeri zayiat sebepleriyle doğrudan yeni bir askeri müdahale seçeneğine kapalı olması; dolaylı olarak Afganistan'da Sovyetler Birliği ile mücadele edecek yeni aktörlerin kullanılmasına neden olmuştur. Bunların başında çoğunluğu Selefi ancak aralarında Vehhâbîlerinde bulunduğu Müslümanlar gelmektedir. Bu kapsamda başta ABD'nin desteklediği mücahitler Afganistan'da vekâleten savaşa katılmışlardır. Vekâleten savaşa katılan mücahitler, dönem içerisinde radikal İslami terör örgütlerinin ortaya çıkmasında anahtar rolü göreceklerdir.

Vehhâbîler çoğunlukla dönem içerisinde oluşum gösteren el-Kaide adlı yapılanmaya katılmıştır. Vehhâbîlerin yirmi birinci yüzyıl konjonktüründe Selefiler gibi katılım gösterdiği bir diğer grup ise Irak ve Suriye özelinde sözde devletleştiğini iddia eden DEAŞ adlı yapıdır. Kumar (2018)'a göre DEAŞ radikal İslam olarak

adlandırılan Cihadi Selefilik ve Vehhâbîlik düşünce yapısının ortak özelliklerini göstermektedir. DEAŞ, Batılı güçlerle mücadele ettiğini iddia etmesiyle birlikte aynı zamanda yakın düşman olarak adlandırılan sözde kâfirler tarafından yönetilen Müslüman devletleri ve Şii kökenli Müslümanları hedef almaktadır. Tekfir etme üzerine kurulan DEAŞ fıkhî yapısı, Hz. Muhammed yaşadığı dönem olan klasik İslam dönemini tekrar var etme amacı taşımaktadır (Kumar, 2018: 122-124).

DEAŞ adlı yapının başta Cihadi Selefiler gibi Vehhâbîleri etki alanına çekmesinde, İslami metinlerin örgüt nezdinde şahsi yorumlanmaları neticesinde eylemlerini kutsal kitaba dayandırması, sözde kâfirlerle mücadele etme istemi olması etkilidir. Aynı zamanda ölümden sonra vaadedilen cennet vaadi ve şehitlik mertebesi alınacağı inancı, örgüte katılımı arttırmaktadır.

İdeolojik kökeni belirtilen verilere dayanan DEAŞ'ın örgütleşme sürecinde ise Irak coğrafyasının mevcut sosyo-politik yapısının etkili olduğu değerlendirilmektedir. DEAŞ yapılanması köken olarak Irak'a dayanmaktadır. Bu noktada tarihsel düzlemde mevcut olan Sünni-Şii ayrışmaları, Baas Partisi döneminde yükselen İslamcılık, Batı karşıtlığı, etnik ayrışmalar ve Sünni aşiretlerin toplum üzerindeki baskın rolü gibi faktörlerin etkili olduğu yadsınamazdır. Ayrıca bölgede 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonucunda ortaya çıkan otorite yoksunluğu ve yükselen Sünni karşıtlığı, dini motivasyonlu bir oluşum olan DEAŞ'ın sosyolojik taban bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede mevcut veriler tarihsel düzlemde Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi adlı bölümde incelenecektir.

# IV. MODERN IRAK SOSYO-POLİTİK DİNAMİKLERİ

Yirminci yüzyılın ilk çeyreği itibariyle uluslararası arenada varlık göstermeye başlayan günümüzdeki adıyla Irak Cumhuriyeti (Irak), farklı etnik kökenlere ve farklı mezheplere ev sahipliği yapmaktadır. Kırmanj (2013a)'a göre ülkede nüfuzun yaklaşık %97'si Müslümandır; geriye kalan %3'lük dilim ise Yahudilerden ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Irak nüfusu içerisinde etnik köken olarak %77 oran ile Araplar çoğunluk konumundadır. Ülkedeki Müslümanların yaklaşık %75'i Şii'dir, bu oran ülke nüfusunun yaklaşık %60'ına denk gelmektedir. Sünniler ülkedeki Müslüman nüfusun yaklaşık % 25'ini; Irak toplam nüfusunun %20'sini oluşturmaktadır. Irak'ta ikinci büyük etnik grup ise nüfusun yaklaşık %20'lik oranını oluşturan, çoğunluğu Sünni olan Iraklı Kürtlerdir. Bölgede üçüncü büyük etnik grup ise geriye kalan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerdir. Ayrıca bölgede binlerle ifade edilebilecek azınlık gruplar da bulunmaktadır (Kırmanj, 2013a: 5).

Irak tarihi süresince varlık gösteren etnik çatışmalar ve mezhepsel çatışmalar, Irak'ta ortak bir kimlik altında birleşmenin önündeki başlıca engellerdir. Etnik yapıların farklı kültürleri ve öz değerleri, ulusal birlik oluşumunda ve siyasal istikrarın sağlanmasında engel teşkil etmektedir (Abbas, 2017: 83). Bağımsızlığından itibaren Irak'ın istikrarsız sosyo-politik yapısı kapsamında bölgede çatışma ortamını destekleyici etmenler bulunmaktadır. Bunlar dinsel ve etnik çeşitlilik, yabancı ülkelerin bölgeye etkileri, müdahaleleri olarak tasvir edilebilir (Özdemirkıran Embel, 2021:173). Irak nüfusun tamamına yakını Müslümandır. Irak coğrafyasında Müslümanlar arasında mezhepsel çatışmalar ön plana çıkmaktadır ve bu çatışmaların kökeni Irak'ın bağımsızlığını kazandığı döneme dayanmaktadır. Bölgedeki mevcut bir diğer çatışma dinamiği ise aynı tarihsel geçmişi paylaşmayan etnik gruplar arasındadır. Bu çatışmalar Irak tarihinin ''kronik'' sorunsallarıdır. Bölge dinamikleri üzerinde etkili olan bu çatışmaların ortaya çıkış sürecinde aşiretlerin rolü yadsınamazdır.

Irak'ta 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahale ile birlikte mevcut Irak Baas Partisi iktidarı son bulmuş, bölgede yeni bir sosyo-politik düzen inşa edilmiştir. Ancak mevcut dönemde ortaya çıkan silahlı direniş grupları, sistemi ve aktörleri hedef

almıştır. Bu bağlamda Irak'ta kontrol edilemez çatışma ortamı vuku bulmuştur. Dönem içerisinde faaliyet gösteren sözde direniş gruplarından birisi de günümüzdeki adıyla DEAŞ adlı oluşumdur. DEAŞ'ın bölgede güçlenmesinde 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonrası olarak tasvir edilen süreç içerisinde alınan Baassızlaştırma kararı, Kamu kurumlarından tasfiye süreçleri, Sünni toplumunun dışlanması ve Şiilerin kamudaki artan rolleri etkilidir. Ancak Irak tarihinin problematikleri olarak değerlendirilen uluslaşamama, etnik-mezhepsel ayrımcılıklar ve aşiretlerin bölgedeki gücü, 2003 askeri müdahalesi öncesi dönemden miras kalmıştır.

Kuruluşu itibariyle Sünni kökenli yöneticiler altında yönetilen Irak'ta 2003 askeri müdahalesi sonrasında Sünnilere karşı toplumsal ve kamusal alanda baskı ortamı oluşmuştur. Bu süreçte Sünnilerin ise bölgede eski gücüne erişmeye çalıştığı görülmektedir. Irak Baas Partisi iktidarı döneminde yaşanan Irak-İran Savaşı ve Birinci Körfez Savaşı sonucunda ambargolara maruz kalan Irak'ta orta sınıfın sistemdeki varlığının azalması, ''laiklik'' ilkesini temel alan Baas Partisine olan desteği azaltmıştır. Baas Partisi iktidarının sonlanmasının ardından Irak'ta etkinliğini arttıran Selefi grupların etkisiyle İslamcı akımlar bölgede güçlenmiştir. Ekonomik yaptırımlar bölgedeki İslami radikalizmi arttırmıştır (Napoleoni, 2014:119-120). Aynı zamanda yaptırımlar sonucu bozulan finansal yapının da etkisiyle 2003 askeri müdahalesi neticesinde kamuda yolsuzluk olayları yükselişe geçmiştir; başta rütbeli Irak Ordusu personelleri rüşvet iddialarının öznesi konumuna gelmiştir.

Çalışmanın Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi adlı başlığında, Irak'ın Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığı itibariyle ortaya çıkan sosyo-politik dinamikler incelenecektir. Mevcut inceleme kapsamı oluşturulurken Irak siyasi tarihinden yararlanılacaktır. İncelemede Irak'ın Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığını kazandığı dönem başlangıç noktası alınacaktır. Bunda 2003 askeri müdahalesi sonrası bölgede oluşturulmaya çalışılan yeni demokratik sistemin geçmiş dönemlerden miras almış olduğu sosyo-politik düzlemde kronik sorunsallar etkilidir. Bu sorunsallar DEAŞ'ın terör örgütünün örgütleşme sürecinde ve bölgede sosyolojik destek kazanmasında rol oynamışlardır. Bu bağlamda DEAŞ'ın lehine kullandığı sosyo-politik sorunsallar tarihsel düzlemde analiz edilecektir.

## A. Irak Krallığı Dönemi (1921-1958)

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde olan Ortadoğu coğrafyası, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşından mağlup ayrılması neticesinde başta Fransa ve İngiltere olmak üzere savaşı kazanan taraflarca paylaşılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarının paylaşım planı, 1916 yılında Fransa-İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde oluşturulmuştur. İngiltere'nin kontrolünde olan ve İngiltere tarafından desteklenen, Müslüman Arapların yaşadığı Osmanlı'nın Basra-Bağdat vilayetlerini kapsayan bölgede Arapların ayaklanması sonucu Arap kökenli bir ''devletleşme'' hareketi öne çıkmaktadır. Bu devletleşme hareketi 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansında son halini almış; Musul bölgesinde de İngiltere'nin kontrolü kabul edilmiştir (Armaoğlu, 2021: 157). Netice olarak İngiltere'nin mandatörlüğünde kurulan ve günümüzde Irak Cumhuriyeti (Irak) olarak adlandırılan ülke Basra-Bağdat-Musul ekseninde oluşturulmuştur. İngiltere'nin bölgedeki etkinliğinde, bölgede 1908 yılında varlığı tespit edilen petrol rezervleri etkili olmuştur(Galvani, 1972: 6).

İngiltere mandatörlüğünde ortaya çıkarılan oluşum, Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve farklı dini kökenlere sahip vatandaşlarını tek bir çatı altında birleştirmiştir. Mevcut bölgelerde Arap nüfus çoğunluktadır ve birbirlerinden farklı ekonomik, sosyal ve toplumsal tabanlara sahiptirler. Bu farklılıklar Irak'ın kuruluşu ile birlikte ortak bir kimlik kazanamamayı, dolayısıyla da uluslaşamama sorununu ortaya çıkarabilecek faktörlerdir. Irak'ı oluşturan bölgeler yekpare bir coğrafya olarak değerlendirildiğinde etnik köken olarak Araplar çoğunluk konumdadır. Bölgedeki demografik yapıya göre Şii Araplar, Sünni Araplara göre çoğunluktadır. Ancak Sünni Arapların bölgedeki sosyo-politik alandaki üstün konumlarının Emevi Hanedanlığı dönemine kadar dayandığı görülmektedir (Kirmanj, 2013: 7). Bu çerçevede yeni oluşum gösteren Irak, eşitsizlik temelli toplumsal bir yapı devralmıştır.

Bölgede etnik köken olarak Arapların ardından çoğunluk olarak Kürtler bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bölgelerde Kürtler azınlık olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşının ardından Kürtlerin bağımsızlık istemlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yönde etkili olan faktörlerin başında Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılması sonucunda, ABD Başkanı Woodraw Wilson'ın açıklamış olduğu Wilson Prensipleri

gelmektedir. Iraklı Kürtler self-determinasyon ilkesi çerçevesinde argümanlarını geliştirmiş ve uluslararası kamuoyu tarafından tanımlanan ‘‘ulus’’ öğelerini karşıladıklarını iddia etmişlerdir (Dağdeviren, 2021: 202). Bu kapsamda Kürtler, Birinci Dünya Savaşının ardından bölgedeki düzende etkili aktörlerden biridir.

Irak dönem içerisinde İngiltere etkisi altındadır. 1920 yılı itibariyle kontrolün İngiltere'ye geçmesiyle Musul dört valiliğe bölünmüştür. Bölünmeler sonucunda Musul'da Araplar, Erbil ve Süleymaniye'de Kürtler ve Kerkük'te Türkmenler çoğunluktadır (Jawad, 2008: 25). Kürtlerin çoğunlukta olduğu Süleymaniye ile beraber Kerkük'te İngiltere mandatörlüğü reddedilmektedir, aynı zamanda yerel liderler sosyo-politik yapıda etkili birer aktördür. Süleymaniye'de Mahmut Berzenci adlı aşiret lideri, Süleymaniye'nin bağımsız bir devlet statüsü kazanması için 1918 yılında bir ayaklanma organize etmiştir (Jawad, 2008: 25). Süleymaniye 1924 yılı itibariyle oluşum gösterecek Irak Krallığının sınırları içerisinde kabul edilmiştir. Türkiye ile Irak arasındaki mevcut Musul sorununda ise 1925 yılı tarihli Milletler Cemiyeti divan kararı etkili olmuş; Musul 1925 yılında Irak'a bağlanmıştır. Ancak mevcut sınır sorunu konusunda Türkiye ile resmi bir anlaşma üzerinde mutabık kalınmamıştır.

Irak'ın zengin enerji kaynaklarına sahip bir konumda olması, İngiltere'nin bölgedeki etki alanını genişletme ihtiyacını doğurmuştur. İngiltere'nin bu yöndeki aktif politikaları incelendiğinde Hindistan'daki mandater yönetiminin benzeri yönetim sistemi oluşturmayı amaçladığı görülmektedir. Şahin vd. (2014)'e göre Osmanlı İmparatorluğu sisteminden kalma mevcut kanunlar, Hindistan'da uygulanmaya konulmuş kanunların benzeri ile değiştirmiştir ve bölgede büyük bir çoğunluğu Hintli vatandaşlardan oluşan polis ve ordu güçleri oluşturulmuştur (Şahin vd., 2014: 119).

İngiltere, Irak üzerinde uygulamaya çalıştığı otoriteyi sağlamlaştırmak için Basra-Musul ve Bağdat bölgelerinde yerel güç olarak öne çıkan ‘‘aşiretlerden’’ yararlanma yolunda politika izlemiştir. Bu noktada 1918 yılında 118 farklı Iraklı aşiretin varlığı saptanmaktadır; İngiltere bölgede gerçekleşebilecek bir halk ayaklanmasına karşı, bölgedeki aşiretlerin desteği kazanmak için mevcut aşiretlere ekonomik destek önerilerinde bulunmuştur (Alheis, 2011: 18). Ancak İngiltere'nin bölgedeki otoritesini sağlamlaştırma noktasında aşiretlerin desteğini kazanma yönünde geliştirdiği politikalar başarıya ulaşamamıştır. Aksine aşiretler bölgede İngiltere otoritesine karşı başlıca engellerdendir. Sonuç olarak bölgedeki otorite

eksiliği ile birlikte yerel halkın İngiltere karşıtlığı birleşerek 1920 yılında halk ayaklanması olarak tasvir edilen yabancı idaresine karşı isyan dalgası ortaya çıkmıştır, lakin isyan dalgasının bilinçli milliyetçi duygular eşliğinde gerçekleşmediği değerlendirilmektedir (Cleveland, 2015: 230-231). İngiltere'ye karşı ayaklananların aktörlerinden birisi de Arap Şiilerdir.

Irak'ta yükselen halk ayaklanmaları İngiltere kamuoyunda ve mevcut yönetiminde rahatsızlıklar yaratmıştır. İngiltere'nin bölgedeki hedeflerinde değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Bu çerçevede İngiltere, ulusal kamuoyu baskısı ve süregelen masraflarını göz önüne alarak bölgedeki sorumluluklarını devretme sürecini başlatmış; planlanıp uygulanan referandum ile Emir Faysal 1921 yılında Irak yöneticisi olarak başa geçirilmiştir. Faysal yeni dönemde ''Irak Kralı'' olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar Irak'ta yeni bir yönetim iş başına gelmiş olsa da, bölgedeki İngiltere etkisi sonlandırılamamıştır. Ancak Irak'ta yeni bir yönetim süreci başlamıştır.

Yeni Krallık dönemi ile bölgedeki etnik kökenli anlaşmazlıklar genişlemiştir. Bu kapsamda Irak Kürtlerinin yanı sıra Türkmen vatandaşlara da karşı bir şiddet sarmalı başlamıştır. Ancak Irak tarihi içerisinde Türkmenler, Iraklı Kürtleri gibi ''özerklik'' amacı taşıyan benzer ayaklanmalar veyahut silahlı gruplar ile organize eylemler tertiplememiştir (Yılmaz, 2006: 129; Strakes, 2009: 375). Irak Krallığı döneminde başlayan ve Irak tarihi içerisinde gerçekleşmeye devam eden Türkmenlere karşı şiddet sarmalı ve asimile etme babında gerçekleşen eylemlerin ilk ayağı, 1924 yılında Kerkük'te gerçekleşmiştir. Nasturi Katliamı olarak adlandırılan olay çerçevesinde sivil Türkmen halk ile İngiltere'nin desteğiyle oluşturulan ve ''levi'' birlikleri olarak adlandırılan silahlı askerler arasında yaşanan gerginlik sonucunda bölgede yaşayan çok sayıda Türkmen'in evi ve dükkânı tahrip edilmiş; yaşanan olaylar sonucunda 84 Türkmen öldürülmüştür (Duman, 2012: 87).

Kral Faysal dönemi içerisinde Irak'taki sistemsizlik çözülmeye çalışılmıştır. 1925 yılında Kral Faysal tarafından onaylanan Irak Krallık Anayasasına göre Irak devleti ''anayasal monarşi'' ile yönetilen bir ülke olarak kabul edilmiş ve anayasa hükmünce devlet kurumlarının İngiltere hükümet sistemine göre organize edilmesi amaçlanmıştır (Alheis, 2011: 20). Kabul edilen Irak Krallık Anayasasında Türkmen kökenli vatandaşların Irak'taki varlığı hakkında net bir atıf yoktur (ORSAM,2009). Her ne kadar Kral Faysal Irak'ta lider konumunda bulunsa da Irak toplumsal yapısını

etkileyecek mevcut kararlarda İngiltere etkisi devam etmektedir. Irak'ta Kürtlerin Irak sosyo-politik hayatını etkileyecek önemli aktör haline gelmesinde ise 1926 yılında Türkiye-İngiltere-Irak Krallığı hattı arasında imzalanan Ankara Anlaşması etkili olmuş; Musul ve Kerkük resmi olarak Irak Krallığına bırakılmıştır (Kılıç, 2008: 337). İngilizler anlaşma süresince Kürtlerin, Sünni Araplar ile iş birliği içerisinde olacakları değerlendirilmesinde bulunarak hareket etmiştir. (Dağdeviren, 2021: 201). Ancak mutabık kalınan anlaşma sonucunda Kürtlerin yönetimsel açıdan ‘‘dışlanması’’ resmi bir hal almıştır (Özdemirkıran Embel, 2021: 171).

Kral Faysal'ın yönetici/lider olarak seçilmesinde Irak dinamikleri içerisinde etki alanı oluşturacak faktörler bulunmaktadır. Öncelikle Kral Faysal'ın Hz. Muhammed soyundan olduğu iddiası bağlamında İslam ülkeleri üzerinde söz sahibi bir aktör olarak öne çıkması amaçlanmıştır (Yılmaz, 2011: 34). Ayrıca Kral Faysal'ın isminin tercih edilmesinde Sünni kökenli olmasının da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Halk ayaklanmaları sırasında Şii Arapların İngilizlere karşı uzlaşmaz tavrı, İngiltere'nin başta yöneticilik olmak üzere devlet kademelerini Sünni kökenli Araplara teslim etmesinde etkilidir.

Yeni düzende devletin mezhepsel çizgi gözetilmeden oluşturulduğu görülmekle birlikte mevcut toplumsal dinamikler yok sayılmıştır. Sünni Arapları ‘‘ayrıcalıklı’’ bir konuma ulaştıran yeni düzen neticesinde Irak tarihinin kronik sorunları olarak öne çıkan farklı etnik kökenlere ve farklı mezheplere karşı otoriterleşme ve ötekileştirme sorunlarının temelleri dönem içerisinde atılmıştır (Özdemirkıran Embel, 2021: 168). Sünni Arapların etkileri yalnızca kamu ile sınırlı kalmamıştır. Şii Arapların kimliklerinden ötürü geri plana atılması, bölgedeki nüfus oranından ötürü çoğunluğu oluşturan Şii kökenli Arapların ‘‘burjuva sınıfı/orta sınıfı’’ doğmasını engellemiştir (Özdemirkıran Embel, 2021: 170). Demokrasilerin dayanağı olarak görülen orta sınıfın toplum nezdindeki önemi görülmekteyse de dönem içerisindeki ‘‘kimlik’’ siyaseti, Irak sosyo-politik hayatını doğrudan etkileyecektir. Mevcut dönem ile birlikte yönetimin toplumsal sükûneti sağlayacak oranda farklı etnik ve mezhep grupları arasında paylaştırılmamasının önü açılmıştır (Abbas, 2017: 81).

Kral Faysal liderliğinde yeni bir dönüşüm hedeflenmektedir. Aşiretlerin özellikle kırsal bölgelerde toplum bazındaki gücünün de etkisi bağlamında aşiretler ile mücadele etmeyi amaçlayan Kral Faysal, aşiretlerin etkisini kırma yönünde bir mücadele başlatmış; ancak mevcut istem başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Erkmen, 2010:

118). Kırsalda etkili olan aşiretler, Kral Faysal'ın bölgede etki alanı oluşturmasındaki en önemli engellerden biridir.

İngiltere, Kral Faysal'a mevcut bir hükümet sistemi devretmemekle birlikte mevcut süreç içerisinde ''uluslaşamamış'' bir toplumda bırakmıştır (Cleveland, 2015: 232). Ortak bir geçmişe sahip olmayan bu toplumda ortak tarih, ortak kültür eksikliği nedeniyle bir Iraklı kimliği oluşmamıştır. Ancak ideolojik olarak Arap milliyetçiliğinin baskın konumda olduğu görülmektedir (Salihi, 2017: 150).

İngiltere, bölgede yükseliş gösteren Arap milliyetçiliğininde etkisiyle mandater kimliğinden süreç içerisinde vazgeçmiştir. Bu bağlamda ilk aşaması 1922 yılında imzalanan ve ikincisi 1930 yılında imzalanan Irak Krallığı'nın bağımsızlığı konulu anlaşmalarla, Irak Krallığı 1932 yılında Milletler Cemiyeti üyesi bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde yer almaya başlamıştır (Cleveland, 2015: 233; E. Daban ve C. Daban, 2020: 87). Yeni süreçte İngiltere'den bağımsız olarak değerlendirilecek olan Irak Krallığında, aynı yıl içerisinde başta Türkmenlerin ve diğer azınlıkların varlığını kabul edildiğini gösteren bir deklarasyon Irak Krallığı tarafından yayınlamıştır (Duman, 2012: 87). Kral Faysal liderliğindeki mevcut monarşi sistemi altında Kürtlerin bağımsızlık istemlerinin olduğu görülmüştür. Bölgede mezhepsel ve etnik kökenli ayrışmanın temelleri atılmıştır. Sünni kökenli Araplar Irak sosyo-politik hayatında üstün konuma erişmişlerdir.

Yeni dönemde bağımsız Irak Krallığındaki ayrışmalar kökleşmiştir. Aynı zamanda yeni dönemde bölgede askeri dinamiklerin de etkili olacağı bir süreç vuku bulacaktır. Mevcut sürecin başlangıcında Kral Faysal'ın ölümü etkili olmuştur. Çalışmanın Bağımsız Irak Krallığı (1932-1958) adlı alt başlığında Irak Krallığının bağımsız bir aktör olarak sistemde yer almaya başladığı süreç içerisindeki sosyo-politik faktörler analiz edilecektir.

### 1. Bağımsız Irak Krallığı Dönemi (1932-1958)

1932 yılından itibaren Irak Krallığı uluslararası sistemde bağımsız bir aktör konumuna erişmiştir. Bağımsız Irak Krallığı ilk lideri Kral Faysal'ın 1933 yılındaki ani ölümünün ardından yerine oğlu Kral Gazi geçmiştir. Irak Krallığında ''babadan oğula'' geçen bir yönetim anlayışı hâkimdir. Yeni Irak Kralı, Kral Gazi döneminde de bölgedeki sosyo-politik sorunlar devam etmiştir. Bu bağlamda 1935-1936 yıllarını kapsayan süreçte, 1920 yılında gerçekleşen ayaklanmaya benzer bir ayaklanma

görülmüştür ve ana öznesini ‘‘köylülerin’’ oluşturduğu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Galvani, 1972:6). Aynı zamanda ülkedeki aşiretlerin gücü artarak devam etmiştir. Kral Gazi toplumsal bir güç odağı olan aşiretleri ‘‘devlet aygıtı’’ olarak kullanmıştır. Buna göre karşılıklı çıkarlar çerçevesinde aşiretlere vergi ve kırsalda toprak sahipliği konusunda kolaylıklar sağlanmıştır, bunun karşılığında ise aşiretler, devlet gücünün ülkede yayılmasına yardımcı olmuştur (Salihi, 2017: 159). Aynı zamanda dönem içerisinde Türkmenlerin toplumsal faaliyetlerden dışlanma süreci başlamıştır. Kral Gazi döneminde 1936 yılında başlayıp 1958 yılına kadar devam eden Türkmenlerin dernek kurma, yerel dillerinde yayın yayımlamalarının yasaklandığı süreç başlangıç göstermiştir (Doğan. 2018: 8).

Ülkedeki mevcut otoritesini sağlamlaştırmak isteyen Kral Gazi’nin ordu üzerindeki gücünün zayıfladığı görülmüştür. Bunun neticesinde ise Irak sosyo-politik tarihinde ‘‘askeri darbe’’ girişimleri başlamıştır. Askeri darbe girişimleri Irak tarihinde döngü içerisindedir. Askeri darbeler tarihsel düzlemde ülkedeki istikrarsız toplumsal ve siyasal hayatın sebeplerinden birisidir.

Irak Krallığı bağımsızlığını kazandığı 1932 yılından yalnızca dört yıl sonra, 1936 yılında ilk askeri darbe girişimiyle karşılaşmıştır. Kürt kökenli olan Albay Bekir Sıtkı liderliğinde gerçekleşen darbe ile mevcut hükümet devrilmiştir. Gerçekleşen bu darbe girişiminde Kürt milliyetçiliği odak noktası değildir. Ancak Iraklı Kürtlerin anayasal monarşi altında devletin önemli kademelerinde, bakanlıklarında süre gelen önemli görevleri aldıkları bilinmektedir (Jawad, 2008: 27). Mevcut darbe her ne kadar Kürt milliyetçiliği odağında gerçekleşmemiş olsa da toplumsal zeminde Iraklı Kürtlerin mevcut sistemdeki rahatsızlıkları kendisini göstermiş, 1939-1947 yılları arasındaki Kürt ayaklanmalarının varlığı dikkat çekici düzeye ulaşmıştır. Iraklı Kürtlerin, Kürt milliyetçiliği kökenli ayaklanmalarında Kürt aşiretlerin rolü ön plandadır.

Irak Krallığında gerçekleşen ilk darbe girişiminin etkileri uzun süreli olmamıştır. Albay Bekir Sıtkı’nın 1937 yılında öldürülmüştür; bu çerçevede darbeci hükümet lağvedilmiştir (Zine El Abdin, 2021: 94-95). Irak Krallığı dinamikleri içerisinde gerçekleşen ilk askeri darbe girişimi ile beraber yaklaşık 4 senelik zaman zarfı içerisinde altı başarısız darbe girişimi gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında Kral Gazi’nin 1939 yılındaki ölümü sonucunda oğlu II. Faysal Irak Kralı olmuştur. Kral

ünvanı aldığında henüz dört yaşında olan II. Faysal'ın yerine aralarında soy bağı bulunan Abdülilâh vekâlet etmiştir (Bilge, 1995).

Vekâleten yönetilen Irak Krallığı, İkinci Dünya Savaşı sebebiyle politik olarak iki kutba ayrılmıştır. Irak Krallığı dinamikleri içerisinde Nazi Almanya'sı taraftarı grup, 1941 yılında askeri darbe gerçekleştirmiştir. Darbe sonucunda Irak Krallığı, Nazi yanlısı milliyetçi subayların kontrolü altına girmiştir. Ancak başta İngiltere olmak üzere Nazi karşıtı ülkeler için kabul edilemeyecek bir girişim olan bu askeri darbe, İngiltere'nin Abdülilâh ve taraftarlarını destekleyen müdahalesiyle sonlandırılmıştır. Bunun sonucunda bölgede tekrar İngiltere etkisinin başladığı söylenebilmektedir.

Bağımsızlığını kazandığı süreç itibariyle kısa zaman zarfında çokça askeri müdahalelere maruz kalan Irak Krallığı, istikrarsız bir yapıya evrilmiştir. 1941 yılında İngiltere'nin bölgeye müdahale etmesinin ardından ülkede 1958 yılına kadar herhangi bir askeri darbe girişimi gerçekleştirilmemiştir. Ancak bu mevcut hükümet karşıtı güçlerin etkisini kaybetmesinden kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda mevcut süreç içerisinde Irak Krallığı dinamikleri içerisinde de etnik çatışmalar devam etmekte; Türkmenlere karşı şiddet eylemlerinin olduğu görülmektedir. Bu noktada 1946 yılında yaşanan Gavurbağı saldırısı bir örneklem oluşturmaktadır.

Irak Krallığının Arap dünyasında güçlü bir aktör olma istemi olmakla birlikte Arap dünyası içerisindeki gelişmeler doğrultusunda politika geliştiren bir siyasi yapısı bulunmaktadır. Bölgedeki caydırıcılığı korumak isteyen Irak Krallığı, 1 Şubat 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin Pan-Arabist emeller istemiyle birleşerek ‘‘Birleşik Arap Cumhuriyeti’’ oluşumuna gitmesinden etkilenmiştir (Çağ ve Eker, 2013: 64). Bu bağlamda Irak ve Ürdün kökenleri ‘‘Haşimi’’ hanedanlığına dayanan iki ülke 14 Şubat 1958'de Arap Birliği adı altında birleşme kararı almıştır. Armaoğlu (2021)'a göre alınmış olan karar Irak Krallığı toplumu tarafından desteklenmemiş, toplumunun sert muhalefetiyle karşılaşılmıştır. Aynı yıl içerisinde Lübnan Temmuz 1958'de gerçekleşen ayaklanma karşısında Irak Krallığından destek talebinde bulunmuştur. Irak Krallığınca Lübnan'a müdahale etmesi için görevlendirilen General Abdülkerim Kasım ve emrindeki birlikler Bağdat'ta beklenmedik bir askeri darbe gerçekleştirmiş; darbe girişimi bölgede görevli askerler tarafından da desteklenmiştir (Armaoğlu, 2021: 392-393). General Abdülkerim Kasım tarafından gerçekleştirilen darbe sonucunda Irak Kralı II. Faysal öldürülmüştür. Aynı zamanda Irak dinamiklerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve Irak'ta monarşi yıkılarak ‘‘Cumhuriyet’’ ilan edilmiştir.

Özetle, Osmanlı'nın yıkılmasının ardından başta İngiltere'nin etkisiyle Basra-Musul-Bağdat bölgeleri çevresinde oluşturulan Irak sosyo-politik yapı bağlamında bağımsızlığı itibariyle birlik olamamış, yapay bir devlet formundadır. Irak sosyo-politik yapısındaki mezhepsel çekişmeler, etnik kökenli çatışmalar, toplumsal düzlemde aşiretlerin baskın konumu ve askeri darbeler neticesinde ortak bir yapı altında birleşememiştir. Irak Krallığının kuruluşu itibariyle uluslaşamama ve demokratikleşememe sorunlarının olduğu görülmektedir. Irak'ın bağımsız olarak uluslararası arenada yer almaya başlamasıyla da beraber yaşanan askeri darbe tecrübeleri, Irak sosyo-politik dinamikleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Mevcut sistemin üzerine 1958 yılında General Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile Irak Krallığı lağvedilmiştir ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ancak bölgede kronikleşen sorunların varlığı devam etmektedir. Çalışmada Irak Cumhuriyeti (1958-2003) adlı başlık altında Irak Cumhuriyeti'nin 1958 ile 2003 yılları arasındaki sosyo-politik dinamikleri analiz edilecektir.

## B. Irak Cumhuriyeti Dönemi (1958-2003)

Irak'ta 1958 yılında Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleşen askeri darbe ile Irak sosyo-politik hayatında yeni bir sayfa açılmıştır. Gerçekleştirilen darbe ile mevcut olan monarşi düzeni yıkılmış ve yerine Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni oluşturulan sistemle beraber reform hareketlerinin başlamış olduğu görülmekte ise de yönetici elitin kökeni aynı kalmış; Sünni Arap ''asker'' kökenli şahısların yönetici pozisyonu devam etmiştir. (Salihi, 2017: 164).

Kasım liderliğinde ortaya çıkan yeni yönetici kesimin ilk icraatlarından biri, aşiretler ile mücadele etmek olmuştur. Yeni Cumhuriyetçi kesim, aşiretlerin toplum üzerindeki siyasi, ekonomik etkisini azaltma yönünde çalışmalar ortaya koymuştur (Erkmen, 2010: 118). Aşiretler ile mücadelede öncelikli olarak toprak reformu gerçekleştirmek hedeflenmiştir ve aşiretlerin ekonomik, siyasi güçlerinin kesintiye uğraması; aynı zamanda köylülerin hazırlanmış mevcut plandan yarar sağlaması amaçlanmıştır (Galvani, 1972: 7). Sosyalist oldukları değerlendirilen yeni cumhuriyetçi kesim ile kendilerini Arap milliyetçisi olarak tanımlayan ordu içerisindeki fraksiyonların çatışmaları süreç içerisinde devam etmiştir. Bu kapsamda 1959 yılında Kasım yönetimine karşı Abdülvehhab Şefav liderliğinde başarısızlıkla sonuçlanan bir askeri darbe girişimi gerçekleştirilmiştir (Zine El Abdin, 2021: 95).

Yeni dönemde Cumhuriyet ilanı ile yönetim sistemi bağlamında her ne kadar yeni bir sayfa açılmış olsa da, geçmiş dönem Irak Krallığı dinamiklerinin etkileri devam etmektedir. Hukuki bağlamda Irak Cumhuriyetinde 1958 yılında ilan edilen geçici Anayasaya göre Iraklı Kürtler belirli haklar çerçevesinde etnik bir grup olarak tanımlanmıştır (Özkan ve Baba, 2021: 918). Ancak Türkmenlerin Irak'taki statüsü mevcut yönetim tarafından tartışmaya açılmıştır. Bu noktada Irak Krallığı'nın 1925 yılı tarihli Anayasasında olduğu gibi 1958 yılı tarihli geçici Anayasasında da Türkmenlerin mevcut siyasi yapısı, toplum içindeki konumları ve hakları konusunda herhangi bir atıf bulunmamaktadır (ORSAM, 2009). Aynı zamanda Kasım döneminde Türkmenlere yönelik şiddet içerikli eylemlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda 1959 yılında gerçekleşen Kerkük Türkmen katliamı örnek verilebilmektedir (Abbas, 2017: 82).

Kasım liderliğindeki Irak'ta, Türkmenlere karşı uygulanan ''dışlayıcı'' politikalar başlangıç aşamasında Iraklı Kürtlere karşı uygulanmamıştır. Jawad (2008)'a göre 1958 yılında askeri darbe ile yöneticiliğe gelen Kasım ileriki süreç için Kürtlerin ''özerk'' bir yapı oluşturması için garanti vermiş, Kürtlerin kendi gazetelerinin çıkartmasına ve gerekli düzenlemelerin yapılması kaydıyla Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) adlı siyasi oluşumun varlığına izin vermiştir (Jawad, 2008: 28). Literatürde 1946 yılında kurulduğu belirtilen KDP, 1960 yılında Irak dinamikleri içerisinde resmi bir siyasi partiye dönüşmüştür (Jawad, 2008: 28). Bu noktada Irak Kürtlerinin bağımsızlık itibariyle başlamış olduğu özerklik arayışı, siyasi arenaya taşınmıştır.

Yeni yönetimde, Irak Krallığı dönemine nazaran Irak Kürtlerine karşı mesafeli bir yaklaşım bulunmamaktadır. Ancak iki aktörün arasındaki olumlu hava uzun süreli olmamıştır. İkili ilişkiler Irak yönetiminin başta özerklik sözü olmak üzere, vermiş olduğu vaatleri tutmayacağının anlaşılması üzerine gerilmiş; Kasım yönetimine karşı Kürt ayaklanmaları baş göstermiştir (Galvani, 1972: 8). Iraklı Kürtler tarafından başlatılan bu ayaklanmalar kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Kasım dönemi süresince çatışmalar temel olarak etnik kökenler arasında gerçekleşmiş, Sünni-Şii anlaşmazlıkları geri planda kalmıştır.

Irak tarihi sosyo-politik dinamiklerinin etkisi dönem içerisinde devam etmektedir. Irak Krallığı'nın bağımsızlığıyla başlayan askeri darbe süreci, 1963 yılında tekrar baş göstermiştir. Kasım, Baas Partisi ve ordudaki milliyetçi subayların karşılıklı

iş birliğiyle gerçekleştirdiği askeri darbe sonucunda devrilmiştir. Başarılıyla sonuçlanan darbe girişimi sonucunda Abdüsselam Arif Devrim Komuta Konseyi Başkanı, Baas Partisi üyesi General Hasan el-Bekir ise Başbakan olmuştur; lakin mevcut darbe kendi içerisinde farklı fraksiyonlar yaratmış, aynı yıl içerisinde Arif liderliğinde Baas Partisi etkisine karşı önlemler alınmış, Baas etkisi ‘‘karşı devrimle’’ sonlandırılmıştır (E.Daban ve C. Daban: 89).

Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazandığı dönem itibariyle Irak, istikrarsız sosyo-politik bir yapıya sahiptir. Arif döneminde bölgedeki kronik sorunlar olarak değerlendirilen Sünni-Şii mezhepsel ayrışmaları ve Iraklı Kürtlerin ayaklanmaları devam etmektedir. Bu kapsamda 1961 yılında başlayan ayaklanmalar sebebiyle 1964 yılında Mustafa Barzani ile Irak Hükümeti ateşkes anlaşması imzalamıştır (Öğür vd.,2014: 15). 1963-1966 yılları arasında 3 yıl Irak lideri olarak görev alan Arif 1966 yılında geçirdiği kaza sonucunda ölmüş, yerine kardeşi Abdürrahman Arif geçmiştir (Salihi, 2017: 171). Abdürrahman Arif, Irak siyasi hayatında etkili bir aktör olarak değerlendirilmemektedir. Yaklaşık 2 senelik yönetimi süresinde Irak sosyo-politik dinamiklerinin ‘‘kronikleşmiş’’ sorunlarına çözüm üretememiş; 1967 yılı tarihli Arap-İsrail savaşındaki yenilginin de etkisiyle 1968 yılında Baas Partisi önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbeyle iktidardan indirilmiştir. Çalışmanın Irak Cumhuriyeti: Yeni Güç Odağı Baas Partisi ve Dönem İçi Sosyo-Politik Dinamikler(1968-2003) adlı başlığında Irak Cumhuriyetinde yeni güç odağı olarak ortaya çıkan Baas Partisi dönemi incelenecektir. Mevcut Baas Partisi Hasan el-Bekir Dönemi (1968-1979) adlı alt başlıkta Hasan el-Bekir iktidar döneminde öne çıkan sosyo-politik dinamikler analiz edilecektir.

## 1. Irak Cumhuriyeti: Yeni Güç Odağı Baas Partisi ve Dönem İçi Sosyo-Politik Dinamikler (1968-2003)

### a. Baas Partisi Hasan el-Bekir dönemi (1968-1979)

Irak Baas Partisi, Irak sosyo-politik hayatında 1960’lı yıllarda aktif olarak yer almaya başlamıştır. Irak’ta 1968 yılı itibari ile de kontrolü tek elde toplamayı başaran siyasi bir grup olarak beliren Baas Partisi, 1940’lı yıllarda Suriye kökenli Mişel Eflak ve Selahaddin el-Biter öncülüğünde Arap Dünyasında yenileşme ve Sosyalist Arap birliği hedefiyle kurulmuş, 1947 yılında güncel halini almıştır (Terrill, 2012: 4-5). Baas Partisi hareketi, Arap devletlerini tek bir çatı altında birleştirme gayesi

taşımaktadır. Baas Hareketi slogan olarak ‘‘Birlik, Özgürlük, Sosyalizm’’ terimlerini kullanmaktadır (E. Daban ve C. Daban, 2018: 89). Aktif olarak Baas Partisi, Irak ve Suriye’nin siyasal ikliminde rol almış; Irak’taki gücü 1968 yılında sarsılmaz bir noktaya ulaşmıştır. Baas Partisi içerisinde sağ kanat aktörlerden olan General Ahmed Hasan el-Bekir komutasında gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda Abdülrahman Arif yönetimi düşürülmüştür.

Askeri darbe sonucunda iktidara gelen Baas Partisinin siyasi ve ekonomik vizyonu Irak toplumsal zeminde kendisine yer bulamamıştır. Baas Partisinin mevcut dönem şartları içerisinde yalnızca militarist yollarla toplum bazında gücünü geliştirme, yayma ve toplumsal zeminde yer edinme şansı vardır (Hashim, 2003: 16). Sivil Baas Partisi mensupları, askeri darbe ile birlikte askeri gücü araç olarak kullanmışlardır. İktidardaki mevcut gücünü pekiştirmek isteyen Baas Partisi, sivil Baas mensuplarının yeni rejimde görevlendirmiştir; orduda Baas hareketine karşı olanlara karşı ‘‘ihraç’’ politikasına yönelmiş, Ordudan 2000 personel ihraç edilmiştir (Hashim, 2003: 16).

El-Bekir liderliğindeki Baas Partili yeni yönetim, iktidardaki gücünü gerek ordudan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı gerekse de yönetimde sorunlar çıkartabilecek sivillere karşı önlem alarak güçlendirmiştir. Aynı zamanda toplum üzerindeki etkisini arttırmak için iktidara geldiğinde 1 No’lu bildiriyi ilan ederek Irak tarihinde önemli bir aktör olarak öne çıkan ‘‘aşiretçiliği’’ yok hükmünde saymış ve reddetmiştir (Baram, 1997: 1). Ancak Baas Partisi yönetici kadrosu başta el-Bekir ve daha sonrasında Irak Devlet Başkanı olarak onun yerine geçecek olan ve Irak’ın ‘‘gölge’’ lideri olarak belirtilen Saddam Hüseyin’in aynı soydan geldiği görülmektedir. Hüseyin’in yakın korumalarını Albu Nasir olarak adlandırılan kendi Sünni Arap kabilesinden seçmektedir (Baram, 1997:5). Ayrıca Tikrit kökenli Sünni Araplar devlet kademelerinde önemli roller almıştır.

Bölge bazında Irak Kürtleri sorunu, Baas Partisi liderliğindeki dönemde de devam etmektedir. Irak Krallığı’nın İngiltere mandatörlüğündeki oluşumundan itibaren Iraklı Kürtlerin mevcut istemleri, farkı dönemlerde ve farklı perspektiflerde incelenebilmektedir. Sherko Kırmanj’ın *Kurdistan Region: A Country Profile* adlı çalışmasında, Irak’ın oluşumu itibariyle Irak Kürtlerinin, 1968 yılı tarihli Baas kökenli askeri darbesi gerçekleşene kadar geçen süreçteki mücadele yöntemlerini üç faklı zaman diliminde ve üç farklı başlık altında değerlendirmiştir. Kırmanj (2013b)’a göre Irak Kürtlerinin 1918-1946 yılları arasında Merkezi Hükümete karşı olan mücadelesi,

koordineden ve siyasi hedeften yoksun bir şekilde aşiret ayaklanmaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kırmanj, 1946-1961 yılları arası dönemi Iraklı Kürtlerin mücadelesinin ikinci periyodu olarak değerlendirmiş, KDP'nin kuruluşuyla Irak Kürt hareketinin ideolojik bir temele bağlandığını ve siyasi hedef güttüğünü belirtmiştir. Kırmanj 1961-1968 yılları arasındaki süreci çalışmasının üçüncü periyodu olarak öne çıkarmış, siyasallaşan ve örgütleşen Irak Kürt milliyetçi hareketinin, 1961 yılı itibariyle silahlı bir mücadele etrafında birleştiğini ve kesintili olarak 1991 yılına kadar sürecek olan silahlı mücadelenin temelinin oluştuğunu değerlendirmiştir (Kırmanj, 2013b: 146). 1968 yılı itibariyle Baas Partisi kökenli yeni yönetim ile beraber 1970 yılında ilan edilen yeni Irak Anayasası ile başta diğer Irak Kürtleri olmak üzere Türkmenlerin de mevcut statükosunda iyileştirme yoluna gidilmiş, ama planlanan çalışmalar uzun süreli olamamıştır.

Baas Partisi Hükümeti ile KDP önderliğinde Irak Kürtleri arasındaki iki aktörlü görüşmeler 11 Mart 1970 tarihli ortak deklarasyonla sonuca bağlanmış, karşılıklı uzlaşının da etkisiyle 1970 yılında yeni Irak Anayasası kabul edilmiştir. 11 Mart 1970 tarihli deklarasyonla dört yıl içerisinde gerçekleşmesi planıyla Irak Kürtlerine kâğıt üzerinde belirli sınırlar içerisinde özerklik garanti edilmiş ve mevcut sınırların tespitinde halk oylaması yoluna gidilmesi üzerine mutabık kalınmıştır (Dağdeviren, 2021: 204).

Yeni Irak Anayasası taslağı temel olarak Araplar ve Kürtler odağında oluşturulmuştur. Anayasa taslağına göre Irak'ın Arap ve Kürt kökenli halktan oluşmakta olduğu ve devletin ana dilinin Arapça olduğu belirtilmiş, Kürtçenin Kürt bölgelerinin ana dili olması üzerinde karar kılınmıştır (Saadi, 2020: 16). Ancak KDP ile Irak Baas Partisi Hükümeti arasında iki aktörlü yürütülen süreçte ilerleme sağlanamamış, 1973 yılında görüşmeler sonlanarak ikili görüşmeler silahlı çatışmalara evrilmiştir. Bu konuda etkin olan etmenlerin başında Irak Baas Partisi yönetiminin vadettiği sözleri gerçekleştirmemesi etkilidir. Dağdeviren (2021)'e göre Baas Partisi, Irak Kürtlerinin çoğunluk olarak yaşadığı bölgeleri Araplaştırma politikası gütmüştür ve başta Kerkük olmak üzere halk oylaması için planlanan bölgelerde sonuçları doğrudan etkileme yönünde politikalar izlemiştir. Aynı zamanda gerginleşen ilişkiler sonucunda başarısızlıkla sonuçlanan görüşmeler ile Irak Kürtlerinin yerleşim yerlerinin isimleri Araplaştırma politikası kapsamında değiştirilmiştir (Dağdeviren, 2021: 204-206).

Bölgede Irak Kürtlerini desteklediği iddia edilen İran'a karşı adımlar atılmıştır. 1975 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) toplantısı sürecinde bir araya gelen Iraklı ve İranlı delegeler, karşılıklı uzlaşı zemini içerisinde anlaşmaya varmıştır. Irak, Dicle ve Fırat nehirlerinin Basra'da birleşim noktası olarak adlandırılan Şattül Arap su yolu üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. Bunun karşılığında İran cephesinden, Iraklı Kürtlere, ABD ve İsrail üretimi silahların taşınması noktasında aktif kimliğinin bırakılması istenmiştir. Bu çerçevede karşılıklı uzlaşıya varılmıştır. Irak Kürtleri üzerinde İran etkisinin 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması kapsamında önüne geçilmiştir (Özkan ve Baba, 2021: 920). Ancak Irak Kürtlerinin Irak sosyo-politik dinamikleri üzerindeki etkisini sonlandırılamamıştır.

Yeni Irak Anayasasından etkilenen etnik kökenlerden birisi de Türkmenlerdir. Bölgede Arapların ve Kürtlerin ardından etnik çoğunluk olarak üçüncü sırada gelen Türkmenler, yeni Irak Anayasasında Irak Cumhuriyetini oluşturan etnik kökenlerin dışında tutulmuştur. Ancak Anayasada Türkmenlerin kültürel varlıkları ön plana çıkarılmıştır. Türkmenlere kendi yerel dilleri ile yazılı basında yayın çıkartması ve yerel dilinde eğitim veren kendi okullarını açmasına izin verilmiştir (Saadi, 2020: 16). Aynı zamanda Türkmenlerin Irak Baas Partisine bağlı olan Milli Eğitim Bakanlığına karşı yükümlü olacağı Türkmen Eğitim Müdürlüğü oluşturulabileceği açıklanmıştır (Doğan, 2018: 9). Türkmenlere verilen yeni kültürel hakların süreç içerisinde uzun süreli olmadığı görülmekle beraber kültürel açıdan verilen ayrıcalıklar toplumsal zemine yansımamıştır. Bu çerçevede 1970 yılında çıkartılan Tarım Reformu kanunu ile Türkmenlerin temin edebileceği toprak alanı yaklaşık 300 dönüm ile sınırlandırılmış (Duman, 2012: 90). Baas Partisinin Türkmenleri ''dışlayıcı'' tavrı 1970'lerin başında başlamış ve süreç içerisinde artarak devam etmiştir.

1970'li yılların başında el-Bekir liderliğindeki Irak için zengin petrol kaynakları, ülkedeki ekonomik varlığın güçlendirmesinde en etkili faktörlerdendir. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan Irak, petrol fiyatlarındaki artıştan pozitif etkilenmiş, ülkedeki ''refah'' seviyesi artmıştır. Artan refah düzeyi bağlamında Irak'ta vergi miktarları düşürmüş, ücretsiz sağlık hizmetleri sistemini geliştirilmiş ve istihdam projeleri ortaya çıkarmıştır (Cleveland, 2015: 458). Ayrıca Sünni Arapların politikadaki etkin konumları ülkedeki refah artışı dolayısıyla sabitlenmiştir.

Baas Partisi, toplum ve devlet üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmak için Şii kökenli Arapları kamuda ve orduda önemli konumlardan dışlamıştır ve özellikle de

Tikritli Sünni Araplar önemli devlet kademelerinde görev almıştır. William Cleveland'ın *Modern Orta Doğu* adlı çalışmasında, Şii kökenli nüfusun mevcut Baas Partisi iktidarından olan şikâyetleri iki farklı başlık altında değerlendirmiştir. Cleveland (2015) ilk başlığını Baas Partisi yönetimi altında ekonomik, siyasal faktörler odağında toplumsal ve siyasal hayatta geri plana atılan Şii kökenli nüfus oluşturmaktadır. İkinci başlık ise Baas Partisi yönetimi dönemindeki mevcut dini sebeplere dayanmaktadır. Şii Din âlimleri ve taraftarlarının laiklik karşıtlığı, Şiilerin yönetimden dışlanması ve başta dini kurumlar olmak üzere ülkede etkili aktör konumuna erişme istemleri öne çıkmaktadır. Dava adlı örgüt altında örgütlenen Şiiler, İslami bir yönetimin hüküm sürdüğü devlet yapılanması hedeflemektedir (Cleveland, 2015: 456).

Irak Krallığı dönemiyle başlayan etnik ayrımcılık ve mezhepçilik gibi sorunlar, Cumhuriyet döneminde de devam etmektedir. Baas Partisi döneminde Iraklı Kürtlerin özerklik istemi, sonunda çatışmalara sürüklenen bir sürece evrilmiştir. Aynı dönemde Irak'ta parti ile devlet arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır. Bu kapsamda Irak siyasi yapısında otoriter Baas Partisi devlet yapısının temelleri, 1970'li yıllarda el-Bekir döneminde atılmıştır. Irak Baas Partisi içerisinde el-Bekir'in ardından ikinci adam konumunda bulunan Saddam Hüseyin, 1979 yılında el-Bekir'in istifası sonucunda Irak Cumhuriyeti'nin yeni lideri olmuştur. Hüseyin, Baas Partisi ve toplum üzerindeki otoritesini çeşitli baskılar sonucunda güçlendirmiştir. Çalışmanın Baas Partisi Saddam Hüseyin Dönemi (1979-2003) adlı alt başlığında Irak Cumhuriyeti yeni lideri Hüseyin'in görev aldığı dönem içerisinde etkili olan sosyo-politik faktörler analiz edilecektir.

**b. Baas Partisi Saddam Hüseyin dönemi (1979-2003)**

Irak Baas Partisi yeni lideri Saddam Hüseyin, Baas Partisi organizasyonu içerisinde el-Bekir'in ardından kâğıt üzerinde ''ikinci adam'' olarak tasvir edilmektedir. Ancak Baas Partisi iktidarı süresince alınan kararlarda sonsöz sahibi olduğu konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Hüseyin'in 1979 yılında el-Bekir'in istifasının ardından kâğıt üzerindeki ikinci adam rolü bitmiş; süreç içerisinde ülkedeki tüm gücü kendisinde toplayan lider konumuna erişmiştir. Hüseyin, lider konumuna eriştiği süreç ile beraber yerel ve bölgesel gücü kendisinde toplamak için eylemlerde bulunmuştur. İran'da gerçekleşen İslam Devrimi sonucunda İran'ın değişen iç politikleri doğrudan Irak'ı tehdit eder konumdadır. Bu bağlamda iki ülke

arasında 1980-1988 yılları arasında ikili ilişkiler kopma noktası gelmiş, yaklaşık 8 yıl sürecek olan çatışma dönemi başlamıştır.

Irak-İran Savaşı sebebiyle Irak, sosyo-politik yapısını doğrudan etkileyen kararlar almıştır. Luizard (2016)'a göre İran Savaşı, Irak'ın gizli ''iç savaşının'' resmi bir tasviridir (Luizard, 2016: 56). Bu sebeple öncelik olarak Irak-İran Savaşı incelenmeli ve ardından savaş dönemindeki Irak iç sosyo-politik dinamikleri çerçevesinde mezhepsel ve etnik ayrımcılıklar, bölgede artan İslamcı yapılanma ile aşiretlerin mevcut düzen içerisindeki gücü değerlendirilmelidir. Çalışmanın Irak-İran Savaşı Bağlamında 1979-1989 Yılları Arasındaki Irak Sosyo-Politik Dinamikleri adlı başlığında Hüseyin iktidarı dönemindeki ilk on yıl, sosyo-politik dinamikler odağında analiz edilecektir.

### i. Irak-İran Savaşı bağlamında 1979-1989 yılları arasındaki Irak sosyo-politik dinamikleri

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi, bölge politikleri içerisinde Irak'ı tehdit etmiştir. Irak'ta bulunan Şii kökenli nüfusun oranından dolayı, dolaylı veyahut doğrudan gelişebilecek bir İran etkisinin Irak'ta sarsıcı/yıkıcı etkiler yaratmasından çekinilmiştir. Hüseyin'in kararıyla 1 Nisan 1980 tarihinde Irak'ta Şii kökenli Din adamlarından Ayetullah Muhammed Bekir As-Sadr'ın idam edilmesi, iki ülke arasındaki gergin ilişkilerin savaşla sonuçlanmasının başlangıcı olmuş, İran'ın dini lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin Iraklı Şiilere ayaklanma çağrısı yapmasıyla birlikte iki ülke arasında çözümsüz bir süreç vuku bulmuştur (E. Daban ve C.Daban, 2018: 95). İran'da devrim sonucunda yönetime gelen İslamcı kesimin toplumsal destek kazanamadığı düşüncesi ağır basan Hüseyin, Arap ülkeleri arasındaki saygınlığını arttırmak ve Ayetullah Humeyni'nin ülkedeki gücünü kırmak amacıyla 22 Eylül 1980 tarihinde Iraklı güçlere saldırı emri vermiştir (Febrain ve Islam, 2021).

Irak için sekiz yıl süren askeri muharebeler başarısızlıkla sonuçlanmış; iki ülkede birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardır. 1988 yılında Birleşmiş Milletler (BM)'in devreye girmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ikili müzakereler sonuca bağlanmış, 598 sayılı karar ile savaşan devletlerin ulusal sınırlarına geri çekilmesine karar verilmiştir (NYT, 1988). Irak, İran'ın Kuveyt işgal sürecine destek vermesi

kapsamında savaş sırasında elde ettiği topraklardan çekilme garantisi vermiş; Birinci Körfez Savaşı esnasında topraklardan çekilmiştir(Yılmaz, 2011: 62).

Irak-İran arasında kazananı olmayan bu savaşla beraber, Irak'ta yerel aşiretlerin gücü artmıştır. Aşiretlerin mevcut gücünün artmasında ve Irak politikaları üzerinde güçlenmesinde, Hüseyin'in iktidara gelmesi ve ardından Irak-İran Savaşının başlaması etkili olmuştur (Erkmen, 2010: 119). Arap kökenli vatandaşların Irak'a olan bağlılıklarının daha fazla olduğuna inanan Hüseyin, Irak-İran Savaşı döneminde Sünni Arap aşiret üyelerini ordu komutasında değerlendirmiştir; ayrıca Irak Gizli Servisinde aktif olarak kullanmıştır (Baram, 2005: 6-7). Özellikle Hüseyin Irak kurumlarına yaptığı atamalarda aile bağları faktörünü kullanmış, kendisine bağlılıklarıyla öne çıkan grupları tercih etmiştir. Bu kapsamda Saddam Hüseyin'in aşireti olarak anılan Albu Nasır ve onun Becat kolundan şahıslar devlet kurumlarında sıklıkla kullanılmıştır (Yaphe, 2003:9). Aynı zamanda Irak'ta güçlenen aşiretçi ortam, Baas iktidarının ülkedeki etkinliğini arttırmasını kolaylaştıracak etmenlerdendir.

Irak-İran Savaşı ile Irak'ta ''güvenlikçi'' yaklaşım güçlenmiştir. Ancak ''laiklik'' ilkesi başta olmak üzere ideolojik etmenler zarar görmüş, ülkedeki fiziki kaynaklar tahrip olmuştur. Irak-İran Savaşının Irak üzerindeki en büyük etkilerinden birisi, ülkede ''İslamcı'' kesimin alan bulması ve güçlenmesidir. Whiteside (2017)'a göre ülkede İslamcılığın yükselmesinde Baas Partisinin kötü yönetimi etkili olmuş, ''laik'' Irak'ta gizli selefi gruplaşmalar 1980-1990 yılları arasında güçlenmiştir. Ülkede Şiilerin ve Sünnilerin dini kitaplara yasal yollardan erişmesi yasaktır. Ancak devletin uygulamış olduğu sansür esnetilmiş ve başta Suudi Arabistan olmak çeşitli ülkelerden başta Selefilik ve Vehhâbîlik hakkında kitaplar yurda giriş yapmıştır. Bu kapsamda ülkede İslamcı ağın güçlendiği değerlendirilmektedir (Whiteside, 2017: 12).

Mevcut şartlar altında camiler Irak'ta devlet mekanizmalarından, aşiret odaklı politikalardan etkilenmeyen ve insanlar için herhangi bir kontrol olmadan vakitlerini geçirebileceği ender alanlardan birisidir. Baas Partisinin camiler konusundaki bu yaklaşımı insanları dine teşvik etmiş, İslamcılığın Irak'ta alan bulmasını kolaylaştırmıştır (Baram, 2005: 10). Ayrıca devlet destekli programlar ile yeni cami yapım süreçleri hızlanmış ve artan din eğitimi sonucunda İslamcılar ile ''amaçlanmayan'' bir birliktelik ortaya çıkmıştır (Helfont, 2014: 352) Sonuç olarak mevcut konjonktür içerisinde Irak'ta dine karşı esnek bir dönem başlamıştır. Ancak dine karşı esnetilen bu mevcut yapı, genellikle Sünni kökenli kesime yaramış; laik

Baas ideolojisinin laik yönü, Şiileri hedef almıştır (Çağ ve Eker, 2013: 67). Irak-İran Savaşının etkisiyle gerek Şiiler üzerinde gerekse de Arap milliyetçiliğinin etkisiyle Irak Kürtleri ve Türkmenler üzerinde baskılar artmıştır.

Irak tarihinde Irak Krallığının kuruluşu itibariyle siyasi ve toplumsal arenalarda ayrıcalıklı konumda olan Sünni Araplar, Hüseyin iktidarı ile Irak'ta ayrıcalıklı statülerini sürdürmüş, Şii kökenli nüfus baskı altında yaşamaya devam etmiştir. Baskı oluşmasının sebeplerinden birisi olarak Irak-İran Savaşının etkisi yadsınamazdır. Savaş süresince Şii kökenli nüfusun İran ile iş birliği içerisinde hareket etmesi olasılığından çekinilmiştir (Terrill, 2012: 10). Aynı zamanda mevcut iktidar için benzer bir çekince Iraklı Kürtler konusunda da yaşanmaktadır. Hüseyin iktidarı, Iraklı Kürtler ile konvansiyonel savaş yürütmemekle birlikte ''devlet terörizmi'' adı altında anılabilecek olan şiddet eylemlerinde bulunmuştur (Albert, 2013: 217).

Irak, Irak-İran Savaşı dolayısıyla askeri gücünün büyük bir çoğunluğunu İran'a karşı kullanılmak üzere harekete geçirmiştir. 1980-1988 yılları arasındaki süre gelen savaş sürecinde Iraklı Kürtler, Baas Partisi iktidarı destekçisi rolü üstlenmemiştir. Hüseyin, ülke içinde Iraklı Kürtlerin devletin kontrol mekanizmasını saf dışı bırakarak, özerklik istemlerini güçlendirecek eylemlerde bulunması ihtimali ortaya çıkmasından çekinmiştir. Bunun sonucunda Irak Kürt bölgesinin demografik, psikolojik ve ekonomik olarak hedef olduğu ''Enfal'' adı verilen, 1987-1989 yılları arasında gerçekleştirilen operasyonlar dizisi başlamıştır (Özkan ve Baba, 2021: 921). Gerçekleştirilen operasyonlarla birlikte Iraklı Kürtlerin bölge sınırları dışarısına çıkartılması temel hedeflerdendir (Albert, 2013: 218). Enfal Operasyonları esnasında kimyasal silah kullanıldığına dair kamuoyuna yansıyan haberler çokça tartışılmıştır. Ancak 1988 yılında Halepçe'de gerçekleştirilen, yaklaşık 5 bin insanın öldüğü Halepçe saldırısı; İkinci Dünya Savaşının ardından Japonya'ya karşı kullanılan kimyasal silah saldırısının ardından yirminci yüzyılın en büyük çaplı kimyasal saldırısı olarak tarihe geçmiştir (Rudaw, 2022a). Enfal Operasyonlarının da etkisiyle Hüseyin liderliğindeki Irak Baas iktidarı mevcut dönem içerisinde uluslararası konjonktürde güvenilir bir aktör kimliğini yitirmeye başlamış, ileriki süreçte Iraklı Kürtlerin özerklik istemleri karşısında uluslararası kamuoyunu karşısına almıştır.

Irak devlet politikalarından Iraklı Kürtlerle beraber en çok etkilenen bir diğer etnik grup ise Türkmenlerdir. Türkmenlerin, Irak tarihi boyunca uğradığı ayrımcı politikalar Hüseyin döneminde de devam etmiş, özellikle Irak-İran Savaşı döneminde

artış göstermiştir. Türkmenler her ne kadar cephede Irak tarafından en önde kullanılan aktörlerden de olsa, yurt içindeki statüleri geri plana atılmıştır. Devlet politikası haline gelen Türkmen bölgelerinin Araplaştırılması politikasına devam edilmiş, bölgedeki mevcut demografik yapıların değiştirilmesi amaçlanmıştır. Irak-İran Savaşı esnasında 1984-1986 yılları arasında Kerkük bölgesindeki Türkmen çoğunluğa karşılık Arapların bölgeye yerleşmelerini teşvik edecek projeler oluşturulmuş, Araplara maddi yardımın yanında, ücretsiz arsalar tahsis edilmiştir (Doğan, 2018: 10). Türkmenlerin yerel dillerini kullanmaları konusunda kısıtlamaya gidilmiş ve özel mülkiyete sahip olma hakları ellerinden alınmıştır. Kerkük'te Türkmenlerin başta şahsi olarak ticaret yapma hakkının önüne geçilmiş, taşınmaz alım-satımı yasaklanmıştır (Yılmaz, 2006: 133). Ayrıca ibadethanelerde yerel dili kullanılmaması yönünde talimat verilmiştir.

Irak-İran Savaşı dönemi Irak için yalnızca sosyo-politik olarak değil, ekonomik olarak da ülkedeki ''kutuplaştırmayı'' arttıracak etkilere sahiptir. Farouk Sluglett ve Peter Sluglett (1990)'e göre Irak'ın yatırım kaynaklarının ve yerel altyapısının zarar görmesi, petrol gelir kaynaklarının kısıtlanması ve mevcut savaşında etkisiyle refah seviyesinin düşmesi, ülkedeki mevcut sosyo-politik dinamiklerini doğrudan etkilemiştir. Aynı zamanda Irak için İran savaşı yaklaşık 450 milyon Dolar'a mal olmuş, savaş maliyetlerinin bir kısmı dış borçlanma ile Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten sağlanmıştır (F. Sluglett ve P. Sluglett, 1990: 20-21). Hüseyin, ülke içerisindeki baskıcı yapısı ile ekonomik dar boğazın birleşmesi Irak sosyo-politik dinamikleri üzerinde yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Bu etkilerden birisi de Birinci Körfez Savaşı olarak adlandırılan savaştır. Yeni dinamikler eşliğinde ortaya çıkan dönemle birlikte ülke içerisindeki sosyo-politik yapıda ayrışmaların devam ettiği değerlendirilmektedir. Çalışmanın Birinci Körfez Savaşı Bağlamında 1990-2003 Yılları Arasındaki Irak Sosyo-Politik Dinamikleri adlı alt başlığında 1990-2003 yılları arasındaki bölgedeki sosyo-politik dinamikler analiz edilecektir.

### ii. Birinci Körfez Savaşı bağlamında 1990-2003 yılları arasındaki Irak sosyo-politik dinamikleri

Yirminci yüzyılın son çeyreği olarak adlandırılan süre zarfı içerisinde Hüseyin iktidarı, yurt içindeki mevcut sarsılmaz otoritesini bölgesel düzlemde sağlamlaştırmak istemiştir. Hüseyin iktidarının başlangıcının ardından kısa bir süre sonra başlayan Irak-İran Savaşı, Irak yerel sosyo-politik dinamiklerini doğrudan etkilemiştir; ayrıca petrol gelirlerindeki azalma ile beraber ordunun yapısının güçlendirilmesi kapsamında

yapılan yatırımlarının arttırılması ve reel sektörlerdeki yatırım paylarının azaltılması, Irak toplumu üzerinde yıkıcı sonuçlara sebep olmuştur. Hüseyin, İran Savaşının Irak üzerindeki etkilerini azaltmak kapsamında yeni çözüm yolları aramış, İran Savaşının sonlanmasının kısa bir süre sonra yeni aktörlü bir krize sebebiyet vermiş ve Kuveyt'e savaş ilan etmiştir. Mevcut savaş literatürde Birinci Körfez Savaşı olarak adlandırılmakla birlikte Irak'ın 1990'lı yıllardaki sosyo-politik dinamikleri üzerinde etkili olmuştur. Bu noktada yurt içindeki sosyo-politik dinamiklerin analiz edilmesi için öncelikle Irak-Kuveyt çatışması irdelenmelidir.

Irak 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'e saldırıya geçmiş ve kısa süre içerisinde 8 Ağustos tarihinde Kuveyt'i ilhak etmiştir. Kuveyt'i 19. Vilayeti olarak tasvir eden Hüseyin iktidarı, mevcut dayanağını tarihsel geçmişe dayandırmıştır. Emine Zeynep Daban ve Cihan Daban (2018)'a göre Irak'ın Kuveyt'e karşı olan tarihsel ilgisi, Irak Krallığının bağımsızlığını kazandığı döneme dayanmaktadır. Kuveyt'in İngiltere tarafından Irak toprakları üzerinde ''yapay'' bir devlet olarak kurulduğunu savunan Irak Krallığı/Cumhuriyeti yöneticileri, bu iddia ile Kuveyt üzerinde hak istemlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda Kuveyt'e karşı başlatılan askeri harekât, ekonomik bağlamda ''meşrulaştırılmaya'' çalışılmıştır. Irak temel argüman olarak İran Savaşı sırasında Kuveyt'ten alınan nakit borç paranın geri ödenmemesi gerekliliğini irdelemiş, gerçekleştirilen savaşın bütün Müslüman Sünniler için gerekli olduğu ve bunun için savaştıklarını savunmuştur (E.Daban ve C.Daban, 2018: 97). Ancak Irak'ın temel amacının Kuveyt'in zengin enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma istemi olduğu değerlendirilmektedir.

Irak'ın Kuveyt'e saldırısı uluslararası kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere, işgalin sonlandırılması için uluslararası aktörlerin kamuoyuna yansıyan çağrıları ve adımları çatışmaların sonuca bağlanmasında etkili olmuştur. Irak işgalinin kısa sürede sonlanması için BM'nin iş birliği içerisinde karar aldığı ve uygulamaya koyduğu görülmektedir. Öztürk (2010)'e göre işgalin başladığı 2 Ağustos 1990 tarihinde BM, Irak'ın Kuveyt'ten askeri güçlerini çekmesi yönünde 660 sayılı kararı almış ve çağrıda bulunmuştur. 6 Ağustos 1990 tarihinde Irak karşı 661 sayılı ekonomik yaptırım kararı, 25 Ağustos 1990 tarihinde alınan 665 sayılı karar ile Hava ablukası ve 670 sayılı karar ile kara ablukası kararları alınmıştır. 29 Kasım 1990 tarihli 678 sayılı karar ile 15 Ocak 1991 tarihine

kadar işgal sonlandırılmazsa BM'nin 7. Kurucu maddesine ithafen müdahalede askeri kuvvet kullanılacağı belirtilmiştir (Öztürk, 2010: 4).

Irak, alınan uluslararası kararlar sonucunda gerekli görülen adımları atmamıştır. Bu bağlamda BM ''barışcıl'' yolla alınan kararlar ile sonuca ulaşamamıştır. Vaat edilen sürenin sonunda 16 Ocak'ta ''Çöl Fırtınası'' adı verilen hava operasyonları başlamış, operasyonlar 24 Şubat'ta Kara harekâtına evrilmiştir. Operasyon 27 Şubatta Irak'ın BM kararlarını kabul etmesiyle süreç sona ermiştir. 3 Nisan 1991 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) almış olduğu 687 numaralı kararla işgalin son bulmasının şartları belirlenmiş; Baas Partisi iktidarı tarafından başta Kuveyt'in bağımsızlığının da tanındığı şartları kabul edilmiştir. Irak 8 aylık işgal süreci sonunda uluslararası arenadan dışlanmış ve dönem içerisinde çeşitli ambargolara maruz kalmıştır. Aynı zamanda Birinci Körfez Savaşı'nın etkisi yalnızca uluslararası arenaya yansımamış, yurt içinde Irak tarihi içerisinde ''kronikleşen'' etnik çatışmalar, mezhepsel çatışmalar tavan yapmış; Hüseyin iktidarının ülkedeki otoritesi zayıflamış ve aşiretlerin ülke içerisindeki etkisi artmıştır. İran Savaşı ile beraber Körfez Savaşı esnasında ''laiklik'' Irak Cumhuriyeti dinamikleri içerisinde araçsallaştırılmış, İslamcı zihniyet yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda öncelikle Birinci Körfez Savaşı sırasında Baas Partisi iktidarında yükselen Arap Milliyetçiliği-İslamcılık sentezi öne çıkmaktadır.

Baas Partisi'nin laik kimliği başta Irak-İran Savaşı'nda ve ardından Birinci Körfez Savaşı döneminde tekrar tanımlanmıştır. Birinci Körfez Savaşı sırasında Arap toplumunun desteğini kazanma gayreti içerisinde olan Hüseyin, Suudi Arabistan topraklarının başta ABD askeri kuvvetleri olmak üzere Batılı ülkelere açılmasını, İslam dünyasının desteğini kazanmak için fırsat olarak görmüştür (Dawisha, 1999: 559). Baas Partisi, İslamcı eğilimleri savaş süresince ve savaş sonrası dönemde kendi çıkarına kullanmıştır. Savaş sonrası dönemde Irak Bayrağına ''Allahu Ekber'' yazısı eklenmiştir (Gerges, 2019: 81). Ülkede bir inanç kampanyası başlatılmış, bölgede yeni camiler inşa edilmiş, dönem içerisindeki adıyla ilahiyat üzerine eğitim veren Saddam Üniversitesi 1998 yılında açılmış, üniversitede İslam teolojisinin Sünni versiyonu öğretilmiştir ve çok sayıda eğlence mekânı kapatılmış veyahut çalışma saatlerinde kısıtlamaya gidilmiştir (Nazir, 2006: 52). Özellikle Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra laik Irak yapısının dindarlığa yöneldiği görülmektedir. Bu çerçevede ülkedeki dini akımlar güçlenmiştir.

Irak'ın başta Kuveyt'e olan saldırgan tavrının yanı sıra ülke içerisindeki azınlıklara karşı uygulamış olduğu ''yıldırıcı'' politikalar gerek Arap ülkelerinde gerekse de Batılı ülkeler nezdinde; kısacası uluslararası arenada tepki çekmiştir. Birinci Körfez Savaşı esnasında Iraklı Kürtlerin ve Türkmenlerin ülkedeki statü sorunu, geçmiş dönem Irak tarihinde devam ettiği gibi ''kronikleşen'' bir sorunsal olarak görülmüştür. Ayrıca ülkedeki Sünni kökenli halkın mevcut ''ayrıcalıklı'' konumu çerçevesinde ülke içerisinde Şii kökenli halk devlet etliyle yönetimden dışlanmıştır.

Iraklı Kürtlerin özerklik/otonomi istemleri Irak sosyo-politik dinamikleri üzerinde etkili olmuş bir gerçekliktir. Iraklı Kürtler, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından devam eden süreç boyunca farklı zaman dilimleri içerisinde bu istemlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat Baas Partisi iktidarı, 1970 yılında vaat ettiği özerklik hakkını tanımadığı gibi Iraklı Kürtlerin can ve mal güvenliğinin tehlike altında olduğu bir sosyo-politik sistem inşa etmiştir. Tüm bu şartlar altında Birinci Körfez Savaşı, Iraklı Kürtler için bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Iraklı Kürtler bölgesel faktörleri hesaba katarak ve uluslararası aktörlerin Irak karşıtı hamlelerinden etkilenerek 7 Mart 1991 tarihinde özerklik iddialarını kapsayan, demografik yapıda çoğunluk oldukları bölgelerin özgürleşmesi istemiyle ayaklanmışlardır (Ahmed, 2012:7). Aynı dönemde yükselen Şii kökenli halk ayaklanması ile beraber Baas Partisi iktidarının otoritesi zayıflamıştır. Yıldız (2022)'a göre İran Savaşı ve Birinci Körfez Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Şii ayaklanmaları, ülkede mezhepsel ayrılıkların ideolojileşmesinde katalizör görevi görmüştür (Yıldız, 2022: 45)

Iraklı Kürtlerin ayaklanmaları bölgede kısa süre içerisinde etkisini göstermiş; 7 Mart 1991 tarihinde başlayan ayaklanmalar sonucunda isyancılar aynı ay içerisinde Kürt nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin çoğunluğuna hâkim konuma gelmiş ve 21 Mart'ta Kerkük ele geçirilmiştir. Baas Partisi kuvvetleri, isyancılara karşı 27 Mart 1991 tarihinde karşı saldırıya geçmiş, aynı gün içerisinde Kerkük ve ay sonunda Erbil, Merkezi Hükümet tarafından geri kazanılmış; çatışma ortamından dolayı Iraklı Kürtler bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır (Rudaw, 2022b). Yaşanılan çatışma ortamı ve Birinci Körfez Savaşı'nın etkisiyle, Irak'a karşı yükselen uluslararası tepki sonucunda Iraklı Kürtler başta BM olmak üzere uluslararası ve bölgesel aktörlerden destek alma konumuna erişmiştir.

Bölgede yaşanan çatışma ortamı dolayısıyla BM bölgede etkinlik alanı gösterme amacı gütmüştür. Bu kapsamda BMGK 688 sayılı kararı uyarınca Nisan 1991'de bölgede 36. Paralelin kuzeyi uçuşa yasak bölge ilan edilerek Irak askeri kuvvetlerinin bölgedeki varlığını sonlandırmış, bir nevi Iraklı Kürtlere de facto bir yönetim tahsis edilmiştir (Dağdeviren, 2021: 209; Ahmed, 2012: 7-8; Kırmanj, 2013b: 145). Belirlenen uçuşa yasak bölge, Hüseyin kuvvetlerinin müdahalesine karşı korunaklı hale getirilmiş ve güvenli bölgeye dönüşmüştür. Bu çerçevede 1991 yılının Ekim ayında Irak resmi memurlarını bölgeden çekmeye başlamıştır. Iraklı Kürtler, oluşturulan güvenli bölgede 1992 yılında yerel seçimlerini gerçekleştirerek öz yönetimlerini ilan etmiştir ve bölgeye Kürdistan adı verilmiştir (Kırmanj, 2013b: 145). Ancak bölgede artan anlaşmazlıklar öne çıkmıştır. Bölgede Mesud Barzani liderliğindeki KDP ile Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) güçleri arasında 1994 yılında başlayan iç çatışmalar 1998 yılına kadar sürmüş; bölge resmi olarak 2005 yılı genel seçimleri neticesinde Irak tarafından Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) olarak tanınmıştır.

Irak tarihinde Iraklı Kürtler gibi Türkmen kökenli vatandaşların da uğramış oldukları ayrımcı politikalar neticesinde Irak Hükümetlerine karşı tepkili oldukları değerlendirilmektedir. Iraklı Kürtlerden farklı olarak Türkmenlerin özerklik istemleri bulunmamaktadır. Ancak Irak Krallığının bağımsızlığını ilan ettiği dönem itibariyle Türkmenler Arap Milliyetçisi hükümetlerin yönetimleri altında ayrımcı politikalara hedef olmuştur. Hüseyin yönetimi altında Türkmenlerin statüsü sorunu sorunsallaştırılmıştır. Toplumdan ve devlet kurumlarından dışlanma temelli politikalar, Birinci Körfez Savaşı'nın ardından da devam etmiştir. Duman (2012)'a göre Türkmenler, başta Irak Petrol Şirketi örneklemi olmak üzere işlerinden el çektirilmiş; 1993 yılında Kerkük'ten zorunlu göçe mecbur bırakılmış; ayrıca 1996 yılında ‘‘Araplaştırma’’ politikası odağında nüfus kütüğünde Arap olduğu belirtme koşulu ile değişiklik yapılmaya zorlanmıştır (Duman, 2012: 91). Aynı zamanda Birinci Körfez Savaşının ardından 28 Mart 1991 tarihinde Irak askeri güçleri, Altınköprü adlı kasabada Türkmen vatandaşlara saldırarak bölgedeki Türkmenlerin ölümlerinden sorumludur (Garip, 2019).

Birinci Körfez Savaşı'ndan başarısızlıkla ayrılan Irak'ta yükseliş gösteren iç çatışmalar, bölgedeki istikrarsızlığı arttırmıştır. Hüseyin liderliğinde Baas Partisi, bölgede otoritesini sağlamak için kırsal alanlarda aşiretlere bağımlı hale gelmiştir

(Salihi, 2017: 185). Ülkede 1991 yılında çıkan çatışmalar Irak'ta aşiretlere olan bağımlılığın artmasının sebeplerindendir. Birinci Körfez Savaşının ardından Irak'ın girmiş olduğu ekonomik darboğaz sonucunda, aşiretlere karşı ekonomik imtiyaz sağlanması zorlaşmıştır; lakin ödül ve ceza sistemi çerçevesinde aşiretlerin iş birliği yapması yönünde politikalar uygulanmıştır(Erkmen, 2010: 119). Aşiretler iktidarın askeri gücünün de bir parçasıdır. Bu kapsamda aşiretler ülkedeki gücünü arttırdığı değerlendirilmektedir.

Kuveyt'in işgali ile birlikte başlayan süreç Irak için yıkıcı etkiler yaratmıştır. İşgal girişimi başarısızlıkla sonuçlanan Irak, uluslararası toplumdan tecrit edilmiştir. Savaş'ın ardından Irak toplumu, 11 yıllık süre zarfı içerisinde çeşitli ambargolara maruz kalmıştır. Netice olarak başta temel gıda ve medikal ilaçlara erişimde problemli bir sürecin içine girmiştir(E. Daban ve C. Daban, 2018: 99). Ayrıca 1996 yılına değin petrol ihraç edemeyen ülkede yükselen işsizlik, kamu gelirlerinde düşme, alt yapı sistemlerinde çökme ve gıda güvensizliği problemleri öne çıkmıştır. Ekonomik ambargolar Irak için altından kalkılmaz seviyeye ulaşmış, 1970'li yıllarda yükselen petrol gelirlerinin getirmiş olduğu refah, kısa süre içerisinde girilen iki savaş neticesinde yok olmuştur. Irak'ta orta sınıf ile olan bağ kaybolmuş, devletin yönetiminde yalnızca güvenlik kurumlarının varlığı öne çıkmıştır (Yıldız, 2022: 37-38). Dış müdahaleye de açık bir ülke resmi çizen Irak, ABD ve İngiltere tarafından 16-19 Aralık 1998'de kimyasal silahların imha edilmesi başlığı taşıyan ''Çöl Tilkisi'' adı verilen operasyona maruz kalmıştır.

Irak tarihi kapsamında Irak sosyolojik yapısı incelendiğinde; uluslaşamamış, ortak kimlik altında buluşamamış ve ayrımcılığın hüküm sürdüğü bir toplum yapısının varlığı öne çıkmaktadır. Aynı zamanda demokratik kurumların işlevsiz olduğu görülmekle birlikte güvenlik kurumlarının ülkede artan etkisi dikkat çekicidir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de el-Kaide terör örgütü elemanlarının gerçekleştirdiği intihar eylemleri sonucunda, yeni terörizm çağı ile mücadele kapsamında ''terörle mücadele'' amacı ile gerçekleştirilen askeri müdahalelerle Irak işgal edilmiş, Baas Partisi yönetimi son bulmuştur. Irak'ın dış politikadaki saldırgan tavrı, yurt içinde etnik gruplara karşı süregelen baskı politikaları, sosyo-politik düzlemde devam eden mezhepçi politikaları ve geçmiş dönemde sivil halka karşı kullanmış olduğu kimyasal silahların varlığı uluslararası kamuoyu tarafından tartışmalı konulardır. Ancak Baas Partisi iktidarı, uluslararası alanda el-Kaide ve taraftarlarının desteklendiği iddiası ve

kimyasal silah stoku iddiası eşliğinde tehdit olarak tasnif edilecek; meşruluğunu kaybedecektir (Gerges, 2019: 72). Bu kapsamda Irak yeni süreç içerisinde terörizm ile mücadelede yeni bir alan olarak görülmüştür.

Dönemin ABD Başkanı George Bush terörizm ile mücadelede ‘‘sınırların kaldırılacağını’’ açıklamıştır. ABD’nin 2002 yılında açıklamış olduğu ulusal güvenlik stratejisine göre ‘‘ABD tehditler ortaya çıkmadan önce hareket edecektir’’ ifadesi ile birlikte ‘‘Önleyici Savaş’’ adı verilen yeni bir terimin altyapısı hazırlanmıştır (Ağır, 2006: 85). Savaşı düşmana götürmek temelinde ortaya çıkan ‘‘Önleyici Savaş’’ çerçevesinde ABD, Soğuk Savaş boyunca uyguladığı hedef ülkeyi çevreleme askeri ve siyasi stratejisinden kopmuştur. Aynı zamanda terörizme destek verdiğini iddia edilen ülkeler için ‘‘Serseri Devlet’’ benzetmesinin yapılmasıyla beraber ‘‘Önleyici Savaş ’’ adı altında askeri kuvvet kullanımını saklı tutmaktadır (Ağır, 2006: 86).

ABD yeni terörizm ile mücadele döneminde NATO’nun 5. Maddesinin desteğini de alarak ‘‘Önleyici Savaş’’ adı altında 2003 yılında Irak’a askeri operasyon gerçekleştirilmiştir. Ancak BMGK üyeleri Fransa, Rusya ve Çin müdahale karşıtı tavır almış; ayrıca ABD ile iş birliği içinde ilişkilerini geliştirmiş olan Türkiye, Ürdün gibi bölge düzeyinde de etkili aktörlerin de müdahale karşıtı tutumları kamuoyuna yansımıştır (Yosufi, 2016: 95). Irak’ın işgalinin temellendirilmesinde Irak devletinin terörizm destekçisi ülke olarak kamuoyunda lanse edilmesi ve Irak’ta demokratik yönetim oluşturma fikrinin önemli bir etkisi olmuştur. ABD’nin öncülüğünde 19 Mart 2003 tarihinde gerçekleştirilmeye başlanan ‘‘Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu’’ adı verilen askeri harekât, Mayıs 2003 tarihinde askeri zafer ile sonuçlanmıştır. Hüseyin 13 Aralık 2003 tarihinde gözaltına alınmıştır (Karaalp ve Okudici, 2021).

Irak toplumundaki mezhepsel ayrışmalar ve etnik çatışmaların Irak tarihi boyunca süre gelen varlığı ile beraber, ülkede aşiretlerin gerek yönetimdeki gerekse de toplum üzerindeki etkili konumu, Hüseyin iktidarının çökmesiyle kontrol edilemez bir noktaya ulaşmıştır. Bu noktada dış müdahale sonucunda oluşturulmaya çalışılan yeni demokratik sistemin oluşum sürecinde, otorite eksikliğinin varlığı öne çıkmaktadır. Ancak bu otorite eksikliği kapsamında ortaya çıkan mezhepsel çatışmaların, etnik ayrılıklarının köken olarak Irak Krallığı döneminden itibaren miras kalan ve darbeci hükümetler tarafından dikte ettirilen sosyo-politik normlar sonucunda ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Irak'ta 2003 yılı askeri müdahalesine kadar demokratik kurumların işlevsizliği dikkat çekicidir. Irak toplum yapısında benimsenmiş bir demokrasi kültürü olmadığı değerlendirilmekle birlikte süregelen demokratik seçim sisteminin de eksikliği ve Batı karşıtlığı, ülkede vadedilen demokratik sisteme karşı tepkili bir toplum ortaya çıkartmıştır. Batı karşıtlığı Hüseyin döneminde yükselişe geçmiştir. Bu konuda Birinci Körfez Savaşının ardından uluslararası kamuoyu tarafından alınan yaptırım kararlarının etkisiyle yaşanan hiperenflasyon, yüksek işsizlik, gıdaya ve ilaca ulaşamama, elektrik, su ve sağlık hizmetlerinin çökmesi gibi sorunsallar etkilidir (Gerges, 2019: 122-123). Irak halkı uluslararası kamuoyu tarafından dışlanır bir pozisyona evrilmiş, yalnızlaştırılmıştır. Bu bağlamda geçmişi göz önünde değerlendiren Şii-Sünni geniş halk kitleleri, geçmişinde etkisiyle ABD önderliğindeki koalisyon güçleri müdahalesine karşı ayaklanmışlardır. Ancak bu ayaklanmalar temel olarak Baas iktidarını koruma amacı taşımamaktadır. Toplum ve Baas Partisi birbirine yabancılaşmıştır. Başta Arap milliyetçiliği ve İslamcılık gibi farklı temeller üzerinde örgütlenen gruplar, bölgedeki yabancı güçlerin varlığına karşı ''silahlı direniş grupları'' oluşmuştur.

Ortaya çıkan direniş gruplarından birisi de sosyo-politik dinamiklerinde etkisiyle bölgede hareket alanı kazanan ve dönem içerisinde el-Kaide'nin koluna dönüşerek Irak el-Kaidesi (IEK) adını alan; ardından süreç içerisinde DEAŞ adı altında örgütlenecek olan Tevhid ve Cihad Örgütü (TCÖ)'dür. Çalışmanın 2003 Yılı Askeri Müdahalesi Etkisiyle Ortaya Çıkan Yeni Irak Sosyo-Politik Dinamikleri (2003-2006) başlığı altında askeri müdahale sonrasında oluşturulmaya çalışılan yeni demokratik sistem ve bu sistem bağlamında DEAŞ'ın bölgede etkinlik alanı kazanmasında etkili olan sosyo-politik faktörler analiz edilecektir.

## C. 2003 Yılı Askeri Müdahalesi Etkisiyle Ortaya Çıkan Yeni Irak Sosyo-Politik Dinamikleri (2003-2006)

ABD önderliğinde gerçekleştirilmiş olan askeri harekât neticesinde Baas Partisi yönetimi görevden el çektirilmiş, Hüseyin iktidarı son bulmuştur. Ancak Irak Askeri Kuvvetlerini saf dışı bırakıp, Baas Partisini iktidarını devirdikten sonra oluşturulması planlanan yeni demokratik sistem konusunda plansızlık hâkimdir. Bu noktada atılan ilk adım, 20 Ocak 2003 tarihinde Jay Garner yönetimi altında geçiş hükümetini oluşturması için oluşturulan ''Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu''

adlı yapıdır (Salihi, 2017: 200). Ancak daha sonrasında başarısız bir oluşum olarak değerlendirilen bu yapı fesih edilerek, Paul Bremer yönetimi altında ‘‘Geçici Koalisyon Yönetimi (GKY)’’ adlı yapılanmaya gidilmiştir.

ABD önderliğinde gerçekleştirilmiş olan işgal süreci sonunda GKY tarafından alınan kararlar, Irak tarihi sosyo-politik dinamiklerinde kronikleşen sorunları tekrar gün yüzüne çıkartmıştır. Irak'ın işgali, temel olarak bölgede demokratik bir siyasal sisteme adapte etme ve ulus inşa etme gayesi taşımıştır (Kızılay, 2019: 32). Ancak bölge dinamiklerinin doğru okunamaması sonucunda alınan kararlar, bölgedeki istikrarsızlığı arttırıcı rol oynamıştır. Irak'ın işgali, Irak devlet yapısının laik yapısına zarar vermiş, fanatik mezhepçi etmenleri güçlendirmiştir (P. Reddy ve C. Reddy, 2016: 57). Irak sosyo-politik dinamiklerinde etkili olan ‘‘bölünmüş toplum’’ yapısını desteklemiştir.

Irak'ta Nisan 2003 ile Haziran 2004 tarihleri arasında varlık bulan GKY, Irak'ta yeni bir sistem oluşumunun önünü açmak ve geçmiş dönemlerin izlerini silmek için yeni sistemi tehdit edecek faktörleri başlangıç itibariyle ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Mevcut oluşum içerisinde Irak Yönetim Konseyi adlı GKY'nin yasama organı olarak belirtilen, Temmuz 2003 ile Haziran 2004 tarihleri faaliyet gösteren ve aralarında aşiret liderlerinin de bulunduğu 25 Iraklı siyasetçi görev almıştır. Bu yapılanmada 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Hristiyan kökenli siyasetçi bulunmuş; yeni Irak devlet yapılanmasında Şiiler ön safhalarda yer almıştır (Salihi, 2017: 354). GKY, 2003-2004 yılları tarihli aktif görevi süresince 100 adet karar çıkarmıştır. Bu noktada alınan kararlar analiz edildiğinde Irak sosyo-politik yapısı üzerinde yıkıcı etkilere sebep olan Baassızlaştırma politikası ve Irak Güvenlik Güçlerini fesih etme kararı öne çıkmaktadır (Yosufi, 2016: 96). Mevcut kararlar bölgedeki direniş gruplarının güçlenmesinde etkilidir.

GKY'nin 16 Mayıs 2003 tarihinde açıklamış olduğu 1 sayılı Irak toplumunu Baassızlaştırma başlıklı karar ile Irak toplumda geçmişten kalan Baas Partisi etkilerini yok etmek amaçlanmaktadır. Baas Partisi üyesi devlet görevlilerinin yanı sıra Baas Partisi ile ilişkisi olduğu tespit edilen devlet görevlilerine karşı ‘‘görece’’ etkisiz görevlerde bulunan özel sektör çalışanları, mevcut işlerinden ayrılmaya zorlanmış ve gelecekteki olası devlet görevlisi olma hakkı ellerinden alınmıştır (Yosufi, 2016: 96). Irak devlet yapısını yeniden şekillendirmeyi hedefleyen Baassızlaştırma kararı; aynı zamanda Sünnileri devlet yapısından bertaraf ederek Şii kökenli nüfusun devlet

yapısında baskın çoğunluk olması anlamına gelmektedir (Johnston vd., 2016: 13). Bu kapsamda temel olarak yeni Irak dinamiklerinin, ‘‘Sünnileştirmeme’’ politikası üzerine kurulduğu görülmektedir.

GKY’nin 23 Ağustos 2003 tarihinde açıklamış olduğu 2 sayılı karar ile Irak Ordusu fesih edilmiştir. Yeniden yapılanma çerçevesinde yerine yaklaşık 40.000 askerin oluşturduğu, hafif silahlarla donatılmış eskiye nazaran küçük bir Irak Ordusu oluşturulmuştur. Düşük çaplı Irak Ordusu oluşturulmasının nedenlerinde birisi, Irak tarihinde sıklıkla karşılaşılan askeri darbelerin bölgede kolay vuku bulmasıdır; yeni demokratik sistemin askeri darbe ile karşı karşıya kalmaması amaçlanmaktadır (Terril, 2012: 40). Ancak mevcut karar kapsamında askeri ünvan ve rütbelerin iptal edilmesi, askeri personellerin emeklilik haklarının yok sayılması ve kıdem tazminatı haklarının gasp edilmesi, mevcut personeli yeni arayışlara yöneltmiş; alınan karar personeli yeni devlet oluşumuna karşı radikalleştirmiştir (Yosufi, 2016: 97; Baram, 2005: 5).

Dönem içerisinde gerek yeni demokratik sistemin oluşum sancıları gerekse de GKY’nin almış olduğu Baassızlaştırma ve Irak Ordusu tasfiye etme kararları, Irak toplum yapısında geniş yankı bulmuştur. Yeni oluşturulmaya çalışılan sistemde Sünnilerin dışlanmaya başlanması ile beraber Şii kökenli nüfusun sosyo-politik düzlemde etkisini arttırma süreci, GKY’nin görevi 28 Haziran 2004 tarihinde Irak Geçici Hükümetine bırakması sonucunda resmiyet kazanmıştır. Şii kökenli Iyad Allavi Hükümet Başkanı rolünü üstlenmiştir. Irak’ta yönetimi Iraklı yerel siyasetçilere devretme amacı güden bu eylem ile bölgede 2005 yılında gerçekleştirilecek olan ilk demokratik seçimlerin ve Anayasa referandumuna giden sürecin ilk adımı atılmıştır. Irak tarihinde geçmişten kalan demokrasi tecrübesi olmamakla beraber yeni devlet yapılanmasının, demokratik seçimler kapsamında etnik-mezhepsel ayrışmaları güçlendirdiği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın Irak İlk Demokratik Seçim Süreci (2005-2006) adlı alt başlığında Irak Cumhuriyetinde 2005-2006 yılları arasında gerçekleşen seçimlerin, bölge sosyo-politik dinamikleri üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

## 1. Irak İlk Demokratik Seçim Süreci (2005-2006)

Irak’ı Özgürleştirme Operasyonu adı altında gerçekleştirilen askeri müdahalenin amaçlarından birisi de Irak’ta demokratik bir siyasi sistem oluşturmaktır. Uluslararası kamuoyunda demokratik sistemin oluşumu çerçevesinde yetkilerin kısa

sürede Iraklı yerel siyasetçilere devredilmesi istemi ön plandadır. GKY'nin işgal sürecinin ardından almış olduğu Baassızlaştırma kararı ile yeni devlet düzeni dinamiklerinin ''eskiyi yok etme'' üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu kapsamda bölgedeki ilk hedeflerden birisi Irak'ta yeni bir anayasanın oluşumu ve demokratik seçimlerle iş başına gelecek olan meclisin gerekliliğidir.

Irak'ta anayasa oluşum süreci ve oluşturulan anayasanın Irak toplumunun çoğunluğu tarafından kabul görmesi ve bunun demokrasinin getirmiş olduğu nesnel demokratik kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede 30 Ocak 2005 tarihinde Irak Anayasasını hazırlama konusunda görevlendirilen Irak Geçici Meclisi seçimleri yapılmıştır. Ancak yapılmış olan mevcut seçim, Irak toplumunun tamamı tarafından tamamen kabul görmemiş, Sünni kökenli vatandaşlar seçimi boykot etmişlerdir. Sünnilerin seçimi boykot etmesinde Musul, Ramadi gibi Sünnilerin çoğunluk olduğu bölgelerde artan çatışma ortamı ve günümüzdeki adıyla DEAŞ tehdidi, Sünnilerin seçimleri boykot etmesinde etkili olmuştur. DEAŞ, Allah'ın yasalarına karşı gelindiğini savunarak Sünnileri seçimlere katılmaması yönünde tehdit etmiştir.

30 Ocak 2005 tarihinde gerçekleştirilen Irak Geçici Meclisi seçimlerini Şii çoğunluğun oluşturduğu Birleşik Irak İttifakı adayı İbrahim el-Caferi kazanmıştır. Cumhurbaşkanı olarak Celal Talabani ismi üzerinde uzlaşılmıştır. Sünnilerin seçimi boykot etmesi ile meclisteki çoğunluğu Şiiler ve Kürtler oluşturmuştur. Seçimler, Irak siyasal hayatına etkisi olduğu gibi Irak toplumsal hayatını da etkilemiştir. Seçim sonuçlarına istinaden mezhepsel olarak Sünni-Şii ayrılığı ile Araplar ve Kürtler arasındaki etnik ayrışma derinleşmiştir. (Köse, 2015: 74). Irak'ta siyasal hayattan dışlanan Sünniler, anayasanın oluşum sürecinde etkili bir aktör olarak rol alamamıştır.

Seçimle iş başına gelen Irak Geçici Meclisi tarafından oluşturulan Irak Anayasası, 15 Ekim 2005 tarihinde yapılmış olan referandum kabul edilmiştir. Anayasanın kabulüyle Irak tarihi süresince etnik ayrımcılığa uğrayan Iraklı Kürtler ve Türkmenlere yönelik kararlar alınmıştır. Irak'ta federalizm ilkesi benimsenmiş, Iraklı Kürtlerin mevcut yönetimle iş birliği ve desteği karşılıksız kalmamış, IKBY adında merkeze bağlı hükümet kurmasına izin verilmiştir. Başta Türkmenler olmak üzere her etnik grubun eşit ve adil haklara kavuşması sağlanmıştır. Türkmenlerin eşitlik ilkesi bağlamında başta siyasi kültürel ve eğitimsel hakları tanımıştır (Doğan, 2019: 8-10).

Irak'ta 2005 yılı tarihli Anayasanın oluşturması ve kabulü sonucunda Irak Geçici Meclisi görevini tamamlamış ve yeniden seçime gitme hazırlığı içerisine girmiştir. 15 Aralık 2005 tarihinde Irak Meclis seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimlere Sünnilerin katılım oranı önceki seçime nazaran yüksektir. Seçimleri Şii kökenli Birleşik Irak Koalisyonu kazanmıştır. İbrahim el-Caferi'nin tekrardan Irak Başbakanı olması beklenirken ittifak içindeki ayrışma neticesinde Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Başbakanlık koltuğunu Nuri el-Maliki'ye teslim etmiştir. El-Maliki yönetimi altında güçlenen Sünnileri ''ötekileştirme'' politikaları, el-Maliki'nin iki dönem başbakanlık görevi süresi boyunca devam edecek olmakla birlikte DEAŞ'ın bölgede etkinlik alanı kazanmasının başlıca faktörleri arasında yer alacaktır. Mevcut süreç Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması adlı başlık altında irdelenecektir.

2005 yılı içerisinde gerçekleşen seçimler ile birlikte Irak siyasi hayatında öne çıkan başlıca aktörün Şii Araplar olduğu değerlendirilmektedir. Konu bazında Şii Arapların bölgede çoğunluğu oluşturması, en önemli avantaj olarak görülmektedir. Aynı zamanda Irak sınırları içerisinde yabancı askeri güçlerin varlık bulması ve yeni dönemde Sünni kesimin keskin bir şekilde Irak sosyo-politik dinamiklerinden dışlanması; bölgedeki sert iklimi güçlendirmiş ve silahlı direniş gruplarının oluşumuna zemin hazırlamış, mevcut olan direniş gruplarına da militan kazandırmıştır. Bu konuda ABD'nin bölgedeki yetersiz askeri gücü kilit noktayı oynamış, bölgede sivillerin ve kurumların güvenliği sağlanamamıştır. Literatürde ABD'nin bölgedeki güvenliği sağlamak için yaklaşık 600.000 askeri personele ihtiyacı olduğunu belirtilmektedir; lakin 150.000-170.000 aralığında değerlendirilen askeri kuvvetle bölgeye müdahale edilmesi güvenlik sağlanamamasının en önemli etkenidir (Yosufi, 2016:97). Bu sebeple bölgede yerel direniş grupları etki alanı sağlamakla birlikte Irak sınırlarındaki kontrolsüzlük, bölgeye yabancı silahlı grupların giriş yapmasına neden olmuştur (Salihi, 2017: 200).

Irak'ın işgali süreci ile başlayan direniş hareketleri, farklı temeller etrafında oluşum göstermiştir. Milliyetçi, Sünni, Şii kökenli yerel direniş grupları olmakla beraber bölge dışından Selefi gruplar da Irak'ta etki alanı bulmuştur. 2003-2005 yılları arasında işgalin ilk iki yılı olarak tanımlanan süreçte, Hüseyin taraftarı direniş gruplarının zamanla bölgede etki alanı kaybettiği ve Selefi grupların direniş hareketinde kontrol sahibi olmaya başladığı görülmektedir (Johnston vd., 2016: 14). Bu kapsamda bölgede el-Kaide ile iş birliği içerisine giren TCÖ ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın Irak: Direniş Grupları adlı başlığında Irak'ın işgalinin ardından bölgede etkili olan direniş grupları incelenerek günümüzdeki adıyla DEAŞ adlı oluşumun direniş grupları arasında etki alanı kazanmasındaki etkili olan faktörler analiz edilecektir.

## 2. Irak: Direniş Grupları

Irak'ın işgal ile birlikte ortaya çıkan silahlı direniş grupları farklı başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Ami Angell ve Rohan Gunaratna'nın *Terrorist Rehabilitation: The U.S Experience* adlı çalışmasında direniş grupları dört kategori altında incelenmiştir. Angell ve Gunaratna (2011)'a göre Saddam Hüseyin taraftarı olan Baasçılar; Sünni kökenli milliyetçiler; Sünni kökenli el-Kaide destekçisi İslamcılar; Şii kökenli İslamcılar olmak üzere farklı gruplar direniş hareketinde aktiftir (Angell ve Gunaratna, 2011: 8). Direniş hareketleri tek bir komuta merkezinden yönetilmemektedir. Bu kapsamda 2003 ile 2005 yılları arasında bölgede yaklaşık 28 farklı direniş grubu bulunmaktadır (Rabasa vd., 2006: 52).

Direniş gruplarının ortaya çıkmasında Irak askeri gücünün işgal süreci ile kırılması ve yeni oluşturulan güvenlik kurumlarının dinamikleri etkilidir. Ancak başta ABD olmak üzere bölgede varlık gösteren yabancı ülkelerin yetersiz askeri personel sayısı ve GKY'nin almış olduğu kararlar, bölgedeki direniş hareketlerini güçlendirmiştir. Direniş grupları, bölgede kronikleşen sorunsallar olarak öne çıkan etnik ve mezhepsel ayrışmaları, çatışmaları çıkar ilişkileri bağlamında kullanmışlardır.

Direniş gruplarının oluşumunda Sünni-Şii ayrımının olduğu görülmektedir. Bu mezhepsel ayrışmanın çoğunluk olarak Araplar arasında görüldüğü değerlendirilmektedir. Sünni kökenli direniş gruplarının oluşumu ile Şii kökenli direniş gruplarının ortaya çıkış amaçları farklılık göstermektedir. İki kutupta başlangıçta işgal güçleri karşıtı konumda mevzilenmiştir. Ancak dönem içerisinde uygulanmaya başlanan Baassızlaştırma politikası ve başta DEAŞ tarafından Şii gruplara düzenlenen sistematik saldırılar, iki kutbu karşı karşıya getirmiştir (Gerges, 2019: 90-92). Bu çerçevede Şii kökenli direnişte Bedir Tugayı ve Mehdinin Ordusu Irak dinamiklerinde öne çıkmaktadır. Bedir Tugayı, Irak-İran savaşı konjonktürü içerisinde İran'ın desteği ile 1982 yılında Muhammed Bakir el-Hakim tarafından Hüseyin yönetimine karşı Şii direnişi organize edilmesi amacıyla kurulmuştur (Pirnie

ve O'Connell, 2008: 31). Mehdinin Ordusu ise 2003 işgalinin ardından aynı yılın Haziran ayından Mukteda es-Sadr tarafından oluşturulmuştur.

Temel olarak Şii gruplar, yeni Irak siyasal dinamikleri içerisinde hareket alanı kazanma gayreti içerisinde olmakla beraber yeni devlet sisteminde çoğunluğu Şiilerin oluşturulmasının amaçlandığı yeni devlet sistemini destekler konumdadırlar (Angell ve Gunaratna, 2011: 52). Ayrıca yeni oluşturulacak sistemde kendilerine yer bulmak istemektedirler. Ancak Şii gruplara karşı farklı yaklaşımlar bulunmaktır. Mepa News Akademi (2022)'ye göre 2003 yılında Mukteda es-Sadr ABD ile mücadele edilmeyeceğini açıklamıştır. Ancak GKY'de görevlendirilen Şii yetkililer arasında yer alamayan es-Sadr, Sadr grubuna karşı başlatılan ve grubun yöneticilerinin tutuklanması süreci bağlamında ABD karşıtı bir yapıya bürünmüş, başta ABD kuvvetleri olmak üzere Sünni gruplar ve Irak Ordusu ile çatışmalara girmiştir; çatışmalardan başarısızlıkla ayrılan Mehdinin Ordusu adlı grup 2008 yılında fesih edilmiştir. Muhammed Bakir el-Hakım liderliğinde kurulan Bedir Tugayı ise yeni Irak Cumhuriyeti dinamiklerinde etkili bir aktör olarak çıkmıştır. Hakim grubu, yeni oluşturan GKY'de kendisine yer bulmuş ve Bedir Tugayı adlı oluşum yeni oluşturulan Irak Ordusunda yer almıştır. Ayrıca Bedir Tugayı Sünni direnişçilere karşı etkili bir aktör olarak yeni dinamiklerde öne çıkmıştır (Mepa News Akademi, 2022).

Şiiler ile Sünnilerin silahlanmasında farklı etmenler etkili olmuştur. Sünni kökenli şahısların direniş gruplaşmasına gitmesinde bölgede mevcut işgal ile yükselen ABD'nin rolü, yeni oluşturulan devlet sistemi ve Sünni aşiretlerin yeni sistemdeki azalan rolü etkilidir (Baram, 2005: 2). Sünni kökenli direniş hareketleri temelde iki noktada ayrışmaktadır. Bu ayrışma Sünniler arasında seküler ve İslami gruplaşma çerçevesinde direnişte farklı amaçlar güden grupların varlığından kaynaklanmaktadır. Sünni kökenli, Selefi oldukları değerlendirilen İslami direniş hareketlerinin bölgede hareket alanı kazanmasında, bölgeye dışarıdan gelen yabancı gruplar etkili olmuştur (Pirnie ve O' Connell, 2008: 24). Sünni kökenli İslami direniş grupları, milliyetçi, Baasçı olarak tasvir edilen seküler direnişçilerin 2003-2005 yılları arasındaki etkisini kırmış, direniş hareketlerinden ön plana çıkan aktörler olmuşlardır.

Sünni aşiretlerin, Sünni kökenli direniş gruplarına destek vermeye başlamasında Irak sosyo-politik dinamikleri içerisinde Sünnilerin ayrıcalıklı konumunun sonlanması etkilidir. Başta mevcut işgal sürecinde Hüseyin liderliğindeki Baas Partisi ile mücadele edildiğini ve kendilerinin yenilgiye uğramadığını düşüncesi

içerisinde olan Sünni aşiretler, yeni Irak demokratik sistemi içerisinde eski rollerinin devam edeceği düşüncesi içerisinde olmakla beraber iş birliği odaklı politikalar geliştirileceği düşüncesindedir; lakin Irak Geçici Hükümetinin oluşturulması sonucunda mevcut düşünce sistemi başarısız olmuştur (Rayburn vd., 2019:172). Aynı zamanda Baas Partisi döneminde rahat bir şekilde organize edilen ‘‘sınır ötesi kaçakçılık’’, işgal sonrası yeni süreçte tehlikeli bir hal almış ve zorlaşmıştır; bu noktada aşiretlerin kazançlarının azalmıştır (Baram, 2005:6). Sünni kökenli direniş gruplarının bölgede etkinlik kazanması konusunda aşiretlerin ekonomik ve siyasi çıkarları kapsamında direniş gruplarına vermiş olduğu destek önemlidir.

Sünni kökenli seküler direniş grupları temel olarak eski Baas Partisi üyelerinden ve taraftarlarından oluşmaktadır. Baas Partisinin bölgedeki eski gücünü kazanması amacında hareket etmektedirler. Her ne kadar seküler bir kimlik altında birleşmiş olsa da koalisyon güçleri ile mücadele etme amacı ile birlikte yeni dönemdeki mezhepsel ayrıcalıkları sorunsal olarak değerlendirmişlerdir. Bu gruplara Direniş Cephesi, Irak’ı Özgürleştirme Organizasyonu, Dönüş örneklem oluşturmakla birlikte çoğunlukla seküler çağrışımlar altında örgütlenmektedirler (Baram, 2005:6).

Selefi direniş grupları, bölgede süreç başından itibaren varlık gösteren Ensar el-İslam gibi gruplar olmakla beraber bölgede mevcut güvenlik şartlarının eksikliği sonucunda hareket alanı bulan TCÖ gibi gruplardan oluşmaktadır. Bütün Iraklı Selefi gruplar, Ensar el-İslam gibi silahlı direniş taraftarı değildir; direnişin sonuç getirmeyeceğini savunan Selefi kesimin varlığı da bulunmaktadır (Rayburn vd., 2019: 179). Ancak dönem konjonktürü içerisinde Irak’ta hareket alanı bulan TCÖ gerek küresel terörizmin ana aktörü olarak değerlendirilen el-Kaide’nin resmi koluna dönüşerek gerekse bölgedeki Sünni aşiretlerin desteğini alarak bölgedeki direniş grupları arasından sıyrılmıştır.

Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması adlı başlıkta irdeleneceği üzere bölgede el-Kaide’nin koluna dönüşen TCÖ, bölgede faaliyet gösteren diğer Sünni selefi gruplarla iş birliği içerisinde çatı yapı oluşturarak etkinlik alanını genişletmiş, kendi sözde direniş grubunu oluşturarak direniş grupları arasında öne çıkmıştır. Napoleoni (2014)’e göre ülkede Sünniler ve Şiiler arasındaki tarihsel düzlemde sürekliliği olan çatışma ortamını kullanan örgüt, Şiileri hedef almış; bu yönde stratejisi geliştirerek bölgede mezhepsel kökenli iç savaşın oluşumunda ana aktör olarak sivrilerek, mevcut çatışma ortamından faydalanmayı amaçlamıştır. Böylece seküler grupların iş birliğine

giderek, ortak payda içerisine girmesinin önüne geçilmesi istenmiştir. Aynı zamanda Batı kamuoyunun bölgedeki mezhep çatışmalarını İslam tarihine atfetmesi, Irak sosyo-politik tarihsel dinamiklerinin önüne geçmiştir (Napoleoni, 2014: 113-120). Bu noktada mezhepsel çatışmalar ve hatalı politik kararlar bölgede iç savaş ortamının vuku bulmasının sebepleri olarak öne çıkmıştır.

Günümüzdeki adıyla DEAŞ'ın mevcut süreç içerisinde etkili bir aktör olarak ortaya çıkmasında el-Kaide'nin temsilcisi konumuna erişmesi etkilidir. Ayrıca ekonomik yaptırımların ardından gerçekleşen askeri işgal ortamı içerisinde başta ordu personelinin karıştığı rüşvet olayları, DEAŞ'ın bölgede alan hâkimiyeti kazanarak sözde devletleşme sürecine etki etmiştir. (Cockburn, 2014: 69). Sünni-Şii çatışmaları bağlamında bölgede alan hakimiyeti kazanma gayesi güden DEAŞ'ın, Suriye'de etkinlik göstermeye başlaması da Irak özelinde DEAŞ'ı güçlendirici rol oynamıştır.

Özetle; Irak sosyo-politik dinamikleri kapsamında DEAŞ'ın oluşumu analiz edildiğinde DEAŞ'ın bölgede faaliyet göstermesindeki başlıca etken 2003 yılında gerçekleşen askeri harekât sonucunda ortaya çıkan istikrarsız toplumsal ve siyasal yapıdır. Mevcut süreçte bölgede farklı amaçlarda ve yapılarda çokça direniş grupları varlık bulmuştur. Direniş gruplarından birisi de bölgede faaliyet göstermeye başlayan DEAŞ adlı yapıdır. DEAŞ, Irak sosyolojik yapısını lehine kullanmıştır. Irak sosyo-politik tarihi bağlamında bölgede var olan Sünni-Şii ayrışmasını çıkarına kullanan örgüt, aynı zamanda etnik çatışmaların vuku bulduğu coğrafyada ortak bir kimlik altında birleşememiş, uluslaşamamış toplum yapısından faydalanmıştır. Ayrıca tarihsel düzlemde taraf olunan savaşlar sonucunda bölgede İslami eğilimler yükselişe geçmiş, İslami grupların toplumsal düzeyde destekçi kazanımı kolaylaşmıştır. Çalışmada incelenen Irak-İran Savaşı ve Birinci Körfez Savaşı neticelerinde finansal ve insani yardım bakımından uluslararası kamuoyu tarafından uygulanan ambargolar sonucu ekonomik sistemin bozulması ile bölgede yükselen Batı karşıtlığı, DEAŞ'ın örgütleşme sürecinde aktif rol oynamıştır. Tüm bu kapsamda DEAŞ bölgedeki direniş grupları arasında yükselen saldırı grafiğiyle bölgede var olan terörizmin ana unsuru haline gelmiştir.

Modern Irak Sosyo-Politik Tarihi adlı başlıkta DEAŞ adlı terör örgütünün oluşumunda rol oynayan sosyo-politik dinamikler tarihsel düzlemde incelenmiştir. Bir sonraki başlık olan Irak Özelinde DEAŞ Yapılanması adlı bölümde sözde devletleşme süreci Irak özelinde incelenecektir.

# V. IRAK ÖZELİNDE DEAŞ YAPILANMASI

Dini motivasyonlu bir terör örgütü olarak yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde etkinlik alanı kazanan DEAŞ'ın oluşum kökeni Ürdün'e dayanmaktadır. DEAŞ'ın örgütleşme süreci ve eylemleri temelde Irak bölgesinde gerçekleşmiştir. Selefi olarak tanımlandırılan yabancı savaşçıların Irak'a giriş yapması, bölgede var olan mevcut sosyo-politik istikrarsız ortam ve yükseliş gösteren Batı karşıtlığının da etkisiyle DEAŞ, Irak özelinde güçlenmiştir. Aynı zamanda Arap Baharı eylemlerinin başta Suriye'de vuku bulmasında kaynaklı örgüt yapılanmasının bir kısmını Suriye'ye taşımıştır. Bu süreçte Irak ve Suriye'deki iç çatışmalar ve zayıf devlet otoriteleri sebebiyle, mevcut olan otoriteler terörizmle mücadelede başarısız bir görüntü sergilemişlerdir.

DEAŞ 2006 yılında Irak özelinde sözde devletleşme iddiasında bulunmuştur. Dönem içerisindeki konjonktürel faktörler kapsamında bölgedeki varlığı zayıflayan grubun sözde devlet varlığı iddiadan öteye gitmemiştir. 2011 yılı itibarıyla Suriye'de etkinlik alanı kazanan örgüt, Irak ve Suriye kara topraklarının bir bölümünde kontrol sahibi olmuştur. 2014 yılında DEAŞ lideri kendisini halife ilan ederek İslam dünyasında politik bir figür, aktör rolü kazanmaya çalışmıştır.

Çalışmanın DEAŞ'ın Oluşum Evreleri adlı başlığında Tevhid ve Cihad örgütü ile bölgede varlık göstermeye başlayan günümüzdeki adıyla DEAŞ yapılanmasının Irak özelinde örgütleşme süreci incelenecektir. Bölümün devamında, DEAŞ Terörü ile Çok Cepheli Çatışma Dönemi (2014-2017) adlı başlıkta Irak özelinde DEAŞ ile mücadele süreci ve mücadelede yer alan aktörler analiz edilmiştir. Irak'ta Gizli Güç: DEAŞ adlı başlıkta ise 2017-2020 yılları arasındaki süreçte bölgedeki mevcut DEAŞ unsurları ve bunların aktivitesi irdelenmektedir.

## A. DEAŞ'ın Oluşum Evreleri

### 1. Tevhid ve Cihad Örgütü (1999-2004)

Yirmi birinci yüzyılda Irak ve Suriye'de etki alanı kazanmış, küresel bir terör örgütü olarak tasvir edilen DEAŞ'ın oluşumu 1990'lı yıllara dayanmaktadır. DEAŞ'ın

kurucu lideri 1966 yılı doğumlu Ürdünlü Ahmad Fadhil Nazzal al-Khalaylah adlı şahıstır. Ancak şahıs Eymen el-Zerkavi ismi ile tanınmaktadır. Ürdün doğumlu olan el-Zerkavi, gençlik döneminde alkol ve uyuşturucu gibi zevk verici maddelerin kullanıcısı olarak belirtilmektedir (Hove, 2018: 6). Aynı zamanda uyuşturucu madde ticareti de yapan el-Zerkavi, kayıtlı olduğu liseden atılmış ve ufak çaplı suçlara iştirak etmiştir (Warrick,2016: 74). El-Zerkavi gençlik dönemindeki eylemleriyle gelecekte dini motivasyona sahip terör örgütü yöneticisi olabilecek kimlikten uzaktır. Şahsın gençlik döneminde aile baskısı ile el-Hüseyin Bin Ali Camisi'nde eğitim görmeye başladığı ve İslami doktrinlerle ilk tanışmasının bu vesile ile gerçekleştiği (Warrick, 2016: 75); Selefilik düşünce sistemi ile tanıştığı değerlendirilmektedir. Her ne kadar gençlik döneminde Selefilik ile tanıştığı belirtilmiş olsa da el-Zerkavi'nin dini görüşlerinin temelini Afganistan'ın işgal süreci oluşturacaktır.

1980'li yıllarda Afganistan'da gerçekleştirilen SSCB işgali sebebiyle bölgeye çok sayıda Müslüman savaşçı akın etmiştir; el-Zerkavi'de bunlardan birisidir. Bölgeye 1989 yılında adım atan el-Zerkavi doğrudan sıcak çatışma ortamında bulunmamıştır. Sıcak çatışma ortamına girmemiş olan el-Zerkavi 1993 yılına kadar bölgede kalmış ve bölgede faaliyet gösteren al-Bunyan al-Marsus adlı gazetede muhabirlik yapmıştır (Gerges, 2019: 74). Bölgede gerçek adı Asım Muhammed Barkavi olan, Ebu Muhammed el-Makdisi ismiyle tanınan şahısla tanışmış, süreç içerisinde ikili arasındaki ilişkiler gelişmiştir. İkili 1993 yılında Ürdün'e geri dönmüş, 1994 yılında Bay'at el-İmam adlı grupta beraber faaliyet göstermişlerdir. Ürdün Krallığı'na karşı eylem hazırlığı içerisinde olan grup, 1993 yılında yerel bir sinemaya başarısız intihar saldırısı girişiminde bulunmuştur (Kirdar, 2011: 2). Bu saldırı girişimiyle Ürdün gizli servisinin dikkatini çeken örgüt, 1994 yılında İsrail sınır karakoluna saldırı planlaması içerisindeyken deşifre olmuş, el-Zerkavi ve el-Makdisi başta olmak üzere örgüt üyeleri gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır (Warrick, 2016: 80).

Ürdün'de el-Jefr hapishanesine yerleştirilen el-Zerkavi on beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Aynı hapishanede el-Makdisi ile birlikte tecrit edilen el-Zerkavi'nin hapishane şartlarının da etkisiyle radikal görüşleri güçlenmiştir. Bu konuda başta el-Makdisi'nin dini öğretileri ve sert hapishane şartları etkilidir. Ürdün'de gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan terör saldırıları sebebiyle on beş yıl hapis cezası alan el-Zerkavi, 1999 yılında cezasını tamamlamadan Ürdün Kralı Hüseyin'in ölümünün ardından yönetime gelen yeni Ürdün Kralı II. Abdullah'ın

çıkartmış olduğu genel af ile birlikte serbest kalmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 12). Ürdün'de ''gelenek'' olarak yeni kralın genel af ilan etmesi beklenen bir durumdur (Warrick, 2016: 65). Ancak mevcut şartlar içerisinde terör suçlamasıyla tutuklanan şahısların serbest bırakılması, Ürdün güvenlik güçlerin kontrolsüzlüğünden kaynaklanmaktadır.

El-Zerkavi, Ürdün'de serbest kalmasının ardından Afganistan'a geri dönmüştür. Afganistan'da terör hücreleri ile bağlantı kurma amacı güden el-Zerkavi, el-Kaide lideri Usame bin Ladin ile de görüşme gerçekleştirmiştir. El-Zerkavi'nin temel istemi oluşturmayı planladığı yeni örgütlenmesi için gelir kaynağı yaratmaktır. Bu çerçevede el-Zerkavi, bin Ladin'den maddi destek talebinde bulunmuştur. Ancak ilk görüşme el-Zerkavi için olumsuz sonuçlanmıştır. İkili arasındaki eğitim ve dini görüş farklılıkları, görüşmenin olumsuz sonuçlanmasında etkili olmuştur (Weiss ve Hassan, 2016: 13). El-Zerkavi, Şiiler için düşman nitelemesi yapmakta ve onları ''kâfir'' olarak tanımlandırmaktadır. Düşmanla her yerde mücadeleyi savunan el-Zerkavi ile yalnızca Batılı ülkeleri ve onların destekçilerini hedef olarak gören bin Laden arasında keskin çizgi ortaya çıkmaktadır.

İki şahıs arasında bulunan keskin ayrıma rağmen el-Zerkavi'nin ülkesi Ürdün'de gerçekleştirmiş olduğu başarılı çalışmalardan etkilenen el-Kaide güvenlik sorumlusu Had Saif el-Adel, el-Zerkavi'nin gerekli çalışmaları yapması için finansman desteğinin verilmesine öncülük etmiştir. El-Zerkavi'ye 5 bin dolar hibe edilmiş, Herat bölgesinde kamp kurma izni verilmiştir (Kirdar, 2011:3). Bölgede 1999 yılında ilk olarak Cunda al-Şam adı altında örgütlenmeye başlayan grup, Tevhid ve Cihad Örgütü (TCÖ) olarak yeniden adlandırılmıştır (Lister, 2014: 6). TCÖ, militan ihtiyacını çoğunlukla Ürdünlülerden ve başta Avrupa'da ikamet eden radikal görüşlere sahip Müslümanlardan karşılamaktadır. Bölgede etkinlik alanı oluşturma gayretinde olan TCÖ, ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sebebiyle Afganistan'dan uzaklaşmak, ayrılmak zorunda kalmıştır.

ABD'nin 2001 yılında Afganistan'daki askeri operasyonlarını yoğunlaştırma sürecinin başlamasıyla, TCÖ'nün bölgedeki çalışmaları sekteye uğramıştır. Bu kapsamda örgüt 2002 yılında Hizb-i İslami Gülbuddin adlı örgütün desteğiyle İran'a geçiş yapmış, kısa bir süre sonra Irak'ta bulunan Ensar-el İslam adlı örgütün yardımıyla Kuzey Irak'a geçmiştir (Lister, 2014: 6). Ensar el-İslam adlı örgüt el-Kaide ile bağlantılıdır. TCÖ'nün el-Kaide bağlantısını kullanarak Irak'a geçiş yaptığı

değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Irak'ta örgütlenme aşamasına giren grup başta Bağdat olmak üzere çeşitli bölgelerde hücre yapılanmalarına gitmiştir (Kaválek, 2015: 5).

ABD öncülüğünde 2003 yılında Irak'a doğrudan askeri müdahale gerçekleşmiştir. Askeri operasyonlar ile Irak Baas Partisi kısa sürede iktidardan el çektirilmiştir. Bölgede sosyo-politik kontrolün sağlanması amacıyla 2003 yılında Paul Bremer liderliğinde GKY adlı yapı oluşturulmuştur. Bu süreçte merkezini Irak'a taşıyan TCÖ, bölgede Batılı güçlere karşı silahlı eylemlerle direniş gösteren direniş gruplarından birisi olarak yer almıştır. TCÖ mevcut dönemde bölgede ABD ile savaşma; Iraklı güvenlik personellerini saf dışı bırakma; ülkede oluşturulmaya çalışılan yeni devlet düzenini zayıflatma; Sünni-Şii çatışma ortamı yaratma; Sünnilerin sözde koruyuculuğunu üstlenme; çevre gruplardan militan kazanma istemleri içerisindedir (Karakaya, 2019: 161; Whiteside, 2016:9; Hove, 2018: 8). Askeri müdahale sürecinde koalisyon güçlerine karşı Baas Rejimi'nin direniş gösterememesi, üst düzey askeri yöneticilerin ve hükümet yetkililerinin büyük bir kısmının Esad rejimine kaçmasına sebep olmuştur (Weiss ve Hassan, 2016: 27). Ülkeden kaçan ve öldürülen askerlerden geriye kalan ekipmanlar, TCÖ'nün bölgede etkisini arttırması noktasında önemli faktörlerindendir.

TCÖ'nün bölgedeki direniş gruplarından ayrılmasında 2003 yılı kırılma noktasını oluşturmaktadır. Irak'ta bölgesel gücünü arttıran grup, BM Bağdat Merkezinde 19 Ağustos 2003 tarihinde gerçekleştirilen ve 22 kişinin ölümüyle sonuçlanan bombalı eylem saldırısı gibi (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2003) yüksek profilli saldırılar gerçekleştirerek uluslararası kamuoyunda adını duyurmaya başlamıştır. Aynı zamanda Şii nüfus, TCÖ'nün bölgedeki gücünü arttırmasıyla birlikte doğrudan hedef alınmaya başlanmıştır. Şiilerin kutsal mabet olarak gördükleri Necefteki İmam Ali Türbesi 30 Ağustos 2003 tarihinde bombalı saldırıya hedef olmuş, saldırı esnasında Şiiler için önemli bir isim Ayetullah Muhammed Bakir el-Hâkimi dâhil olmak üzere 125 kişi ölmüştür(CNN, 2003). Ayrıca Şiilerin dini günlerinden biri olan Aşure Günü etkinliklerinde, Bağdat ve Kerbela'da gerçekleştirilen saldırılarda 182 Şii kökenli Müslüman ölmüştür (BBC Türkiye, 2004). TCÖ'nün gerçekleştirilen eylemler ile birlikte mezhepsel çatışmaları tetiklemek istediği, Şiilere karşı Sünni Müslümanların sözde savunuculuğunu üstlenmeye çalışma girişiminde olduğunu değerlendirilmektedir.

Irak'ta gerçekleştirdikleri bölgesel eylemlerle etkili olma gayreti içerisinde olan grup, BM saldırısının ardından 2004 yılında ABD vatandaşı Nicholas Berg'i öldürmüş ve ölümünü videokaset ile kaydederek kamuoyuna servis etmiştir. Uluslararası kamuoyunda ses getiren bu eylem incelendiğinde doğrudan Irak'taki mevcut hapishane şartlarına atıfta bulunulduğu görülmektedir. Başta Bucca Kampı ve Ebu Garip Hapishanesi'ndeki sert yaşam koşulları ve işkence iddiaları dönem içerisinde sıkça kamuoyunda tartışılmıştır. Mevcut videoda hükümlü elbisesi giydirilen Berg'in öldürülmesi bir ''intikam'' mesajı rolünü üstlenmiştir (Warrick, 2016: 199).

TCÖ bölgedeki Şiilere ve başta ABD olmak üzere koalisyon güçlerine saldırmakla beraber Iraklı siyasileri de hedef almıştır. Bölgede oluşturulmaya çalışılan yeni siyasi sistemi zayıflatmak ve devlet görevlilerinin çalışmalarını engellemek isteyen örgüt, 2004 yılında ''suikast timleri'' oluşturarak Irak İslam Partisine, Iraklı Komünistlere, Iraklı polis ve askerlere, Iraklı hakim ve yargıçlara saldırılar gerçekleştirmiştir (Whiteside, 2016:10). Süregelen saldırılar 29 Haziran 2004'te gerçekleşen ilk özgür Irak ''geçici'' seçimlerini Sünniler boykot etmişinde etkilidir.

TCÖ gerçekleştirmiş saldırılarla bölgede öne çıkan bir aktördür. Ancak dini motivasyonlu direniş grupları arasında liderlik rolü üstlenmesinde Birinci Felluce Muharebesi önemli bir rol oynamıştır. ABD güçlerinin başarısızlıkla sonuçlanan operasyon girişimi, TCÖ'nün savaştan sonra gücünün ve popülerliğinin artmasına destek olmuştur. El-Zerkavi direnişte başarılı bir lider olarak sivrilmiş; çatışmalarda görev alan çok sayıda savaşçı, ''Felluce İslami Halifeliği'' emiri olarak el-Zerkavi'ye biat etmiştir (BİLGESAM, 2015: 17).

Birinci Felluce Muhaberesinin ardından el-Zerkavi'nin bölgede artan popülaritesi, TCÖ'nün direniş grupları arasında sivrilmesini sağlamıştır. El-Zerkavi popülerliğini TCÖ'nün etkinlik alanını genişletme konusunda kullanmıştır. TCÖ 2004 yılının Eylül ayında el-Kaide'nin koluna dönüşüm göstermiş, El-Zerkavi, bin Ladin'e biat etmiştir. TCÖ, ''Tanzim Kaidat el-Cihad Fi Bilad el-Rafidayn''adını almıştır; ancak örgüt kamuoyunda ''Irak el-Kaidesi'' ismiyle anılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2017: 6). Bu kapsamda çalışmada örgüt Irak el-Kaidesi (IEK) ismiyle belirtilecektir. Çalışmanın Irak El-Kaidesi (2004-2006) adlı alt başlığında örgütün Irak el-Kaidesi adı altında etkinlik gösterdiği dönem incelenecektir.

## 2. Irak El-Kaidesi (2004-2006)

Irak'ta gerçekleştirdiği saldırılar ve çatışmalardaki başarıları TCÖ'nü direniş grupları arasında yükselen bir güç olarak öne çıkarmıştır. El-Kaide'ninde Irak'ta etkinlik alanı kazanımı istemi kapsamında iki örgüt 2004 yılında iş birliğine gitmiş; 2004 yılının Eylül ayında Irak el-Kaidesi adlı oluşum ortaya çıkmıştır. Küresel bir terör örgütü olarak tasnif edilen ve başta Amerikalıları ve Avrupalıları hedef listesine alan, sözde küresel cihadın lideri el-Kaide ile yalnızca Irak özelinde eylemler gerçekleştiren TCÖ farklı amaçlar ve farklı çıkarlar bağlamında işbirliğine gitmiştir (Brown, 2015: 206).

TCÖ finansal kaynaklarının yetersizliği ve operasyon alanını genişletme yönelimi odağında el-Kaide'ye yaklaşmıştır. El-Zerkavi için iş birliği temelde el-Kaide'nin finansal desteğine, geniş militan, lojistik ve özel bağışçı ağlarına erişmenin kolaylaştırılmış yoludur (Zelin, 2014: 2). El-Kaide'nin ise Irakta etkinliğini arttırmak ve Afganistan müdahaleleri sonucunda ortaya çıkan ''saygınlık'' kayıplarını telafi etmek amacıyla TCÖ ile iş birliğine gittiği değerlendirilmektedir (Erkmen, 2014).

El-Zerkavi ile bin Laden adlı şahısların sözde mücadele yaklaşımları birbirleriyle farklıdır. Buna rağmen iki örgüt birbirine zoraki yaklaşım göstermiştir. El-Zerkavi'nin IEK adı altında Şiilere karşı gerçekleştirmiş olduğu şiddet içeren eylemler, sözde ''kutsal cihada'' zarar verdiği gerekçesiyle el-Kaide yönetimini rahatsız etmektedir (Hadra, 2015: 45). Bu rahatsızlık 2005 yılında el-Kaide örgütünün ikinci adamı, bin Ladin'in yardımcısı Eymen el-Zavahiri'nin el-Zerkavi'ye göndermiş olduğu mektupta dile getirilmiştir. El-Zavahiri, Şiilerin ve onların ibadethanelerinin hedef alınmalarını eleştirmiş ve kınamıştır (Laub, 2016). El-Zavahiri'ye göre gerçekleştirilen saldırılar el-Kaide'nin eylem stratejisine ters düşmekte, Müslüman topluluklarının desteği azaltmakta ve Sünnileri örgüte karşı yabancılaştırmaktadır (Bar ve Minzili, 2006: 46).

Irak'ta 2005 yılında demokratik siyasi sistemin temelleri atılmıştır. Mevcut dönemde Şii kökenli Nuri el-Maliki hükümet kurma yetkisi almış, içerisinde ''federalizm'' ilkesinin de bulunduğu yeni Irak Anayasası kabul edilmiştir. Bu süreçte IEK Sünnilerin demokratik seçimlere katılımı engellemeye çalışmıştır. Aynı zamanda Irak'taki istikrarsızlığında etkisiyle bölgede etkinliğini arttıran IEK, düşmanla iş birliği yaptığı savunulan ve kâfirler olarak tasvir edilen Şiilere karşı artan düzeyde

saldırılarına devam etmiştir. Bağdat'ta 31 Ağustos 2005 tarihinde Şiilerin kutsal gününde gerçekleştirilen, Şii töreni esnasında meydana gelen intihar eylemcisinin eylem hazırlığında olduğu söylemiyle birlikte çıkan izdihamda 960 kişi ölmüştür (BBC, 2005).

Irak'ta süregelen istikrarsız sosyo-politik ortam, IEK'nin alan hakimiyeti kazanmasını sağlamıştır. Örgüt başta Anbar vilayeti olmak üzere Bağdat'ın kenar mahalleri, Azamiye, Nazımiye, Ebu Garip gibi bölgeleri hâkimiyet altına almıştır (BİLGESAM, 2015: 17; Kaválek, 2015:5). El-Zerkavi, Bağdat'ta örgütsel yapısını güçlendirme ve bölgeyi işgal etme gayretindedir. Bu bağlamda Bağdat Kuşağı olarak adlandırılan, Bağdat'ın çevre bölgelerini ele geçirerek şehir merkezinin dış dünya ile iletişiminin ve ulaşımının kesilmesini planlamıştır (Napoleoni, 2014: 39).

IEK kaynaklı gerçekleşen, koalisyon güçlerini ve Irak güvenlik güçlerini hedef alan saldırılar bölgede terörizmin güçlenmesinde katalizör rolü oynamıştır. IEK'nin taraf olduğu Sünni-Şii çatışma ortamının genişlemesi istikrarsızlığın temel nedenidir. Bu dönemde el-Kaide'nin desteğiyle IEK'nin bölgedeki diğer direnişçi ''Sünni'' gruplarla etkileşim içerisine girerek örgütlenme yapısında değişikliğe gidilmesi konusunda mutabık kalınmıştır. IEK, 2006 yılının Ocak ayında bölgede etkinlik gösteren 5 farklı yerel cihadcı grupla iş birliğine giderek Mücahitler Şura Konseyi (MŞK) adı altında örgütlenmiştir (BİLGESAM, 2015: 17; Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2017: 6). IEK'nin ''Iraklı'' kimliğini kazanması amacını da taşıyan bu örgütlenmeye karşı bölgedeki laik kesimin ve Iraklı Sünni milliyetçilerin katılımı zayıftır (Hove, 2018: 9). MŞK yapı olarak her ne kadar farklı yapıdaki güçleri bir araya getirmiş olsa da Irak dinamikleri içerisinde etkili bir oluşum değildir.

IEK lideri el-Zerkavi'nin 7 Haziran 2006 tarihinde ABD tarafından gerçekleştirilen hava saldırısıyla öldürülmesiyle MŞK güç kaybetmiştir. Lider odaklı bir örgüt olduğu değerlendirilen IEK'nin bölgedeki etkisinin kırılacağı ve dağılma sürecine gireceği beklenirken örgüt, Temmuz ayı içerisinde Şii nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı Sadr ve Küfe adlı bölgelerde gerçekleştirmiş olduğu eylemlerle beklentileri boşa çıkartmıştır (Özcan, 2008: 64). Saldırılarına devam eden örgütün boşalan liderlik koltuğuna, el-Zavahiri ile İslami Cihat Örgütü adlı oluşumda beraber çalışan Ebu Eyyub el-Mısri adlı şahıs getirilmiştir.

El-Mısri liderliğindeki örgüt, Mücahitler Şûra Konseyi'ne, Sahabelerin Askerleri, Fatihler Ordusu, Muzaffer Mezhep Ordusu gibi İslami kökenli yapıları dâhil ederek 15 Ekim 2006 tarihinde ''sözde'' Irak İslam Devleti'ni (IİD) kurmuştur (BİLGESAM, 2015: 18). IİD oluşumunda el-Kaide yönetiminden icazet alınmamıştır; bu çerçevede ileriki süreçte gerçekleşecek iki örgüt arasındaki ayrılığın temellerinin bu dönemde atıldığı değerlendirilmektedir (Aksoy, 2016: 30). Çalışmanın Irak İslam Devleti (2006-2013) adlı alt başlığında IİD dönemi incelenecektir.

## 3. Irak İslam Devleti (2006-2013)

IİD içerisinde IEK adlı örgütü de barındıran ''çatı'' bir organizasyondur. IEK, sözde IİD'ni oluşturan kurucu örgütler arasında bölgedeki en güçlü gruptur (Tønnessen, 2015: 50). IİD, 26 Ekim 2006 tarihinde Bağdat, Anbar, Diyala, Kerkük, Selahaddin ve Ninova illerini kapsayan, Babil bölgesinin de bir kısmını içerisine alan sözde ''devletleşme'' iddiasıyla kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2017: 6; Haniyeh, 2014). Yeni oluşum ile birlikte direniş hareketinden sözde devletleşme hareketine evrilmiş bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu süreçte IİD'nin liderliğine Iraklı bir polis memuru olduğu değerlendirilen gerçek adı Hamid Davud Muhammad Khalil al-Zawi adlı şahıs, bilinen adıyla Ömer el-Bağdadi getirilmiştir. Iraklı olan Ömer el-Bağdadi'nin örgüt liderliğine getirilmesinde örgütün yerel düzeyde Iraklı kimliğini öne çıkarmak ve yabancı bir lidere karşı gelişebilecek herhangi bir kalkışma girişiminin önüne geçilme istemleri ön plandadır (Karakaya, 2019: 163).

Irak'ta sözde devletleştiğini ilan eden yapı, kontrolü altıdaki topraklar üzerinde kendi kurallarını uygulamaya koymuş; sözde İslam hukuku çerçevesinde yönetim sistemi oluşturmuştur. Ancak devletleştiğini ilan ettiği bölgelerde uygulamaya soktuğu cezalandırma yöntemleri, şeriat kuralları; toplumsal hayata doğrudan müdahale eden kılık ve kıyafet yönetmelikleri gibi kararlar, IİD'nin toplumsal desteğini azaltmakta, Sünnileri IİD karşıtı hale getirmektedir (Zelin, 2014: 3). Özellikle Anbar ilinde uygulamaya konan şeriat kurallarının da etkisiyle bölgedeki aşiretlerin IİD'ne karşıt cephede yer almaya başladığı görülmektedir (Hadra, 2015: 46). Dönem içerisinde IİD'ne karşı mücadele etme kararı alan Sünni aşiretler başta ABD'nin ve el-Maliki Hükümetinin desteğiyle tek bir çatı altında birleşmiştir.

Irak'taki terör ortamıyla başarılı bir mücadele ortaya koyamayan Irak ve ABD liderliğindeki koalisyon güçleri, kendisini sözde ''devlet'' olarak nitelendirilen IİD ile

yeni mücadele stratejisi izlemeye başlamıştır. Irak toplum yapısında önemli güce sahip olan Sünni aşiretler, 2006 yılının yaz aylarından itibaren IİD ile mücadele de aktif olarak yer almıştır. Bu oluşuma Sahva (Uyanış) Hareketi adı verilmiştir. Sahva Hareketi oluşumu kapsamında yerel güçlerin kendi direniş örgütleşmelerinin önüne geçilmiş, Irak ve ABD kontrolünde bir oluşum ortaya çıkarılmıştır (Weiss ve Hassan, 2016: 89). Sünniler ile Şiiler arasındaki güvensizlik ortamında, karşılıklı iş birliği çerçevesinde kurulan Sahva Hareketi, aynı zamanda Irak ile ABD arasında diploması hareketi olarak da değerlendirilmektedir. IİD ile mücadelede başarılı bir yöntem olarak kullanılan Sahva Hareketi, örgütün bölgedeki gücünün kırılmasında etkili olmuştur. Başta Anbar, Babil ve Diyala bölgelerinde ‘‘çekirdek’’ gücünü kaybeden yapı, yeni hedef olarak Sahva Hareketi üyesi aşiretler liderlerine suikast girişimleri tertip etmiştir (Whiteside, 2016: 13).

Direniş gruplarının birleşimi ile ortaya çıkan ve sözde devletleştiğini iddia eden IİD, ilk defa 2007 yılında sözde kabine yapısını açıklamış, 2009 yılında kabine yapısında değişikliklere gitmiştir. Bu kapsamda Aymenn al-Tamimi *The Evolution in Islamic State Administration: The Documentary Evidence* adlı çalışmasında IİD’nde oluşum gösteren kabine yapılarını incelemiştir. Al-Tamimi (2015)’e göre 2007 yılının Nisan ayında oluşturulan kabinede Başbakan (emir), Savaş Bakanlığı, Halkla İlişkiler Bakanlığı, Kamu Güvenliği Bakanlığı, Medya Bakanlığı, Petrol Bakanlığı, Şeriat Komitesi Bakanlığı, Şehitler ve Hükümlüler Bakanlığı, Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı oluşumlarına gidilmiştir. 2009 yılının Eylül ayında açıklanan ikinci kabine yapısında ise yeni oluşum gösteren Finans kategorisinin Petrol Bakanlığı ile birleştirerek Petrol ve Finans Bakanlığı oluşturulmuş, Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı tedavülden kaldırılmıştır (al-Tamimi, 2015:118-119). Yeni dönemde IİD yapılanmasında finans sektörü sözde bakanlık bünyesindedir. Bunda IİD’nin diğer terörist örgütlerden farklı olarak kendi mali kaynaklarını oluşturabilmesi etkilidir. Bu bağlamda 2006 yılının sonlarından itibaren fidye, kaçakçılık, haraç gibi suçlardan; petrol ticareti ile her yıl ortalama 70 milyon dolar-200 milyon dolar arasında gelir elde etmesi önemli etkendir (Lister, 2014:9).

Sahva Hareketi üyesi Sünni aşiretlerin IİD karşıtı askeri operasyonları ve politik tutumları, IİD’nin dönem içerisinde etkinlik gösterdiği bölgelerde etkisini kaybetmeye başlamasında etkilidir. Sahva Hareketi, IİD yapılanmasını doğrudan zayıflatmıştır. Ancak Irak sosyo-politik dinamikleri ekseninde 2008 yılı dönüm

noktasıdır. Başkan Bush ile el-Maliki'nin 2008 yılında imzaladığı mutabakat metni kapsamında ABD'nin 2009 yılının Haziran ayında Irak şehirlerinden, 2011 yılında ise Irak'tan tamamen çekilmesi konusunda anlaşmıştır (Gerges, 2019: 132). Bush yönetiminin ardından iktidara gelen Barack Obama Hükümeti anlaşmaya sadık kalmıştır.

ABD'nin Irak'tan çekilmesiyle el-Maliki Hükümetinin ülkedeki gücünü pekiştirmesi aynı zaman zarfı içerisinde gerçekleşmiştir. Irak'ta 7 Mart 2010 tarihinde gerçekleşen Parlamento seçimlerinde tekrar hükümet kurma yetkisi alan el-Maliki ülkedeki gücünü arttırmış; otoriterleşmiştir. Gerges (2019)'e göre el-Maliki devlet yapılanmasını sadakat üzerine yeniden dizayn etmiştir. El- Maliki, devlet kademelerine politik atamalar gerçekleştirmiş ve Irak Meclisi karşısında ''hukuki'' gücünü arttırmıştır; atamış olduğu Bakanlar hakkında gensoru teklifinin verilmesini engelleyici tedbirlere başvurmuştur (Gerges, 2019: 137). Yeni dönemde Sünni-Şii ayrımı yükselişe geçmiş, Sünnileri dışlayıcı yeni mezhepçi politikalar ortaya konulmuş, Şiiler orantısız şekilde devlet olanaklarından faydalanmıştır. Bu politikalardan etkilenen yapılardan birisi de Sahva Hareketidir.

ABD'nin Irak'tan çekilme süreci ve el-Maliki'nin Sahva Hareketi karşıtı tutumu neticesinde örgütle etkin mücadele edilememiştir. El-Maliki'nin Sünni karşıtı, dolayısıyla Sahva Hareketi karşıtı politikaları İİD'nin bölgedeki etkinliğinin kısıtlanmasında engeldir. Sahva Hareketini iktidarı için tehdit olarak değerlendiren el-Maliki, mevcudu 103 bin direnişçi asker olan örgütlenmenin yalnızca 23 bin kişilik mevcudunu silahlı kuvvetler içerisinde kadrolu hale getirmiştir. Geriye kalan mevcuda ödenen maaşlarında kesilmesiyle Sahva Hareketi direnişçileri, ekonomik kaygılar ve Merkezi Hükümete duyulan öfke bağlamında İİD saflarında savaşmaya başlamışlardır (Dağdeviren, 2021: 304; Weiss ve Hassan, 2016: 103).

İİD yapılanmasını güvenlikleştirici önlemlerle sonlandırma aşamasına da yaklaşılmış olsa da süreç başarısızlığa uğramıştır. Ancak mevcut dönemde bölgede artan İİD varlığı kapsamında doğrudan İİD lider kadrosu hedef alınmıştır. 18 Nisan 2010 tarihinde İİD lideri Ömer el-Bağdadi ve örgüt içerisindeki önemli isimlerden el-Mısri gerçekleştirilen operasyonla öldürülmüştür. Bunun sonucunda yapının liderlik koltuğuna gerçek adı İbrahim el-Bedri olduğu değerlendirilen; kamuoyunda Ebubekir el-Bağdadi adı ile bilinen şahıs, sözde İİD Meclisi tarafından 2 ret, 9 kabul oyu sonucunda yeni lider olarak atanmıştır.

Ebubekir el-Bağdadi alışılagelmiş terör örgütü liderlerinden farklı bir profil görüntüsüne sahiptir. El-Bağdadi, Bağdat Üniversitesinde Kur'an-Kerim çalışmaları üzerinde 1996 yılında lisans, 1999 yılında master eğitimini tamamlamış, ardından doktora eğitimine başlamıştır (Johnsen, 2016: 17). Irak'ın işgal süreci el-Bağdadi için dönüm noktası olmuştur. El-Bağdadi 2004 yılında sivil tutuklu olarak yaklaşık 10 aylık bir süre zarfı içerisinde Bucca Kampında hapsedilmiştir (Johnsen, 2016: 17). Başta Bucca Kampı olmak üzere bölgede faaliyet gösteren cezaevleri tutukluların radikalleşmesinde katalizör görevi görmüştür. Cezaevleri ''cihad üniversiteleri'' olarak adlandırılmıştır. Cezaevleri, İslami grupların militan kazanma noktasıdır. Bu çerçevede Iraklı araştırmacı ve analist Hisham el-Hasimi, 2004-2011 yılları arasında ABD yönetimindeki cezaevlerinde, DEAŞ'ın oluşum sürecinde yönetici konumunda görev alan yaklaşık 17 teröristin hapsedildiğini iddia etmiştir (Chulou, 2014). Ebubekir el-Bağdadi mevcut 10 aylık tutukluluk süreci sonunda radikalleşen şahıslardan birisidir.

Bucca Kampından tutukluluk süresi sona eren ve şüpheli sıfatı taşımayan Ebubekir el-Bağdadi, serbest kalmasının ardından İİD yapısı içerisine katılacak olan Ceysh Ehl el-Sünni ve el-Cemaat adlı yapının içerisinde kendisine yer bulmuştur. Ebubekir el-Bağdadi, İİD yapısının kurulması ile birlikte örgüt içerisinde önemli görevlere gelmiş, dini alandaki ihtisası kapsamında örgütün Şeriat Komitesi'nde yönetici konumuna atanmıştır; ayrıca örgüt lideri Ömer el-Bağdadi'nin kararı ile Irak'taki sözde komutanların denetiminden sorumlu tutulmuştur (Karakaya, 2019: 165).

Ebubekir el-Bağdadi, 2010 yılında İİD lideri Ömer el-Bağdadi'nin ölümünün ardından sözde İİD Meclisi tarafından örgüt lideri olarak atanmıştır. Yeni dönemde Ebubekir el-Bağdadi örgütün zayıflamış askeri gücü ve bölgesel etkinlik kaybı kapsamında ''güçsüzleşmiş'' bir yapılanmanın başına geçmiştir. Ancak el-Bağdadi liderliğinde İİD'nin güç kazanmasında gerek ABD'nin bölgeden çekilmesi gerekse de el-Maliki'nin mezhepçi ve otoriter politikalarının yanında uluslararası konjonktürü doğrudan etkileyen Arap Baharı süreci de etkili olacaktır.

Tunus'ta 2010 yılında mevcut otoriteye karşı başlayan ''özgürleşme ve demokrasi'' istemli protesto gösterileri, Arap ülkeleri arasında hızlıca yayılmıştır. Arap ülkeleri arasında yayılan protestolarla birlikte Arap Baharı olarak adlandırılan süreç ortaya çıkmıştır. Arap Baharı uzun süredir yönetimde olan ve otokrasi ile

yönetilen ülkelerde kendini göstermiştir. Gerçekleştirilen eylemler mevcut otoriter yönetimler üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu süreçte Suriye'de halkın Beşar Esad rejimine karşı ayaklanmasıyla çıkan iç karışıklığı fırsat bilen el-Bağdadi yönetimindeki İİD, 2011 yılında Abu Muhammed el-Colani önderliğindeki grubu örgütün Suriye kolu olarak Suriye'de görevlendirmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 167). Bölgede gücünü zaman içinde arttıracak olan Nusra Cephesi (NC) adlı gruplaşma kendisini Esad Hükümetine muhalif, özerk/bağımsız, Sünnilerin koruyucusu görünümünde bir grup olarak takdim etmiştir. Oluşum çatışmalar dolayısıyla zayıflayan Suriye ekonomisi odağında işsizliğin yüksek olduğu Deyrizor, Haseke Rakka ve alım gücünün düşük olduğu kırsal bölgelerde varlık kazanmıştır (Gerges, 2019: 203-204).

Suriye dinamikleri üzerinde NC adlı oluşumla etkinlik kazanmaya başlayan İİD, Irak'ta eylemlerine devam etmektedir. Irak'ta İİD yapılanmasını güçlendiren etmenlerden birisi de el-Maliki'nin baskıcı yönetimidir. Özellikle Sünnileri dışlayıcı politikalar geliştiren ve adı yolsuzluklarla anılan el-Maliki yönetimi, 2011 yılında ''Öfke Günü'' adı verilen protesto gösterileri ile karşılaşmıştır. Gösterilerde Sünni kesim çoğunlukla yer almıştır. Ramadi, Felluce, Musul ve Tikrit bölgelerinde özellikle Sünni toplumun hedef alındığı anti-terörizm başlıklı kanunlar protesto edilmiş, protestolarda el-Maliki'nin hükümetten çekilmesi ortak istemi oluşturmuştur (Hadra, 2015: 53).

Sünnilerin Merkezi Hükümete karşı duyduğu güvensizlik ve başta ABD kaynaklı güçlerle beraber askeri müdahalede yer alan koalisyon güçlerinin bölgeden ayrılma süreci neticelerinde, İİD Irak'taki çatışma ortamı genişletme hedefi gütmüştür. Bu kapsamda 2012 yılının Temmuz ayında başlayan ve bir yıl süren Duvarları Yıkma (The Breaking Walls) adlı operasyon ile 2013 yılının Temmuz ayında başlayan ve yine yaklaşık bir yıl süren Asker Hasadı (Soldier Harvest) eylem planlarını yürürlüğe konulmuştur (Lister, 2014: 11).

El-Bağdadi liderliğinde İİD, bölgedeki politik gücünü arttırma amacı çerçevesinde militan kazanmak ve tutuklu örgüt yöneticilerinin kurtarılması için Duvarları Yıkma adı verilen operasyonları başlatma emrini vermiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 110). 21 Temmuz 2012 ile 23 Temmuz 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen eylemlerde bomba yüklü araçlar kullanılarak intihar saldırıları ve cezaevi baskınları gerçekleştirilmiştir (Lewis, 2013: 11-12). İİD gerçekleştirilen

baskınlar ve intihar eylemleri ile birlikte operasyonel kapasitesini ve insan gücünü arttırmayı başarmıştır. Ebu Garib Cezaevi baskını, IİD'nin Suriye'de aktif olarak sahada görev alacak militan sayısı önemli ölçüde arttırmıştır (Lewis, 2013: 20).

Duvarları Yıkma adı verilen saldırı dizisinin 23 Temmuz 2013 tarihinde sonlandırıldığının açıklanmasının ardından yine aynı dönem içerisinde Irak güvenlik güçlerini doğrudan hedef alan Asker Hasadı adı verilen eylemler Temmuz 2013-Temmuz 2014 arasında yürürlüğe konulmuştur ve saldırılar Bağdat ve Güney Irak odağında gerçekleştirilmiştir (Lewis, 2013: 21). Asker Hasadı saldırılarıyla IİD, Irak güvenlik güçlerine karşı üstünlük sağlamıştır. Saldırılar örgütün DEAŞ adı altında yapılanma sürecinde örgütün Irak özelinde alan hâkimiyeti kazanımlarının önünü açmıştır. ABD'nin bölgeden çekilmesinin mevcut eylem planlarının uygulanışını kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir (Sönmez, 2019: 140). Aynı zamanda IİD'nin Suriye yapılanmasında değişikliğe gittiği görülmektedir. Bu konuda IİD'nin Suriye kolu NC Suriye'deki varlığını güçlendirmesi etkili olmuştur.

NC'nin Suriye'de etkinlik alanını genişletmesinde farklı etmenler etkilidir. Yurt dışından gelen yabancı savaşçıların artan varlığı ve Esad Hükümetine karşı etkin muhalif duruş, bölgede ele geçirilen cephanelikler NC'ni Suriye'de etkili bir aktör haline getirmiştir; bu kapsamda IİD yönetici kadrosu NC'ni tehdit olarak görmüştür(Acun, 2014: 3). Bu bağlamda IİD 9 Nisan 2013 tarihinde yapmış olduğu açıklamayla NC'nin kendisinin bir uzantısı olduğunu, NC lideri el-Colani'ninde IİD askeri olarak gizli görev kapsamında Suriye'de varlık gösterdiğini belirtmiştir ve IİD ile NC'nin birleştirildiğini ve örgütün adının artık ''Irak ve Şam İslam Devleti (DEAŞ)'' olduğunu açıklamıştır (Bunzel, 2015: 25).

NC yönetimi tarafından reddedilen birleşme kararı sonucunda çok sayıda NC militanı DEAŞ saflarına katılmıştır, bu noktada yeni adıyla DEAŞ'ın tahmin edilenden hızlı şekilde güçlendiği çıkarımı yapılabilmektedir (Karakaya, 2019: 168). Militanlarını hızla kaybeden NC, el-Bağdadi'nin kararıyla feshedilmiştir. DEAŞ bu dönemde Irak'ın Felluce eyaletini tamamen ve Ramadi eyaletinin bir kısmını ele geçirmeyi başarmış, sözde devletinin kara sınırlarını genişletmiştir.

DEAŞ adı altında iki örgütün birleşimine onay vermeyen El-Kaide yönetimi iki örgüt arasında arabulucu kimliği oluşturmaya çalışmış, el-Bağdadi'ye kararından vazgeçmesi için çağrıda bulunmuştur. Ancak kararından vazgeçmeyen DEAŞ lideri

el-Bağdadi güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmış ve bin Ladin'in ölümünün ardından yeni el-Kaide lideri olarak öne çıkan el-Zevahiri'ye biat kuralını çiğnemiştir. Aynı zamanda NC'nin Suriye'deki askeri ve finansal kaynaklarına el koymuştur (Acun, 2014:4). NC lideri her ne kadar el-Zavahiri'ye ve el-Kaide'ye bağlılığını yeniden bildirmiş olsa da yeterli olmamış, birleşme karşıtı tutumunda başarısız olmuştur (Bunzel, 2015: 25). Suriye'de etkinlik alanını kaybetmiş muhalif gruplar Irak ve Suriye özelinde sözde devletleşme iddiasında bulunan DEAŞ yapılanmasına katılmıştır. Mevcut yapılanma sonucunda küresel terörizmde yeni bir çağ başlamıştır

El-Bağdadi'nin küresel terörizmin temsilcisi olarak tasvir edilen el-Kaide örgütüne sırt çevirmesinde bin Ladin'in ölümünün etkili olduğu değerlendirilmektedir. İslami yapılı terör örgütleri için sembolik bir isim olan bin Ladin'in ölümünün ardından el-Zavahiri, bin Ladin'in halefi olarak yerini dolduramamıştır. Aynı zamanda dönem içi konjontürde el-Kaide'nin eski örgütsel gücünü kaybetmesi de etkilidir. Bu gelişmelerle birlikte el-Kaide 2 Şubat 2014'te DEAŞ ile bütün ilişkilerinin kesildiğini ve gelecek eylemlerinden sorumlu olmadıklarını açıklamıştır (Johnson, 2014: 18-19).

İİD adlı yapılanma ile birlikte 2006 yılından Irak özelinde özellikle Sünni bölgelerde etkinlik alanı kazanan ve sözde İslam Devleti olduğunu ilan eden yeni adıyla DEAŞ yapılanması, 2011 itibariyle operasyonlarını NC ile Suriye'ye taşımıştır. Suriye'de etkinlik gösteren NC yapılanmasını 2013 yılında tamamen kendi bünyesine katan ve sözde Irak ve Suriye'de devletleştiğini iddia eden DEAŞ, süreç içerisinde bölgedeki alan hâkimiyeti genişletmiş ve DEAŞ lideri Ebubekir el-Bağdadi kendisini sözde halife ilan etmiştir. Çalışmanın Irak ve Şam İslam Devleti (2013 ve Sonrası) adlı başlıkta DEAŞ lideri Ebubekir el-Bağdadi'nin sözde hilafet ilanı ve örgütün Irak sınırlarını da içerisine dahil ederek sözde devletleşme dönemi incelenecektir.

## 4. Irak ve Şam İslam Devleti (2013 ve Sonrası)

DEAŞ terör örgütü, Irak ve Suriye'deki güç boşluklarından yararlanarak 2014 yılında genişlemesini hızlı bir şekilde devam ettirmiştir. Yeni dönemde Irak özelinde DEAŞ'ın etkinlik alanı kazanımının temeli 2013 yılına dayanmaktadır. Ramadi kentinde Sünni kökenli milletvekili Ahmet el-Avlani'nin tutuklanması ve kardeşinin de aralarında bulunduğu yakın korumalarının Irak güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi, Anbar ilinin Ramadi kentindeki güç dengesini Irak Merkezi Hükümeti aleyhine çevirmiş; çıkan olaylar neticesinde DEAŞ bölgedeki Sünni aşiretler ile

etkileşim içerisine girerek iş birliğine gitmiştir (Karakaya, 2019: 169). Ayrıca Asker Hasadı saldırıları neticesinde Irak güvenlik güçlerinin terörle mücadelede etkisiz kalması, DEAŞ'ın hâkimiyet alanını genişletmesinde etkilidir.

DEAŞ, toplumsal ve siyasal bağlamlarda Sünniler için el-Maliki Hükümetine karşı bir alternatif olarak kendisini tasvir etmiştir. DEAŞ'ın Sünni toplumunda popülerliğinin artış göstermesi ile bünyesine katılan militanların sayısında artış görünmüştür. DEAŞ bölgede etkili olan Sünni aşiretlerle de iş birliğine gitmiştir. Bu kapsamda Merkezi Hükümet DEAŞ ile mücadelede çaresiz bir görünüm sergilemiştir. Ancak DEAŞ'ın ilerlemesi yalnızca Irak özelinde gerçekleşmemiş, 2013 yılında Suriye'nin Rakka, Deyrizor ve Halep kentlerinde artan gücü kapsamında örgütün yıkıcı gücü katlanmış; Suriye'de ele edilen kazanımlar sonucunda örgüt Irak bölgesinde stratejik taarruzlara başvurmuştur.

DEAŞ özellikle Sünni nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde stratejik taarruzlara başvurmuş, 2014 yılının başlangıcı itibariyle yeni alan hâkimiyeti kazanımlarına sahip olmuştur. Bu noktada 2014 yılının Ocak ayında Anbar ilinin Felluce kenti düşmüştür. Felluce'nin DEAŞ kontrolüne geçmesiyle yakın çevredeki Selahaddin, Ninova, Diyala illerinde DEAŞ tehdidi artmıştır (Kaválek, 2015: 6). Aynı zamanda Selahaddin iline bağlı Samarra kenti gibi Şiiler için kutsal mekânların bulunduğu kentler saldırı tehlikesi altına girmiştir (BBC, 2015).

Irak özelinde yeni dönemde kontrol edilemeyen DEAŞ yükselişinde her ne kadar Sünni toplumun ve Sünni aşiretlerin etkileri olsa da, başta Irak güvenlik güçlerinin haraç toplama ve yolsuzluk gibi suçlara karışmış olması, Irak güvenlik güçlerini yapısal olarak tartışmaya açmış, toplum gözünde küçük düşürmüştür. Patrick Cockburn *İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması* adlı çalışmasında DEAŞ'ın Irak'ta etkinlik alanı kazanmasında etkili olan faktörleri incelemiştir, bunlardan biriside Irak Ordusu'ndaki yozlaşmadır. Cockburn (2014)'e göre ABD'nin Irak Ordusuna verdiği ekonomik destek tabur komutanları tarafından suiistimal edilmiştir. Ordu mevcudu yüksek gösterilerek yüksek ödenekler alınmıştır. Askerliğin zenginleşme aracı olduğunu belirten yazar, bölgede bulunan kontrol noktalarında haraç veyahut rüşvet verilmeden işlem yapılamadığı savunmaktadır (Cockburn, 2014: 65). Irak Ordusunun mevcut durumunu Musul'un işgali süreci örneklendirecektir.

Musul'un işgaline giden süreç içerisinde 30 Nisan 2014 Irak Genel Seçimleri gerçekleşmiştir. 2014 yılı Irak Genel Seçimlerini yeniden el-Maliki önderliğindeki Kanun Koalisyonu kazanmıştır. Seçim zaferinin ardından el-Maliki liderliğinde hükümet kurma çalışmaları devam ederken 10 Haziran 2014 tarihinde Musul DEAŞ kontrolüne geçmiştir. Bu süreç içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık, DEAŞ'ın bölgedeki gücünü arttırmasına olanak sağlamış ve hükümet kurma çalışmalarına darbe vurmuştur (Duman, 2017: 12). Irak'ın en büyük ikinci kenti, Irak ekonomisinin can damarı olarak belirtilen Musul'un düşmesinin de etkisiyle el-Maliki'nin hükümet kurma çalışmalarında eli zayıflamıştır. Bu bağlamda 11 Ağustos 2014 tarihinde Haydar el-Abadi, Irak'ın kaotik ortamında hükümet kurma yetkisi almış, 10 Eylül'de el-Abadi liderliğinde yeni Irak Hükümetini kurulabilmiştir. Hükümet kurma sürecinin uzaması, DEAŞ ile mücadele sürecine zarar vermiştir. Görevli bakanlıklara atamaların, Ekim ayı gibi geç olarak tabir edilebilecek zamanda yapılması DEAŞ ile mücadelede Irak'ın elini zayıflatmıştır (Duman, 2016a: 32).

Musul'un DEAŞ'ın kontrolüne geçmesi, Irak'ın DEAŞ ile mücadelede başarısızlığının kanıtı niteliğindedir. DEAŞ'ın Musul'u işgaliyle yeni bir dönem başlamıştır. Yeni DEAŞ yapısı kapsamında Irak ve Suriye arasındaki kara sınırlarının kaldırıldığı açıklanmıştır. DEAŞ lideri Ebubekir el-Bağdadi kendisini ''Halife'' ilan ederek tüm Müslümanların sözde DEAŞ devlet yapılanması altında birleşmesi çağrısında bulunmuştur; ayrıca el-Kaide lideri el-Zavahiri şahsıda dâhil olmak üzere kendisine biat edilmesini istemiştir (Sönmez, 2019: 140). Çalışmanın Musul'un İşgali adlı alt başlığında Musul'un işgal süreci incelenecektir.

**a. Musul'un işgali**

Irak özelinde alan hâkimiyetini genişleten DEAŞ, bölgede en fazla ses getiren eylemini Musul saldırısı ile gerçekleştirmiştir. Irak'ın en büyük ikinci şehri olarak ön plana çıkan Musul, örgüt için yeni finansal olanaklar ortaya çıkartmakla birlikte örgütün sözde devletleşme iddiasının ''propagandası'' olmuştur ve DEAŞ'ın Irak toplumu üzerindeki etkisini güçlendirmiştir.

DEAŞ, 6 Haziran 2014 tarihinde Musul saldırısını başlatmış ve mevcut saldırı 10 Haziran 2014 tarihinde DEAŞ adına başarıyla sonuçlanmıştır. Yaklaşık bin beş yüz kişilik militan grubu ile saldırıları gerçekleştiren DEAŞ'ın başarılı olmasında en büyük etken, Irak güvenlik güçlerinin bölgedeki kapasitesinin ''kâğıt üzerindeki''

mevcudiyetidir. Bölgede yaklaşık altmış bin kişilik güvenlik personeli varlığı bilinmekte olsa da gerçekte yaklaşık üçte birlik kısmı silah altındadır (Cockburn, 2014: 17). Aynı zamanda sözü edilen mevcut personellerin büyük bir çoğunluğu silahlarını bırakarak sivillerin arasına karışmış veyahut örgütün teslim olun çağrısına olumlu cevap vermiştir.

DEAŞ, Musul'u tamamen kontrol altına almıştır. Irak güvenlik güçlerinin kentten ayrılırken geride bıraktığı silahlar, tanklar, askeri araçlar, hava savunma sistemleri, uçak savunma silahları DEAŞ kontrolüne geçmiştir (Lister, 2014: 16-17). Ayrıca DEAŞ Musul'un petrol kaynaklarını, banka yönetimlerini ve su kaynaklarını da kontrol etmeye başlamıştır. Tüm bu kapsamda askeri ve finansal gücüyle birlikte bölgesel gücünü de arttırmıştır. Bu çerçevede özellikle 2014 yılındaki gelişen alan hâkimiyetleri çerçevesinde DEAŞ'ın finansal kaynakları incelendiğinde

- Petrol ve gaz kaynaklarının kontrolü,
- Hâkimiyeti altındaki bölgelerde yeni ve özel vergilendirme sistemi,
- Fidye için adam kaçırma,
- Antika, sanat eserleri kaçakçılığı,
- Tarım sektörü çalışanlarından ‘‘zekat’’ adı altında buğday ve arpa temini,
- İnsan kaçakçılığı,
- Zekat adı altında haraç toplama,
- Banka yağmalamaları ön plandadır (FATF, 2015).

DEAŞ'ın 2014 yılında hâkimiyet sağladığı bölgelerdeki bankalardan elde ettiği gelirin 500 milyon dolar civarında olduğu değerlendirilmektedir (Amerika Birleşik Devletleri Hazine Bakanlığı, 2015). 2014 yılında fidye ve adam kaçırma eylemlerinden ise yaklaşık 200 milyon dolar gelir elde etmiştir (Laub,2016).

DEAŞ başta Musul olmak üzere hakimiyet sağladığı bölgelerde kendi toplumsal kurallarını uygulamaya sokmuştur. Mevcut bölgelerde kafeler ve gazinolar kapatılmış, kumar oynama yasaklanmış, çizgi film ve filmlerin gösterimi engellenmiş, sigara, alkol gibi maddelerin kullanımı yasaklanmıştır (Lefler, 2014). İslami kurallara göre bir yönetim anlayışı ortaya koyma amacı güden grup, şeriat kuralları bağlamında

İslam mahkemeleri oluşturmuş, yasama organları ‘‘İslami adalet’’ üzerine organize edilmiştir.

DEAŞ’ın kontrolündeki bölgelerde özellikle kadınlar üzerinde baskı oluşturulduğu görülmektedir. DEAŞ, Hisbah adı verilen ahlak polisleri oluşturulmuş, kadınların giyim/kuşamına sınırlamalar getirilmiştir. DEAŞ kontrolü altındaki bölgelerde ücretsiz sağlık hizmeti ve ihtiyaç sahiplerine ekonomik destek sağlama gibi bir nevi sosyal devlet anlayışı benimsemiştir. Ancak örgütün kontrolü altındaki bölgelerdeki mevcut otoritesi, şiddet tehdidi ve Irak güvenlik güçlerine karşı olan güvensizlikten kaynaklamaktadır.

Musul’un işgalinin ardından, Ekim 2015’de bölgede yapılan ankete göre, anket katılımcılarının yaklaşık %55’i yaşantılarının geçen yılın Haziran ayına göre daha iyi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yaklaşık %39’unun DEAŞ’ı kendi çıkarlarının savunucusu olarak görmektedir. Aynı zamanda yine katılımcıların yaklaşık %39’unun sivil kayıp korkusu bağlamında ABD, Irak güvenlik güçleri ve Peşmergelere karşı DEAŞ’ı desteklediği görülmüştür (Daugher vd., 2015). Ancak başta Musul sakinleri olmak üzere DEAŞ’ın toplumu kapsayıcı bazda destek görmediği değerlendirilmektedir.

DEAŞ alan hâkimiyeti kazanımları doğrultusunda azınlıklara karşı politikalar geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede özellikle Sünni toplumun desteğini almayı amaçlayan DEAŞ’ın Musul örneklemi üzerinden azınlık politikaları incelenebilmektedir. Musul’un işgali ile birlikte bölgede yaşayan Hristiyanlar ikinci sınıf vatandaşlığı ve ‘‘cizye’’ adında özel olarak vergilendirmeyi kabul ederek bölgede yaşantılarına devam edebilme olanağına sahip kılınmıştır, lakin mevcut şartlar kabul edilmemesi durumunda iki gün içinde bölgeden ayrılma zorunluluğu ile karşılaşmakta veyahut ölüm cezasını kabullenmektedir (Luizard, 2016: 108). Aynı zamanda bölgede yaşayan Hristiyanlar DEAŞ militanları tarafından fişlenmektedir. Hristiyan vatandaşların taşınmazlarına sembolik olarak Hz. İsa’nın doğduğu kent olarak bilinen Nazaret anlamında kullanılan ‘‘N’’ harfi çizilmiştir (Hanish, 2015: 8).

DEAŞ bölgede yaşayan Türkmenler içinde Sünni-Şii ayrımına gitmiştir. DEAŞ, Türkmen Şiileri hedef almış ve bölgeden göçe zorlamıştır. Musul’dan ayrılan Şii Türkmenler ilk olarak Telafer’e ardından Sincar’a yönelik göç dalgası oluşturmuştur; DEAŞ, Türkmenler arasında ayrım gözeterek etnik azınlık içerisinde

mezhep çatışması amacı gütmüştür (Abbas, 2020: 441-445). DEAŞ'ın eylemlerine doğrudan hedef olan bir diğer etnik-dinsel grup Yezidilerdir. DEAŞ Yezidilere karşı tek seçenek sunmuştur, İslam'ı kabul etmeyen Yezidiler ölümle cezalandırılmıştır (Hanish, 2015: 9).

DEAŞ'ın Irak özelinde alan hâkimiyeti kazanmasında, özellikle 2014 yılında ortaya koyduğu saldırı stratejisi ve Irak güvenlik güçlerinin terörizm ile mücadeledeki başarısızlığı etkili olmuştur. Selahaddin ilinin Tikrit kentini 11 Haziran'da ele geçiren DEAŞ, Samarra kentini kuşatmış, Bağdat'ın işgali hedefini beyan etmiştir (BİLGESAM, 2015: 20). DEAŞ'ın Irak'ta kontrol edilemez hızlı alan kazanımı neticesinde Bağdat'ın işgal edilme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Mevcut tehlike çerçevesinde 13 Haziran 2014 tarihinde Şii ulema, Ayetullah Ali el-Sistani ''Fetva'' yayınlamış ve DEAŞ'a karşı ''cihad'' çağrısında bulunmuştur (Weiss ve Hassan, 2016: 300). Bu kapsamda Iraklı güvenlik güçlerinin yetersiz kalması ile çoğunluğunu Şii milis grupların oluşturduğu Sünnilerin, Kürtlerin, Türkmenlerinde aralarında bulunduğu ''Haşdi Şabi'' adlı çatı yapı oluşturulmuştur (Duman, 2017: 12). Ayrıca bölgede İran etkisinin artmaya başladığı görülmektedir.

DEAŞ lideri el-Bağdadi, Musul'un işgalinin ardından bölgedeki en-Nuri Camisinde 29 Haziran 2014 tarihinde kendisini ''Halife'' ilan ederek Irak ve Suriye toprakları içerisinde şeriat hükümlerinin kontrolünde, sözde İslam devleti oluşumunu ilan etmiştir (Weiss ve Hassan, 2016: 18). El-Bağdadi'nin İslam dünyasında politik bir figür konuma erişmek istediği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda 30 Haziran 2014 tarihinde ''Sınırları Kaldırmak'' adı verilen eylem planıyla 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Antlaşmasına gönderme yapmış, Irak ve Suriye arasındaki Yarubiye (Tıl Koçer) sınır kapısı yıkmıştır(Luizard, 2016: 29).

Irak'ta ve Suriye'de kontrol edilemez şekilde genişlemeye devam eden DEAŞ, 2014 yılında Suriye'nin önemli kentlerinden Rakka'yı tamamen kontrol altına alarak kenti ''fiili'' başkenti olarak tanımış, Deyrizor ve Haseke'de hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. DEAŞ, 2-3 Ağustos 2014 tarihlerinde Irak'ın Sincar ve Zumar kentlerini işgal etmiş ve Yezidileri katletmiştir (BBC, 2014). 2014 yılında DEAŞ ile mücadelenin bölgesel düzeyde başarılı olamayacağı ortaya çıkmıştır. Obama başta Irak'taki ABD vatandaşlarını korumak ve savunmasız kalan Yezidileri desteklemek için 7 Ağustos 2014 tarihinde Sincar'da hava saldırısında bulunulacağını açıklamıştır (Gerges, 2019: 68).

Mevcut koşullar içerisinde Irak'ta DEAŞ ile mücadelede çok aktörlü bir döneme girilmiştir. Karakaya (2020)'ya göre Irak çerçevesinde DEAŞ ile mücadele iki döneme ayrılmaktadır. İlk mücadele dönemi Irak yönetiminin 2014 yılı öncesi DEAŞ'ın kökenleriyle mücadelesini kapsamaktadır. İkinci mücadele dönemi ise Musul'un işgalinin gerçekleşmesiyle uluslararası boyut kazanan mücadele dönemidir (Karakaya, 2020: 97).

Musul'un işgal edilmesiyle Irak'taki DEAŞ varlığı, yerel güçlerin kontrol edemeyeceği oranda güçlenmiş, bölgesel istikrarsızlık kapsamında DEAŞ terör örgütünün çeşitli ülkelerde gerçekleştirdiği terör saldırıları, küresel etkisini göstermiştir. DEAŞ ile mücadelenin uluslararası boyut kazanmasıyla birlikte ''sıfır taviz'' politikası uygulanmaya başlanmıştır.

## B. Irak Özelinde DEAŞ Terörü ile Çok Cepheli Çatışma Dönemi (2014-2017)

DEAŞ 2014 yılında zirve yapan genişleme sürecinde, Irak toprak bütünlüğünün yaklaşık % 13 üne denk gelen 58, 372 km alanı kontrol etmeye başlamış, aynı zamanda nüfusun yaklaşık %19'una eş değer olarak tasvir edilen 6,5 milyon vatandaşın yaşam alanını kuşatmıştır (Dobbins ve Jones, 2017: 57). DEAŞ, Ocak 2014 itibariyle Felluce'yi istila etmiş, Ramadi ve Tikrit'in belirli bölgelerinde hakim güç olmuş, kırsalda etkinlik alanını genişletmiştir. Irak güvenlik güçlerinin DEAŞ ile mücadeledeki etkisiz konumu uluslararası kamuoyunda terörizmle mücadele odağında tartışılan konulardan birisidir. Bu noktada DEAŞ'ın 10 Haziran 2014'de Musul'u işgal etmesi önemli bir noktadır. Musul'un işgali ile beraber el-Maliki liderliğindeki Irak'ın terörle mücadeledeki yetersizliği öne çıkmıştır. Irak özelinde el-Maliki toplumsal desteğini kaybetmiştir. Ayrıca ABD ve İran gibi aktörler el-Maliki'den desteğini çekmiş, el-Abadi ismi desteklenmiştir.

Irak özelinde DEAŞ ile mücadelede 2015 yılı itibariyle yeni bir döneme girilmiş, DEAŞ'a karşı saldırı pozisyonuna geçilmiştir. Yeni dönemde DEAŞ ile mücadeleye Peşmerge olarak adlandırılan Kürt güvenlik güçleri katılım sağlamıştır. Ayrıca Irak dinamiklerinde yeni bir oluşum olan ve çoğunluğunu Şii grupların oluşturduğu Haşdi Şabi adı verilen yapı doğrudan müdahil olmuştur. Haşdi Şabi başlangıçta ''Iraklı'' kimliği altında oluşum göstermiştir; lakin yapılanma içerisinde İran destekli grupların yükselen etkisi dikkat çekici seviyededir. Haşdi Şabi kuruluş aşaması itibariyle ''resmi'' bir yapı olarak değerlendirilememektedir. Ancak ilerleyen

süreçte yayınlanan kararname ile resmi bir aktör statüsü elde etmiştir. DEAŞ ile mücadelede kendini gösteren Haşdi Şabi Irak dinamikleri içerisinde operasyonel ve siyasi aktör olarak öne çıkmış, DEAŞ hâkimiyetinden kurtarılan bölgeleri kontrol altına alma gayesi güderek siyasi statüsünü güçlendirmiştir (Mansour, 2021: 18).

Musul'un işgaline ilk yabancı aktör olarak İran tepki vermiştir. İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani 11 Haziran 2014 tarihinde Irak Hükümetine askeri danışman olarak yollanmıştır. Ancak Süleymani DEAŞ ile mücadele sürecinde başta Irak federal polislerinin ve Haşdi Şabi yapılanmasının fiili komutanı olarak kamuoyuna yansımıştır (Abbas ve Şahin, 2017: 11). Bu noktada İran'ın DEAŞ ile mücadele stratejisinin önemi ön plana çıkmaktadır.

Bölgede DEAŞ ile mücadelede öne çıkan bir diğer uluslararası aktör(ler) ise ABD liderliğinde oluşturulan DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyondur. Uluslararası Koalisyon, Irak ve Suriye özelinde DEAŞ karşıtı askeri faaliyetlerde bulunmuştur. ABD, 2011 yılında Irak'tan tamamen çekilmesinin ardından bölgedeki ilk askeri müdahalesini 2014 yılının Ağustos ayında Yezidilere karşı uygulanan katliamlara son vermek ve Erbil'deki ABD vatandaşlarının güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirmiştir. DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon'un 2014 yılının Eylül ayında oluşum göstermeye başlamasıyla birlikte Irak'ta terörle mücadele çok cepheli bir konuma evrilmiştir.

Koalisyon güçlerinin müdahaleleri uluslararası hukuka uygun ve meşru bir düzlemdedir. Öncelikle uluslararası kamuoyu tarafından DEAŞ ''resmi'' bir aktör olarak görülmemektedir ve terör örgütü olarak tanımlandırılmaktadır; Irak'ta hâlihazırda yaşanmakta olan mevcut sürecin ise ''iç savaş'' teşkil etmediği konusunda ortak paydada birleşilmiştir (Taşdemir, 2020: 76-77). Irak Hükümeti 20 Eylül 2014 tarihinde BMGK Başkanlığına gönderdiği mektupla Irak toplumunun ve Irak güvenlik güçlerinin uluslararası aktörler tarafından DEAŞ ile mücadelede odağında desteklenmesi ve korunması istemini resmi yollarla belirtmiştir (United Nations, 2014). Mevcut şartlar çerçevesinde gerçekleştirilecek müdahaleler için Irak Hükümetinin ''rızası'' bulunmaktadır. Bu bağlamda Uluslararası Koalisyon müdahaleleri meşru bir zemin kazanmaktadır.

Mevcut bölümde DEAŞ ile mücadele Irak özelinde değerlendirilecektir. Çalışmanın Irak Özelinde DEAŞ Terörü ile Çok Cepheli Çatışma Dönemi (2014-

2017) adlı bölümünde yeni dönemde DEAŞ ile mücadelede etkin olan Irak Güvenlik Güçleri, Peşmergeler, Haşdi Şabi ve ABD liderliğinde oluşum gösteren Uluslararası Koalisyon incelenecektir. Aynı zamanda Irak özelinde DEAŞ ile mücadeleye doğrudan katılım gösteren bölgesel aktör İran'ın Irak bağlamında DEAŞ politikası analiz edilecek, Irak'ın DEAŞ'tan arındırılma operasyonları irdelenecektir.

## 1. DEAŞ ile Mücadelede Yerel Aktörler

### a. Irak Güvenlik Güçleri

DEAŞ'ın Irak dinamikleri içerisinde ortaya çıkmasında ve el-Bağdadi'nin kendisini halife ilan ederek Irak topraklarını da içerisine alan sözde İslam devleti ilanında, başta Irak ordusu olmak üzere yerel güvenlik güçlerinin DEAŞ ile mücadeledeki başarısızlıkları etkili olmuştur. Irak Ordusunun komuta kademesindeki var olan yozlaşmalar ve yolsuzluklar Irak toplumu üzerinde güvensizlik yaratmıştır. Mevcut etmenler DEAŞ'ın alan hâkimiyeti kazanmasında etkilidir.

Irak Ordusu komutanları mevcut statülerini maddi gelir kapısı olarak görmektedir. Komuta kademesi süreç içerisinde niteliksel olarak gittikçe zayıflamakla beraber ordudaki aktif görevli general sayısı niceliksel olarak yükselişe geçmiştir. Irak Ordusu bünyesinde yaklaşık 1300 adet general barındırmaktadır; ordu içerisinde general sayısındaki niceliksel fazlalık tabana yayılmamış, Irak Ordusunun resmi mevcudunun yaklaşık 57.000-81.000 arasında ise de, binlerce ''hayalet asker'' olduğu değerlendirilmektedir (Robinson, 2016: 27). Irak Ordusu komuta kademesindeki niceliksel fazlalık, profesyonellik ve liyakatten uzak şekilde dizayn edilmiştir. Siyasi karar alıcılar tarafından çıkar ve güven ilişkileri etrafında alınan kararlar atamalarda etkili olmuştur.

Irak Ordusunun 2014 yılına kadar DEAŞ terörüyle mücadeledeki mevcut başarısızlıkları ve profesyonellikten uzak konumunun da etkisiyle el-Abadi, el-Maliki'nin istifasının ardından hükümet kurma yetkisini Cumhurbaşkanı Fuad Masum'dan almış,10 Eylül 2014'de yeni Irak Hükümetini kurmuştur. El-Abadi, Irak Ordusunu yeniden yapılandırma kararı almış, ordu içerisinde mezhepsel ayrılıkları sonlandırmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda 2014 yılında DEAŞ ile mücadelede sınırlı askeri güçle katılım gösterme kararı alan başta ABD ve koalisyon ortakları, Irak Ordusuna ve bileşenlerine askeri danışmanlık, istihbarat ve askeri ekipman konularında destek vermeye başlamıştır. Mevcut adımlar Irak Ordusunun yeniden

yapılandırılması konusunda itici etmenlerdir. ABD tarafından Irak Ordusu eğitimi için yaklaşık 450 adet askeri danışman Irak'a gönderilmiştir. Aynı zamanda Eğit ve Donat Programı hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda bölgedeki hayalet askerleri Irak Ordusuna geri kazandırmak amaçlanmış ve mezhepsel çekişmelerin geri plana atıldığı, güvenlik birimlerinin iş birliği içinde hareket ettiği, güvenlik oluşumu gayesi güdülmüştür (Robinson, 2015: 9).

Yeni dönemde DEAŞ ile mücadelede Irak Ordusu kadar Irak Terörle Mücadele Servisi adlı oluşum öne çıkmaktadır. Oluşumu itibariyle personel bakımından içerisinde Sünnileri, Şiileri ve Kürtleri barındırmış olan Terörle Mücadele Servisi, yaklaşık 11.000 güvenlik personelini istihdam etmektedir (Robinson, 2016: 28). Çoğunluğu Şiilerden oluşan yapı, DEAŞ ile mücadelede Uluslararası Koalisyon ile iş birliği içerisindedir (Khalil, 2017: 54). Ancak Irak Parlamentosu tarafından ayrı bir bütçe planlaması öngörülmeyen oluşum, Irak sosyo-politik yapısında tartışmalı konumdadır. Bunda DEAŞ ile mücadelede önemli operasyonlara sahada doğrudan müdahale eden güvenlik personellerinin, ABD'li muhataplarıyla olan ''yakın'' ilişki içinde olmaları etkilidir. (Khalil, 2017: 54).

**b. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Güvenlik Güçleri**

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'ndaki federalizm ilkesi uyarınca resmiyet kazanmıştır. Irak Anayasası ile tanımlanmış olan Kürt bölgesinde resmi güvenlik organı Peşmergedir. Emir-komuta zincirinde yalnızca IKBY sınırları içerisinde etkinlik gösterecek olan Peşmergelerin operasyonel faaliyetleri üzerinde Irak Savunma Bakanlığının herhangi bir komuta yetkisi bulunmamaktadır (Fliervoet, 2018: 15). Peşmerge güçleri, Peşmerge Bakanlığına bağlıdır. Peşmerge'nin temeli 1991 yılına, Iraklı Kürtlerin de facto yönetim oluşumuna dayanmaktadır. Peşmergeler, DEAŞ ile mücadeledeki mevcut dinamiklerini bu dönemden miras almıştır.

Peşmergeler, 1946 yılında Mustafa Barzani tarafından kurulan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile 1975 yılında KDP'nin bölünmesiyle Celal Talabani tarafından kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasında politize olmuştur. KDP ile KYB arasındaki uzlaşı kapsamında 1992 yılında Kürt güvenlik güçlerinin, Peşmerge Bakanlığı otoritesi altında birleşimini kabul edilmiştir. Ancak mevcut uzlaşı başarılı olmamış geçen süreç içerisinde Peşmergeler üzerinde IKBY'nin doğrudan

yönetimsel kontrolünden ziyade KDP ve KYB partilerinin kontrolü ön plandadır; Peşmergeler partilerin silahlı kolu olarak mevcudiyetlerini korumuşlardır (Fliervoet, 2018:8). Mevcut durum Peşmergelerin birlik içerisinde hareket etmesinin önüne geçmektedir. Aynı zamanda KDP'nin istihbarat teşkilatı Parastin, KYB'nin istihbarat teşkilatı Zanyari'nin varlığı Peşmergeler arasında çift başlılığı ortaya çıkartmakta, bilgi akışının sağlanmasının önüne geçmektedir. Bu iletişimsizlik özellikle KDP'nin etkin olduğu Erbil, Duhok, Ninova Sincar gibi belirli bölgeler ile KYP'nin etkin olduğu Süleymaniye, Halepçe, Kerkük'te ortaya çıkmaktadır (Hellfont, 2017).

IKBY Meclisi, Peşmergeler arasındaki çift başlılığı hukuki yollar ile çözümleme gayesindedir. 2009 yılında Kürt Parlamentosundan geçen 5 numaraları yasa ile Peşmergelerin statüsünde değişikliğe gidilmiş, Peşmergelerin siyasi partilerin kolu olarak faaliyet göstermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır; bu çerçevede parlamento tarafından Peşmergelerin partilerin silahlı kolu olarak faaliyet göstermesi veyahut partilerle ilişik içerisinde olması yasaklanmıştır. KDP ve KYP Tugayları, Bölge Muhafız Tugayı adında bir oluşuma gitmiştir. Oluşum aynı yıl içerisinde Peşmerge Bakanlığı adı altında yeniden yapılandırılmıştır (Fumerton ve van Wilgenburg, 2015: 2). KDP ile KYB arasındaki çift başlılık karşısında alınan bir diğer önlem ise 2011 yılında parlamento tarafından oluşturulan Kürt Güvenlik Konseyi yapısı odağında Parastin ve Zanyari istihbarat teşkilatlarının tek bir çatı altında birleştirilmesidir (Hama, 2018: 42). Her ne kadar bu birleşim ile iş birliği ve koordinasyon sağlanması hedeflenmiş olsa da teşkilatlar arasında bilgi akışı sağlanamamış, dönem içerisinde iki parti de kendi askeri operasyonlarını gerçekleştirmeye devam etmiştir.

Irak genelinde yükselen DEAŞ tehdidi özellikle 2014 yılında IKBY sınırlarına yaklaşmış, IKBY'ni doğrudan tehdit eder konuma erişmiştir. KDP ile KYB arasında, DEAŞ algısı ve DEAŞ tehdidi farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu bağlamda DEAŞ'a karşı hazırlıksızlık ön plandadır. KYB'de DEAŞ ile mücadele de İran ve Irak Hükümetleri ile iş birliği içerisinde mücadele edilmesi fikri baskındır; lakin KDP, DEAŞ oluşumunun Merkezi Hükümeti tehdit ettiğini ve DEAŞ'ın kendi sorunları olmadığını savunmaktadır (Fliervoet, 2018: 17). IKBY'li İki kutup arasında DEAŞ olgusu farklı yorumlanmakta olsa da süregelen süreç, DEAŞ karşısında iki kutbu birleştirmiştir. Bu noktada Musul'un işgali kilit noktadır. Musul'un işgalinin ardından kısa bir süre sonra DEAŞ tarafından 3 Ağustos tarihinde Sincar bölgesine

gerçekleştirilen saldırı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Arap-Kürt bölgesi olarak belirtilen Mahmur DEAŞ tehdidi altına girmiştir. Tüm bu kapsamda DEAŞ unsurlarının IKBY başkenti Erbil'e 45 km'lik mesafede olduğu hakkında sahip olunan istihbarat IKBY'ni harekete geçirmiştir (International Crisis Group, 2015: 3).

Yeni dönemde DEAŞ ile mücadelede yer almaya başlayan Peşmergelerin resmi mevcudu saptanamamaktadır. Ancak ABD'li kaynaklar 2011 yılında 70.000-80.000 civarında Peşmerge'nin olduğu iddia etmekte, yerel güvenlik güçleri ile birlikte mevcudun yaklaşık 190.000 civarına yükseldiği belirtilmektedir (Cordesman ve Khazai, 2014: 266). Oluşumu itibariyle Peşmergeler, gerilla savaşı dışında askeri operasyon türlerinde tecrübesizdir ve yapısal zayıflıklara sahiptir. Bu zayıflıklar:

- KDP ile KYB arasındaki güç mücadelesi,

- Düzensiz askeri güç,

- Sünni aşiretlere karşı yabancılaşma,

- Tecrübesizlik,

- Ekipman yetersizliği ve lojistik destek eksikliği olarak belirtilmektedir (Knights, 2014).

Irak'ta yükseliş gösteren DEAŞ terörü kapsamında başta İran ve ABD liderliğinde Uluslararası Koalisyon faaliyet göstermeye başlamıştır. İran, Haziran ayında Musul'un düşmesi ile çatışmalara müdahil olmuştur. ABD ise Ağustos ayında Sincar'da DEAŞ unsurlarına karşı gerçekleştirdiği hava saldırısıyla DEAŞ karşıtı oluşuma doğrudan katılım sağlamıştır. Ancak ABD'nin operasyonlardaki askeri gücü sınırlıdır. Bu kapsamda ABD liderliğinde oluşum gösteren Uluslararası Koalisyon süreç içerisinde bölgede etkin güç olmuştur. IKBY, İran ve Uluslararası Koalisyon tarafından DEAŞ ile mücadele konusunda desteklenmiştir.

Peşmergeler arasındaki mevcut politize yapı, DEAŞ ile mücadele amacıyla gerçekleştirilen iş birliklerinde de kendini göstermiştir. İran, DEAŞ tehdidi altındaki Kürtlere yardımda bulunmuştur. KYB'li Peşmergeler ile koordinasyon içerisinde olan İran, KYB'li Peşmergeleri gerek istihbari olarak gerekse de silah yardımıyla desteklemiş, KDP güçlerini ise izole etmiştir (International Crisis Group, 2015: 14). Uluslararası Koalisyon güçleri ise KDP'li Peşmergeleri güçlendirme yolunu kullanmıştır. Batılı ülkeler tarafından silah yardımlarının çoğunluğundan KDP'li

Peşmergeler yararlanmaktadır ve KDP mevcut olan desteği kendisi için siyasi bir araç olarak kullanma amacındadır. Bu kapsamda Erbil yakınlarında yer alan Banislava kampına erişiminin KDP'li Peşmergelere daha kolay olmasının yanı sıra koalisyon hava saldırılarının KDP'nin etkinlik alanlarına yakın yerleri sıklıkla hedef alması örneklem oluşturabilmektedir (International Crisis Group, 2015: 22).

Iraklı Kürtler, DEAŞ ile mücadele sürecini sosyo-politik bağlamda lehine kullanmıştır. Peşmergeler, Iraklı güçlerin alan hâkimiyetini kaybettiği tartışmalı bölgelerde etkinliğini arttırmış, 25 Eylül 2017 tarihinde gerçekleşen Bağımsızlık Referandumuna siyasal ve toplumsal zemin hazırlanmıştır.

**c. Haşdi Şabi Yapılanması**

2014 yılının Haziran ayında DEAŞ'ın Musul işgali ile bölgede artan DEAŞ aktivitesi kontrol edilemez düzeye erişmiştir. DEAŞ'ın Irak'ta alan hâkimiyetini geliştirmesinde farklı faktörler etkilidir. Irak özelinde başta Irak Ordusu'nun zayıflığı ve el-Maliki Hükümetinin geçmiş siyasi kararları, Irak toplum yapısındaki fay hatlarında kırılmalara yol açmıştır. Özellikle Musul'un işgali sonucunda Irak güvenlik personellerinin kâğıt üzerinde niceliksel fazlalığa rağmen niteliksel olarak yetkinsizlikleri öne çıkmıştır. Tüm bu kapsamda el-Maliki Hükümeti Musul'un işgalinin ardından DEAŞ ile mücadelede yeni bir oluşumun önünü açmıştır. Haziran 2014'te el-Maliki imzalamış olduğu kararname ile Ayetullah Ali el-Sistani'nin DEAŞ saldırılarına karşı ülkenin bütünlüğünün korunması amacıyla yayınladığı fetva çerçevesinde oluşum gösteren ve hali hazırda var olan silahlı grupları Haşdi Şabi (Gönüllü Birlikler) adı verilen çatı organizasyonu altında birleşimini onaylamıştır (Mansour ve Jabar 2017: 6).

Haşdi Şabi, DEAŞ ile çatışmalarda başarısız olan Irak güvenlik güçlerine ‘‘alternatif’’ olarak ortaya çıkmıştır ve başlangıçta el-Maliki yanlısı Şii milislerin çoğunluğunu oluşturduğu özerk paramiliter yapılanmalar olarak tasvir edilmektedir. Hukuken Haşdi Şabi oluşumu Irak Anayasası uyarınca ‘‘Silahlı Kuvvetler haricinde resmi kurumlar tarafından silahlı güç olarak tasvir edilen paramiliter grupların oluşumunun desteklenmesi veyahut organize edilmesini yasaklayan’’ Irak Anayasasının 9. Maddesi B Paragrafını ihlal etmektedir (Mansour ve Jabar, 2017: 6). Haşdi Şabi oluşumunun kökeni Ayetullah Ali el-Sistani'nin, DEAŞ terör örgütüne

karşı bütün Iraklıları mücadeleye çağıran fetvasına dayanmaktadır. Fetvanın yayınlanmasında Bağdat'ın DEAŞ işgali tehlikesi altına girmesi etkilidir.

El-Maliki döneminde oluşumun ilk adımı atılan Haşdi Şabi herhangi bir bakanlık ile iştiraklı değildir. Batılı aktörler Haşdi Şabi oluşumunu desteklememektedir. 2014 yılındaki genel seçimlerde tekrar hükümet kurma yetkisi alan el-Maliki, başta DEAŞ ile mücadeledeki başarısızlığı nedeniyle İran ve ABD'nin desteğini kaybetmiştir. 2014 yılının Ağustos ayında el-Abadi hükümet kurma görevini devralmış ve Eylül ayında Irak Merkezi Hükümetinin başına geçmiştir. El-Abadi, el-Maliki'nin Haşdi Şabi adlı oluşum önünü açan kararnamesini onaylamak zorunda kalmıştır. Ancak el-Abadi hükümet kurma yetkisini aldığı dönem itibariyle devlet dışı aktör olarak tasvir edilen yapıyı devlet kontrolü altına almayı amaç edinmiştir. Bu noktada Haşdi Şabi, el-Abadi Hükümeti tarafından Şubat 2016'da çıkartılan 91 no'lu kararla Irak Ordusu'nun bileşeni olarak sayılmış ve silahlı kuvvetler başkomutanına ve başbakanlığa bağlı bir yapı haline gelmiştir (Mansour ve Jabar, 2017: 10). Yeni dönemde bütçe sahibi olan Haşdi Şabi'de milisler maaşa bağlanmış ve özel ödeneklere sahip olmuştur.

Haşdi Şabi'nin savaş alanındaki liderliğine gerçek adı Cemal Cafer İbrahim olan; Mehdi el-Mühendis adı ile tanınan şahıs getirilmiştir. El-Mühendis 2006 yılında Dava Partisinden parlamentoya seçilmiştir (Duman, 2015: 10). İran yanlısı olduğu değerlendirilen el-Mühendis, ABD tarafından 2009 yılında ''Irak'taki barışı tehdit etmek'' ve Kuveyt'te 1980'lerde ABD ve Fransa elçiliklerine karşı gerçekleştirilen saldırılarda rol aldığı iddiaları neticesinde ''terörist'' ilan edilmiştir (Samaha, 2016). İran destekli aktör olduğu değerlendirilen el-Mühendis ile beraber bölgede İran adına faaliyet gösteren Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani Haşdi Şabi'de karar alıcı konumundadırlar. Kasım Süleymani'nin Tahran tarafından Irak'a askeri danışman olarak gönderildiği iddia edilmiştir. Ancak Süleymani bölgede Haşdi Şabi ve Irak federal polis kuvvetleri üzerinde karar alıcı, fiili komutan rolü üstlenmiştir. Kasım Süleymani, Jurf Sakhar çatışmalarının ardından, yaklaşık 15.000 milisin bulunduğu bölgede görüntülenmiştir (Nader, 2015: 12).

Haşdi Şabi, Şii güç odakları tarafından ortaya çıkartılmıştır. Homojen bir yapı olmamakla birlikte Sünni grupları, Kürtleri ve Türkmenleri de içerisinde barındırmaktadır. Ancak çatı yapı içerisinde büyük çoğunluk Şiilerden oluşmaktadır. Haşdi Şabi oluşumunda 55'ten fazla Şii grup vardır, her grubun diğerinden bağımsız

şekilde hareket ettiği, kendi harekât yöntemlerini kullandığı görülmektedir (Duman, 2016b). Haşdi Şabi içerisinde yaklaşık 80.000-100.000 Şii militanın var olduğu değerlendirilmektedir. Şii gruplar farklı amaçlar gayesinde oluşuma katılım göstermiştir. Katılım gösteren Şii grupların ayırt edici özellikleri şunlardır:

- Ayetullah el-Sistani'nin fetvası ile oluşum gösteren gruplar,

- Irak dinamikleri içerisinde Bedir Organizasyonu, Kataib Hizbullah ve Asaib Ehl-el- Hak gibi uzun yıllardır Irak dinamiklerinde etkili gösteren Şii gruplar (Robinson, 2015:5);

- Mevcut Iraklı Partilerin Saraya al-Salam gibi silahlı kolları ve yerel düzeyde aşiretlerin bölgesel savunma amacıyla oluşum gösteren grupları katılım göstermiştir (Abbas, 2017: 5).

Haşdi Şabi içerisinde her ne kadar Şii grupların çoğunlukta olduğu değerlendirilmekte olsa da yapılanma içerisinde DEAŞ ile mücadele odaklı katılım gösteren başta Sünni gruplar olmak üzere etnik köken olarak Kürtler ve Türkmenlerde yer almaktadır. Haşdi Şabi çatısı altında yaklaşık 30.000 Sünni savaşçının Diyala, Selahaddin, Nineva, Anbar ve Diyala bölgelerinde var olduğu düşünülmektedir (Samaha, 2016). El-Abadi, Sünnileri DEAŞ'a karşı iş birliğine ikna etmek için çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu bölgelerdeki maddi ve askeri yardımları sıklaştırmıştır. Duman (2015)'a göre Haşdi Şabi'yi destekleyen gruplar arasında, geçmişte Sahva Konseyinde de yer alan bazı Sünni aşiretlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Tikrit, Diyala ve Anbar bölgelerinden oluşuma katılan Juburi, Kuveyş, İsravi, Habeş, Şammar, İzzi, Albu Namar, Albu Mahed, Albu Farac, Ebu Risha, Albu Diab gibi gruplar Sünni gruplar örnekleminde Haşdi Şabi'ye katılım göstermiştir (Duman, 2015: 12). Aynı zamanda Haşdi Şabi çatısına Feyli Kürtler ve 12 Tugay adlı yapılanmayla Türkmenler'de katılmıştır. (Abbas, 2017: 5).

Haşdi Şabi oluşumunun temel önceliği DEAŞ ile mücadeledir. Haşdi Şabi, DEAŞ tehdidi altındaki kutsal tapınakları ve ibadethaneleri korumakla birlikte Irak halkını özgürleştirmeyi amaç edinmiştir (Duman, 2015: 10). Ancak homojen bir yapı görünümünde olmayan Haşdi Şabi, çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu bir yapılanma olarak öne çıkmakta olsa da Sünni-Şii ayrışmasında olduğu gibi Şiiler arasında da güç odakları arasında mücadeleler bulunmaktadır. Haşdi Şabi oluşumda gruplaşmalar arasında üç figür etkilidir ve grup bazında destekçileri bulunmaktadır. Bunlar:

- İran lideri Ayetullah Ali Hamaney destekçisi, Bedir Organizasyonu, Kataib Iraki Hizbullah, Kataib İmam Ali, Kataib Cunda el-İmam, Saraya el-Horasan adlı gruplar;

- Iraklı Şii din adamı Ayetullah Ali el-Sistani destekçisi, Kataib el-Adalet, Kataib Saraya el-Zahra, Ensar el-Akide adlı gruplar,

- Iraklı popülist ruhban Mukteda es-Sadr destekçisi Saraya el-Salam gibi gruplar olmak üzere üç farklı gruplanma bulunmaktadır (Rawabet Center, 2016).

Haşdi Şabi içerisindeki Şii gruplar arasında özellikle Ayetullah Hamaney ve destekçisi gruplara karşıtlık yüksektir. Bunda Ayetullah Hamaney yanlısı grupların bölgede politik karar alıcı rolü üstlenmeye çalışmaları etkilidir. Ayetullah el-Sistani'nin fetvası çerçevesinde birleşen gruplar ise öncelikli olarak Şiilerin kutsal mekânlarını korumayı amaç edinmiştir (International Crisis Group, 2018a:3). Aynı zamanda Ayetullah el-Sistani din ve devlet işleri arasında ayrım gözetmekte iken, Ayetullah Hamaney siyasi araçlarla dini otoritenin oluşturulacağını savunmaktadır (Alaca, 2020). Es-Sadr ve destekçileri ise Ayetullah Hamaney destekçisi paramiliter grupları ''küstah milisler'' olarak adlandırmaktadır (International Crisis Group, 2018a: 4).

Ayetullah el-Sistani'nin Haşdi Şabi içerisindeki etkisini azaltmak ve toplum gözündeki popülerliğini düşürmek için başta Ayetullah Hamaney yanlısı gruplar illegal faaliyetlere karışmış, halka karşı şiddet eylemlerinde bulunmuştur (Alaca, 2020). Özellikle Sünni bölgelerde sivil halka karşı girişilen eylemler toplum nezdinde tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Haşdi Şabi içerisinde dominant olan Ayetullah Hamaney destekli gruplar, Haşdi Şabi'nin ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyonla iş birliğine darbe vurmaktadır. Gerçekleştirilen şiddet eylemleri, 2016 yılı tarihli kararname uyarınca meşrulaşan yapıyı uluslararası kamuoyunda tartışmaya açmıştır.

Başta Haşdi Şabi yapılanması altındaki Şii grupları destekleyen ve sınır komşusu Irak'ta DEAŞ ile mücadelede yer alan İran, terörizm ile mücadelede önemli aktörlerden birisi olarak ön plana çıkmıştır. Haşdi Şabi içerisinde İran yanlısı Şii gruplar baskındır. Bu noktada İran bağlamında çeşitli sorunsallar etkili olmuştur. DEAŞ'ın Irak'ta yükselen etkinlik grafiği, sınır komşusu İran tarafından ulusal çıkarlar ve sınır güvenliği kapsamında ''ulusal güvenlik meselesi'' olarak tanımlandırılmıştır.

Kerbela ve Necef gibi Şiiler için kutsal olarak addedilen lokasyonların bulunduğu bölgelerin DEAŞ tehdidi altında olması, İran'ı çatışmalara müdahil etmiştir. İran'ın bölgeye DEAŞ odaklı ilk doğrudan askeri müdahalesi 2014 yılında Musul'un işgali ile gerçekleşmiştir.

İran, Irak'ta yükselen DEAŞ tehdidi ile yalnız Irak-İran ilişkilerinin olası bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmamıştır; kendi iç dinamiklerini doğrudan etkileyecek sonuçlarla karşılaşma ihtimali ile de yüzleşmiştir. İran, Irak coğrafyasında muhtemel bir DEAŞ zaferi veyahut olası bir DEAŞ etkinlik alanı kazanımın genişlemesi durumunda mülteci akımı ile karşılaşma olasılığı bulunmaktadır. İran mevcut istikrarsız sosyo-politik ortam ve çatışmalar sonucunda sınır bölgesinde ortaya çıkabilecek bağımsız bir Kürt Devleti olasılığını reddetmektedir. Bu kapsamda demografik yapısı içerisinde yaklaşık %10'u bulan ve çoğunluğu sınır bölgelerinde yaşayan İranlı Kürtlerin yeni dinamiklerde ülke bütünlüğü için tehdit unsuru rolü üstlenebileceği ihtimaliyle karşılaşmıştır. Ayrıca bölgede ortaya çıkabilecek bağımsız bir ''Şii Devleti'' varlığının İran'ın ulusal çıkarlarını tehdit etme ihtimali göz önüne alınmıştır (Devine, 2015: 25). Aynı zamanda Şiilerin Necef ve Kerbela'da bulunan kutsal olarak addedilen lokasyonların ve ibadethanelerin DEAŞ tarafından yıkım tehdidi altında olması, İranlı Şiiler iç huzursuzluk çıkarma, Tahran'a karşı protesto dalgaları oluşumuna sebep olabilecek nedenlerdendir. Tüm bu kapsamda İran, Irak'a doğrudan müdahale de bulunmak için kırmızı çizgilerini deklare etmiştir. Bu noktalar şunlardır:

- DEAŞ'ın İran kara sınırlarına 40 km civarında yaklaşım göstermesi (Sinkaya, 2016: 36);

- Kerbela veya Necef'in düşmesi,

- Stratejik lokasyon olarak öne çıkan Şam, Bağdat ve Erbil şehirlerinin herhangi birinin DEAŞ kontrolü altına girmesi olarak belirlemiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2015: 8).

Musul'un düşmesinin ardından bölgede DEAŞ ile mücadelede rolünü arttıran İran, çoğunlukla bölgede etkinlik gösteren Şiileri ve Peşmergeleri siyasal, finansal, teçhizat ve insani yardım bağlamlarında desteklemiştir. Kürt lider Mesud Barzani'nin açıklaması kapsamında Kürtlere silah ve mühimmat sağlayan ilk ülkenin İran olduğu görülmektedir (Coles, 2014).

Haşdi Şabi yapılanması çerçevesinde DEAŞ ile mücadeleye doğrudan müdahil olan İran ve ABD liderliğinde oluşum gösteren DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon birbirini karşılıklı olarak ‘‘dolaylı’’ yoldan desteklenmektedir. 2015 yılında BMGK beş üyesi ve Almanya (P5+1 üyeleri) ile İran arasında yapılan görüşmelerde Tahran’ın nükleer programının denetlenmesi ve düzenlenmesi; İran üzerinde yaptırımların azaltılması üzerinde mutabık kalınmıştır (Euronews, 2021). Dönem özelinde İran ve ABD arasındaki ikili ilişkiler nükleer görüşmeler odaklı gerçekleştirilmiş, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani DEAŞ ile mücadelede Batılı aktörlerle iş birliği yolunu açıkça tartışmaya açmamıştır (Esfadiary ve Tabatabai, 2015: 10). Aynı zamanda P5+1 görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması ihtimalinde Washington ve Tahran yönetimlerinin dolaylı da olsa ortak operasyon gerçekleştirme ihtimalini zorlaştırılacağı değerlendirilmektedir. Bu noktada DEAŞ ile mücadele süreci zarar görecektir.

Uluslararası Koalisyon’un Irak’ta gerçekleştirdiği hava saldırılarının DEAŞ üzerinde yıkıcı etkileri bulunmaktadır. Ancak hava saldırıları DEAŞ ile mücadelede yetersizdir. Bölgedeki hava gücü, kara gücü ile desteklenmelidir. Uluslararası Koalisyon; Peşmergeler, Irak Ordusu ve Haşdi Şabi desteği olmadan bölgede tekrar alan hâkimiyeti sağlayabilecek konumdan uzaktadır. Bu kapsamda Uluslararası Koalisyon’un yerel ve bölgesel aktörlere ihtiyacı olduğu görülmektedir ve operasyonlara İran destekli milislerin katılımı kaçınılmazdır (Tabatabai ve Esfadiary, 2017: 12).

## 2. DEAŞ ile Mücadelede ABD Liderliğinde Oluşum Gösteren DEAŞ Karşıtı Uluslararası Koalisyon

Irak’a 2003 yılında doğrudan askeri müdahalede bulunarak bölgede fiili aktör rolü üstlenen ABD, 2011 yılında Irak’tan tamamen çekilmiştir. ABD’nin bölgeden çekilmesinin etkisiyle DEAŞ Irak’taki gücünü geliştirmiş, özellikle 2014 yılında Irak’ın başta Sünni kökenli nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde alan hâkimiyeti sağlamıştır. DEAŞ’ın gelişim gösteren operasyonel gücü kapsamında Musul işgal edilmiş, DEAŞ tehdidi kontrol edilemez konuma ulaşmış; DEAŞ’ın, IKBY başkenti Erbil’i işgal etme tehlikesi gün yüzüne çıkmıştır. Aynı zamanda uluslararası kamuoyunda tepkiyle karşılanan DEAŞ terörü, DEAŞ’a karşı müdahaleyi zorunlu kılmıştır.

ABD 2011 yılında Irak'tan tamamen çekilmesinin ardından bölgeye ilk doğrudan askeri müdahalesini 8 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleştirmiştir. ABD, Erbil'de ikamet eden personellerini ve Sincar dağlarında sıkışmış olan Yezidileri koruma amaçlı bölgeye havadan müdahalede bulunmuştur (Wasser vd., 2021: 3). Yeni dönemde ABD için bölge bazında DEAŞ ile mücadelede ilk adım olarak tasvir edilen bu hava saldırıları yerel güçleri desteklemek için organize edilmiştir. Hava saldırıları herhangi bir DEAŞ ile mücadele stratejisinin parçasından ziyade, anlık olarak gerçekleşmiş taktiksel operasyonlardır (Pirinççi vd., 2014: 12).

ABD yeni dönemde baş aktör olarak Irak dinamiklerine doğrudan müdahale edecek operasyonlardan kaçınmış, DEAŞ ile mücadelede çok aktörlü bir yol tercih etmiştir. Irak ve Suriye özelinde yükseliş gösteren ve sözde devletini ilan eden DEAŞ'ın hem bölgesel hem de küresel bağlamlarda tehdit oluşturan bir aktör olması çerçevesinde ABD'nin girişimleri ile DEAŞ ile mücadele 2014 Eylül ayında uluslararası alana yayılmıştır. DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon'un ilk adımı atılmıştır.

ABD'nin DEAŞ ile mücadelede öncü rolü gerek küresel gerekse de bölgesel aktörler tarafından desteklenmiştir. DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon'un ilk adımı 4/5 Eylül 2014 tarihinde NATO'nun Galler Zirvesinde atılmıştır. Wasser vd. (2021)'e göre 5 Eylül 2014 tarihinde İngiltere, Fransa, Avusturya, Kanada, Almanya, Türkiye, İtalya, Polonya ve Danimarka DEAŞ karşısında Irak'ı destekleyeceklerini açıklamışlardır. DEAŞ'ın finans ve insan kaynaklarına karşı koordineli bir şekilde mücadele edileceğini taahhüt etmişlerdir. Aynı zamanda 7 Eylül 2014 tarihinde Kahire'de gerçekleşen Arap Birliği toplantısında üye ülkeler tarafından başta ABD'nin DEAŞ ile mücadele stratejisinin destekleneceği ve DEAŞ ile mücadelede diğer aktörler ile iş birliği içinde hareket edileceği belirtilmiştir (Wasser vd., 2021: 28-29).

Galler Zirvesi, Uluslararası Koalisyon'un oluşum sürecinin ilk adımıdır. Galler Zirvesi sonuç deklarasyonunda NATO üye ülkelerine karşı gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı karşısında kolektif savunma kapsamında tereddütsüz müdahale edileceği belirtilmiştir. DEAŞ ilk defa uluslararası bir örgüt nezdinde sözde ''İslam Devleti'' olarak tasvir edilerek küresel bir tehdit olarak tanımlanmış, DEAŞ ile mücadelede uluslararası toplumun iş birliği içerisinde, yeni bir yaklaşımla hareket etmesi gerekliliğini açıklanmıştır (NATO, 2014). Galler Zirvesi sonucunda NATO kurumsal bazda doğrudan DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyona katılım göstermemiştir

ABD Dışişleri Bakanı olarak görev alan John Kerry ve Savunma Bakanı Chuck Hagel 5 Eylül 2014 tarihinde yapmış oldukları ortak basın açıklamasında DEAŞ ile mücadelede Uluslararası Koalisyon'un başarılı olması için koordineli şekilde hareket ederek

- Iraklı ortaklarına askeri destek verilmesi,

- Bölgeye yönelen yabancı savaşçı akımının önü geçilmesi,

- DEAŞ finansmanı ile mücadele edilmesi,

- Bölgedeki insani krizin kabullenilmesi,

-DEAŞ'ın ideolojisine karşı mücadele edilmesi gerekliliklerini açıklamışlardır. (U.S Department of Defence, 2014).

ABD, müttefikleri ve partnerlerinin DEAŞ ile mücadeledeki yol haritasını 10 Eylül 2014 tarihinde açıklamıştır. Mevcut açıklama uyarınca DEAŞ'ın İslami kökenli olmadığına değinen Obama, DEAŞ ile mücadelede görev alacak tek aktörün yalnızca ABD olmayacağını belirtmiş, kapsamlı ve uluslararası alana yayılmış bir programla DEAŞ'ın bölgedeki gücünün kırılacağını açıklamıştır. Bu noktada ABD'nin sınırlı askeri güç kullanacağını ve sahada Kara Kuvvetlerinin görev almayacağı bildirilmiştir. Tüm bu kapsamda mevcut yol haritası ''DEAŞ İle Mücadele Stratejisi (offensive containment)'' adı altında dört parçadan oluşmaktadır. Buna göre:

- Sistematik hava saldırıları ile sahada DEAŞ kuvvetleri zayıflatmak,

- Sahadaki Irak ve Kürt unsurları ekipman, eğitim ve istihbari bağlamlarda destekleme,

- Uluslararası iş birliği çerçevesinde DEAŞ'ın ekonomik kaynaklarını kesmek, istihbaratı arttırmak ve savunmaları güçlendirmek,

- DEAŞ terörü nedeniyle yerinden edilmiş, zarar görmüş insanlara mevcut olan insani yardımların devamlılığın sağlanması olarak açıklanmıştır (The White House, 2014).

Uluslararası Koalisyon'un oluşumunda ABD itici güç konumundadır. John Kerry 11 Eylül 2014'de Körfez İş Birliği Konseyi üye ülkeleri ile görüşme gerçekleştirmiştir. Kerry, Arap meslektaşları ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Ürdün, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve

Umman'ın Uluslararası Koalisyona katılımı konusunda mutabakata varmıştır (Arab News, 2014). Aynı zamanda 15 Eylül 2014 tarihinde Paris'te düzenlenen ''Irak'ta Barış ve Güvenlik'' adlı konferansa katılan BM, Arap Birliği, Avrupa Birliği ve ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Irak ve Türkiye dışında oturuma katılan 19 ülke konferans sonunda BMGK'nin terörizmle mücadele odaklı 2170'nolu karara bağlılıklarını yinelemiş, DEAŞ ile mücadele kapsamında yeni hükümet kuran el-Abadi'yi desteklediklerini ve mücadelede etkin rol alacaklarını beyan etmişlerdir (Europarl, 2014).

DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyona oluşum aşaması itibariyle ilk aylarda yaklaşık 60 ülke katılım göstermiş; bu sayı süreç içerisinde artışmış, yaklaşık 85 ülke ve 5 uluslararası örgüt koalisyon üyesi olmuştur (Global Coalition, t.y.). NATO mevcut oluşuma 2018 Brüksel Zirvesinde kurumsal düzeyde müdahil olmuş, askeri düzeyde müdahil olmamıştır. NATO, 2016 yılında gerçekleşen Varşova Zirvesinde AWACS uçakları ile Uluslararası Koalisyona sahada bilgi akışı sağlanması için kullanıma sunmuştur (NATO, 2016). Her ne kadar NATO'nun kurumsal düzeyde 2018 yılına kadar Uluslararası Koalisyona müdahil olmadığı görülmekte ise de NATO üyeleri bölgede gerçekleştirilen hava operasyonlarında, istihbari bilgi akışında rol oynamıştır. Sahadaki Iraklıların ve Kürtlerin eğitiminde konusunda görev almış, bölgeye askeri danışmanlar tahsis etmiştir. ABD, 2015 yılında Irak güvenlik güçlerinin eğitiminde görev alması için bölgeye yaklaşık 3.100 askeri personel ve 450 özel askeri eğitmen yollamış, Uluslararası Koalisyon üyeleri ise Irak güvenlik güçlerinin eğitimi odağında bölgeye yaklaşık 1.500 askeri danışman göndermişlerdir (Minardi, 2016: 190).

ABD ve Uluslararası Koalisyon üyeleri, DEAŞ ile mücadelede sınırlı askeri güç kullanmıştır. Uluslararası Koalisyon operasyon stratejisi olarak hava saldırılarını öncelik almış, yerel aktörleri istihbari alanlarda desteklemiş ve başta Irak güvenlik güçleri olmak üzere yerel güçlerin askeri eğitimine öncelik vermiştir, ayrıca askeri ekipman ve donanım tahsisi ile Irak'ta DEAŞ işgali altındaki bölgelerin özgürleştirilmesi amaçlanmıştır (Dobbins ve Jones, 2017:62). ABD, Eğit ve Donat programı çerçevesinde Irak güvenlik güçlerini ve Peşmergeleri desteklemiştir. Aynı zamanda DEAŞ ile mücadelede faaliyet gösteren aktörlerin bölgede insani yardım konusunda rol oynadıkları, DEAŞ'ın finans kaynakları ile beraber DEAŞ'ın ideolojisine karşı mücadele ettikleri bilinmektedir.

Irak özelinde Uluslararası Koalisyon hava saldırılarının büyük bir çoğunluğu ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. ABD, Ağustos 2014 ile Ocak 2016 dönemleri arasında bölgede yaklaşık 4.200 hava saldırısı gerçekleştirmişken, koalisyon ortaklarının ise yaklaşık 1,934 hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Bölgede gerçekleştirilen hava saldırılarından ABD'den sonra çoğunlukla Fransa'nın etkin olduğu ve mevcut hava saldırılarının yaklaşık %12'sini gerçekleştirdiği değerlendirilmektedir (Fine, 2015: 39). Çok milletli bir oluşum olan Uluslararası Koalisyon bünyesi altında hava saldırılarına katılan ülkeler sınırlıdır. Bu bağlamda Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Hollanda, Türkiye, İngiltere ve ABD Irak'ta DEAŞ ile mücadeleye doğrudan operasyonel yönden katkıda bulunmuş; Almanya, İtalya ve Polonya ise bölgede keşif uçuşları gerçekleştirmiştir (Wasser vd., 2021: 34).

DEAŞ ile mücadelenin uluslararası arenada çok milletli bir oluşumla gerçekleşmesi, Irak'ın DEAŞ ile mücadele kapsamında koalisyon güçlerini davet etmesinin yanında operasyonlarının meşruluğuna katkı sağlamıştır. Uluslararası Koalisyon, bölgedeki yerel güçlerin operasyonlarını da desteklemiştir. Her ne kadar yeni dönemde bölgede doğrudan faaliyet göstermeye başlayan İran ve yine İran güdümün olduğu değerlendirilen Haşdi Şabi ile doğrudan ilişki kurmayan Uluslararası Koalisyon, dolaylı olarak DEAŞ ile mücadelede iş birliği içerisindedir. Hava saldırıları sahadaki DEAŞ unsurlarının alan hâkimiyeti zayıflatmaktadır. Uluslararası Koalisyon sahada Haşdi Şabi, Peşmergeler ve Irak bileşenlerinin kontrol sağlaması konusunda destekleyici aktördür. Alanda Haşdi Şabi oluşumunu doğrudan desteklemeyen ABD, IKBY askeri güçleri Peşmergeler ve Irak Ordusunu doğrudan destekler konumdadır. Çalışmada Özgürleştirilmiş Irak adlı alt başlığında çok aktörlü DEAŞ ile mücadelede Irak'ın DEAŞ karşısında zafer ilan etme süreci analiz edilecektir.

## 3. Özgürleştirilmiş Irak

DEAŞ terör örgütü, Irak dinamikleri ve Suriye dinamikleri içerisinde toprak kontrolü bağlamında 2014 yılında yükselişe geçmiştir. Suriye'nin Rakka şehrini fiili başkenti olarak tasvir ederek 29 Haziran 2014'de İslam Devleti formuna bürünmüş; örgüt lideri el-Bağdadi kendisini halife olarak beyan etmiştir. DEAŞ 2014 yılında Irak'ta başta Felluce ve Musul şehirlerini işgal etmiş, 2015 yılında ise etkinlik alanı içerisine Ramadi şehrini dâhil etmiştir. DEAŞ 2-3 Ağustos 2014 tarihlerinde Sincar ve

Zuma'yı işgal etmiştir. Aynı zamanda kırsalda, kasaba ve köylerde de faaliyet gösteren DEAŞ unsurları doğrudan Bağdat ve Erbil'i tehdit eder konuma ulaşmıştır.

DEAŞ'ın 2014 yılında yükselen saldırı grafiği ve genişleyen alan hâkimiyeti, Irak güvenlik güçlerinin başarısızlığının kanıtı olarak görülmüştür. Bu kapsamda bölgede DEAŞ ile mücadelede yeni bir dönem başlamış, DEAŞ karşıtı çok aktörlü mücadele dönemine girilmiştir. DEAŞ ile mücadele Irak güvenlik güçlerinin donanımsal, eğitimsel ve istihbari noktalarda desteklenmesinin yanı sıra DEAŞ'a karşı doğrudan gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde 2015 yılı DEAŞ ile mücadelede milat olmuş, DEAŞ karşısında saldırı konumuna geçilmiş ve DEAŞ mevcut alan hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır (Dobbins ve Jones, 2017: 58). 2015 yılının Mart ayında gerçekleştirilen Tikrit operasyonu yeni dönem stratejisinin ilk adımı olmuştur. Tikrit operasyonu sonucunda şehir DEAŞ'tan arındırılmış; operasyonel başarısı yüksek olan Haşdi Sabi, 2015 yılında Tikrit'in DEAŞ'tan geri alınmasında önemli rol oynamıştır (Duman, 2016a: 33). Ancak DEAŞ'ında mevcut dönemde saldırı stratejine devam ettiği görülmektedir. Ramadi kenti 17 Mayıs'ta DEAŞ kontrolüne geçmiştir.

DEAŞ'ın Irak'ta alan kaybının başlangıcı Sincar'ın özgürleştirilmesi ile başlamıştır. Sincar, Kürtlerden ve Yezidilerden oluşan kara gücü ve Uluslararası Koalisyon'un hava desteği kapsamında yaklaşık 15 aylık işgal sürecinin ardından 13 Kasım 2015'de DEAŞ'tan arındırmıştır (Fine, 2015: 31). Mevcut operasyonla Musul-Sincar arasındaki ulaşımı sağlayan 47. Otoyol Iraklı güçlerin kontrolü altına girmiştir. Kürt güçleri tartışmalı bölgelerde etkinliğini arttırmıştır.

DEAŞ karşıtı oluşumlar farklı stratejiler ve farklı amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Haşdi Şabi yapısına katılan Şii gruplar ile birlikte tartışmalı bölgelerde kontrol amaçlayan Peşmergeler, DEAŞ ile mücadelede pozitif anlamda katkı sağlamaktadır. Ancak Irak sosyo-politik hayatını üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Bu kapsamda DEAŞ karşıtı oluşum içerisinde de çatışmalar mevcuttur. 12 Kasım 2015'te Tuzhurmatu-Bastamlı kontrol bölgesinde Haşdi Şabi milisleri ile Peşmergeler arasında çatışma çıkmış, 4 Şii milis Peşmergeler tarafından öldürülmüştür (Bilici, 2015). IKBY, Irak Merkezi Hükümeti'nin mevcut zayıflığı ve bölgedeki mevcut krizleri kendi lehine kullanmıştır. Peşmergeler tartışmalı bölgeler üzerinde kontrol sağlamış, sınırlarını genişletmiştir. Bu noktada IKBY 25 Eylül 2017 Bağımsızlık Referandumuna giden yolda ilk adımı atmıştır.

DEAŞ ile mücadele saldırı stratejisi benimseyen DEAŞ karşıtı koalisyon, Haşdi Şabi, Irak güvenlik güçleri ve Peşmergeler 2015 yılında Irak özelinde bölgesel kontrolü geri kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda koordinasyon içinde hareket eden güçler 2015 ile 2016 yıllarında DEAŞ'ın alan hakimiyetini sınırlamış; Beyci, Felluce, Rutbi, Şirgat, Anbar DEAŞ'tan temizlemiştir (Karakaya, 2020: 97). DEAŞ sözcüsü Ebu Muhammed el-Adnani, yaşanan toprak kayıplarından sonra, Haziran 2015'te ''şehirleri kaybedebiliriz ama asla yenilmeyiz; kaybettiğimizde yeniden daha fazlasını kazanın'' açıklamasını yapmıştır (Cafarella vd. 2019: 13).

2015 yılı içerisinde DEAŞ ile mücadelede kritik noktalardan birisi de 28 Aralık 2015'de ilk adımı atılan Ramadi'nin özgürleştirmesi operasyonudur. Ramadi, Irak ve Suriye'yi birbirine bağlayan bir otoyola sahip olmakla birlikte Bağdat'ın yaklaşık 120 km batısında kalması sebebiyle stratejik bir konumdadır (Fine, 2015: 32). Yaklaşık 6 ay süren Ramadi'nin özgürleştirilmesi operasyonuna Irak güvenlik güçleri ve Uluslararası Koalisyon katılım sağlamıştır. Gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda şehrin yaklaşık %80'inde yıkım görülmekle beraber şehir 2016 Şubat ayında DEAŞ'tan arındırılmıştır (Ashour, 2021: 56). Uluslararası Koalisyon'un mevcut operasyonda en etkin aktör olduğu değerlendirilmektedir. Uluslararası Koalisyon, Temmuz 2015 ile Şubat 2016 arasında yaklaşık 800 hava saldırısı gerçekleştirmiştir (Ashour, 2021: 107).

DEAŞ ile mücadelede 2015 yılında alınan başarılı sonuçlar, örgütün zayıflaması ve bölgede psikolojik üstünlüğün ele geçirilmesinde önemlidir. Bu çerçevede 2016 yılında mevcut operasyonlar sıklaştırılmıştır. 2014 yılının Ocak ayından itibaren DEAŞ kontrolünde bulunan Felluce şehri 2016 yılının Mayıs ayında başlayan Haşdi Şabi, Irak güvenlik güçleri ve Uluslararası Koalisyon güçlerinin katılımıyla gerçekleştirilen operasyonlar sonucunda 2016 yılının Temmuz ayında DEAŞ'tan arındırılmıştır (Ashour, 2021: 49). Irak özelinde DEAŞ unsurlarının en güçlü olduğu lokasyonlardan biri de Musul'dur.

DEAŞ'ın zayıflayan örgüt yapısı ve savaşçı gücü ile birlikte Musul'a giden stratejik noktaların kontrolünün sağlanması neticesinde Irak özelinde DEAŞ ile mücadelede yeni hedef olarak Musul olarak belirlenmiştir. Musul'un DEAŞ'tan arındırılması operasyonu 16 Ekim 2016 tarihinde başlamıştır (Hamasaeed ve Nada, 2020). Irak Merkezi Hükümeti ile birlikte IKBY ve Uluslararası Koalisyon operasyona katılmıştır. Uluslararası Koalisyon hava saldırısı ve lojistik destek bağlamında

operasyonda yer almıştır. Haşdi Şabi birlikleri operasyona müdahil olmamıştır. Musul'u DEAŞ'tan arındırma operasyonu sivil halk ve güvenlik güçleri için ölümcül olmuştur. DEAŞ şehrin savunmasında sivil halkı ''kalkan'' olarak kullanmıştır (Cafarella vd,. 2019: 15).

Musul operasyonu iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama yaklaşık 100 gün sürmüş, Musul'un Doğusu 23-24 Ocak 2017'de kontrol altına alınmıştır (Hamasaeed ve Nada, 2020). Musul operasyonunun ikinci aşaması için hazırlıklar yaklaşık 1 ay sürmüş, 19 Şubat 2017 tarihinde ise Musul'un Batı kanadına askeri harekâtın başlandığı açıklanmıştır. Mevcut operasyon 9 Temmuz 2017 tarihinde sonuçlanmış, Haziran 2014'den itibaren DEAŞ kontrolü altındaki Musul DEAŞ işgalinden arındırılmıştır (AA, 2017).

Musul'un DEAŞ'tan arındırılmasıyla Irak, bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmiş; ülkedeki sözde İslam Devleti varlığının büyük bölümünü yok etmiştir. Musul'un özgürleştirilmesi kapsamında bölgede DEAŞ'ın alan hâkimiyet minimuma inmiş, başta Irak güvenlik güçleri olmak üzere DEAŞ'ın kontrolünde kalan sınırlı sayıdaki alana operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede DEAŞ'ın elinde kalan son toprak parçalarından olan Havice 21 Eylülde özgürleştirilmiş, 3 Kasım 2017 tarihinde Kaim kontrol altına alınmış, 17 Kasım 2017 tarihinde ise sınır kasabası Reva'da DEAŞ'tan arındırılarak resmi olarak DEAŞ'ın işgali altındaki son toprak parçası da kurtarılmıştır (Hamasaeed ve Nada, 2020). Tüm bu kapsamda el-Abadi 9 Aralık 2017 tarihinde Irak'ta DEAŞ'a karşı zaferlerini ilan etmiş ve ülkede resmi olarak DEAŞ savaşının sona erdiğini açıklamıştır (Euronews, 2017). Ancak Irak'ta resmi olarak DEAŞ'a karşı açıklanan erken olarak tasvir edilebilecek ''zafer'' açıklaması ile ülkedeki DEAŞ varlığı tamamen son bulmamış, örgüt yapı olarak değişikliğine giderek bölgedeki varlığını sürdürmüştür.

### C. Irak'ta Gizli Güç: DEAŞ

Irak'ta DEAŞ'ın alan kontrolü kazanımı 2013 yılına dayanmaktadır. DEAŞ 2013-2014 yıllarında bölgedeki alan kontrolünü arttırmış ve bölgede sözde halifelik ilan ederek sözde devlet olduğu iddiasında bulunmuştur. Ancak Uluslararası Koalisyon, Irak Ordusu, Haşdi Şabi ve Peşmerge güçlerinin DEAŞ karşısında gerçekleştirdikleri çok cepheli operasyonlar neticesinde, örgüt 2015 yılında alan

hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır. Irak özelinde DEAŞ'a karşı 9 Aralık 2017 tarihinde el-Abadi tarafından Irak'ın resmi zaferi ilan edilmiştir.

DEAŞ'ın bölgedeki varlığı 2017 yılının Aralık ayında resmi olarak sonlanmıştır. Ancak DEAŞ unsurları Sünni nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde, kırsal alanlarda ve şehirlerde hücre yapılanmaları ile etkinliklerine devam etmiştir. DEAŞ'ın devam eden etkinlik grafiği içerisinde, yeni dönemde DEAŞ lideri el-Bağdadi'nin 27 Ekim 2019 tarihinde etkisiz hale getirildiği ve el-Bağdadi'den boşalan örgüt liderliğine kardeşi olduğu belirtilen gerçek adı Cuma Avad el-Bedri olan; lakin örgüt içerisinde Ebu İbrahim el Haşimi el-Kureyşi adı ile bilinen şahsın getirilmiş olduğu belirtilmelidir (Reuters, 2022).

DEAŞ unsurlarının Irak özelinde devam eden saldırı trendinde dönem içerisinde süre gelen Irak sosyo-politik dinamikleri ve küresel konjoktürel faktörler etkendir. Bölgede Ekim 2019'da başlayan Ekim protestoları ülkedeki siyasi istikrarsızlığı arttırırken 2020 yılında vuku bulan ABD-İran arasında bölge özelinde gelişen ilişkiler ve Kovid-19 virüsü yayılımı gibi faktörler DEAŞ'ın bölgede etkinlik kazanımını konusunda etkilidir (Pavlik vd., 2020). Bu çerçevede Irak'ta Gizli Güç: DEAŞ adlı bölümde 2017 sonrasında yeni dönemde Irak özelinde DEAŞ'ın etkinlik bulduğu alanlar, değişen örgüt yapısı, değişen saldırı stratejisi, bölgede etkinliğini arttırma fırsatı sunan faktörler Irak dinamikleri özelinde 2020 yılı dâhil olmak üzere 2017 resmi zafer açıklamasının ardından 3 yıllık süreci kapsayan düzlemde analiz edilecektir.

## 1. Irak'ta Değişiklik Gösteren DEAŞ Yapılanması

Irak ve Suriye ulusal sınırları içerisinde sözde halifeliğini ilan eden DEAŞ ile mücadelede 2017 yılında Irak özelinde başarıya ulaşılmıştır. DEAŞ kontrolünde olan şehirler ve kasabalar resmi olarak DEAŞ unsurlarından arındırılmıştır. DEAŞ'ın Irak özelinde kontrol ettiği son toprak parçası olarak nitelendirilen Reva Kasabası 17 Kasım 2017'de Irak güvenlik güçleri tarafından kontrol altına alınmış; Irak Başbakanı el-Abadi 9 Aralık 2017'de DEAŞ'a karşı Irak'ın zaferini ilan etmiştir. DEAŞ, Irak özelinde alan hâkimiyetini resmi olarak kaybetmiştir. Ancak erken zamanlı olarak nitelendirilebilecek mevcut zafer ilanı kapsamında DEAŞ Irak topraklarından tamamen arındırılamamış, örgüt mevcut yapısında değişikliğe giderek kırsalda,

dağlarda ve şehirlerde hücre yapılanmalarıyla Irak'ta etkinlik alanı kazanımı mücadelesi içerisine girmiştir.

DEAŞ'ın bölgedeki varlığı sürecinde Irak'ın yaklaşık %20'lik bir bölümünü kontrol altına almış olması, örgütün bölgede hücre yapılanmasını modelini uygulamasını kolaylaştırmıştır. Özellikle 2015 yılında gerçekleştirilen askeri operasyonlar ile bölgede alan hâkimiyetini kaybetmeye başlayan DEAŞ için yıkıcı darbe 2017 yılında gerçekleştirilen Musul operasyonudur. Tüm bu kapsamda DEAŞ yeni örgüt yapılanmasını sahada Irak bileşenleri, Peşmergeler ve Haşdi Şabi birliklerinin kontrolünün dışında, sivil nüfusa uzak olarak değerlendirilebilecek alanlarda oluşturma yoluna gitmiştir. Örgüt militanları için başta terk edilmiş veyahut yıkılmış köyler, mağaralar, nehir kenarları ve uzak çöller yeni barınaklar olarak tasvir edilmektedir (International Crisis Group, 2019: 4). Yeni dönemde Irak özelinde çatışmalardan geriye kalan DEAŞ militanlarının yeniden organize olmasında etkili olan bölgeler olarak

- Badus Dağı,
- Tel Kaif kırsalı,
- Dicle Nehri Vadisi,
- Mahmur Dağı,
- Kerkük'ün Güney Batısında kalan Havice ve Dakuk kırsalı,
- Cezire Çölü,
- Anbar Çölü,
- Hemrin Dağları,
- Diyala Nehri Vadisi,
- Zagros Dağları,
- Bağdat'ın kuzeyinde kalan mahalleler öne çıkmaktadır (Caferalla vd., 2019: 20-21).

DEAŞ'ın Kerkük ve civarında hareket alanı kazanımının başlıca sebebi IKBY Bağımsızlık Referandumu süreci çerçevesinde Peşmergelerin bölgeden geri çekilmesi olarak belirtilmektedir (Markusen, 2018: 4). Ayrıca Havice bölgesinde güçlü bir toplumsal tabanı olduğu belirtilen DEAŞ'ın, bir ucu Kerkük'e uzanan Hemrin

Dağlarında yapılanmaya gittiği eğitim kampları, mahkemeler, militan evleri oluşturduğu görülmektedir (Wallace, 2019). Bölgedeki dağları DEAŞ unsurları genellikle sığınak ve güzergâh olarak kullanmaktadır. Kırsal bölgelerde genel bağlamda DEAŞ unsurlarının sivil yaşantıdan izole bir yapıya büründüğü; ayrıca ulaşımı ve iletişimi tüneller aracılığıyla gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Bu noktada Çöller örgüt için hayati önem taşımaktadır. Başta Anbar Çölünü sığınak olarak kullanan örgüt, aynı zamanda Cezire Çölünü de ekipman sevkiyatında kullanmaktadır.

DEAŞ'ın temelde toplumdan izole bir yapıya evrildiği değerlendirilmektedir. Ancak DEAŞ aynı zamanda Sünni halkın çoğunluğunu oluşturduğu Salahaddin, Kerkük, Diyala, Ninova ve Bağdat çevresinde hücre yapılanmalarına gitmiştir. Micheal Knights *The Islamic State Inside Iraq: Losing Power or Preserving Strenght?* adlı çalışmasında DEAŞ'ın Anbar, Salahaddin, Kerkük, Diyala, Bağdat'a bitişik eyaletler ve Musul'da direniş göstermek için en az 27 farklı bölgede hücre yapılanmasına gittiğini değerlendirmiştir. Knights (2018) DEAŞ'ın Anbar'da Kaim, Vadi Hauran, Ramadi; Salahaddin'de Samarra'nın güneyindeki Jallam Çölü, Baiji, Shirgat, Pulkhana, Udaim; Kerkük'te Havice, Rashad, Zab, Dibis, Mahmur, Ghaeda; Diyala'da Mandali, Karatepe, Sadiyah, Miqdadiyah; Bağdat çevresinde Tarmiya, Taji, Rashdiya, Yusufiya, Madain, Ebu Garip; Musul şehri, Kayyarah, Hatra ve Musul'un güneybatısındaki Irak-Türkiye Boru Hattı koridoru, Baduş, Sincar ve Ninova'nın Suriye sınır bölgelerinde hücre yapılanmalarına gittiğini belirtmiştir (Knights, 2018: 2).

DEAŞ, kırsalda ve şehirlerdeki mevcut yapılanmaları ile silahlı eylemler gerçekleştirme amacı gütmektedir. Yeni dönemde DEAŞ'ın eylemler gerçekleştirmesi için örgüt bazında sorunsallar bulunmaktadır. Başlıca sorunsallar askeri ve ekonomik kapasitelerdir. Bu noktada yeni yapılanma biçiminde geçmiş dönemlere kıyasla militan eksikliği ön plandadır. Ayrıca DEAŞ eski ekonomik kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu kaybetmiştir. DEAŞ'ın Irak ve Suriye kapsamında yaklaşık 20.000-30.000 militanı olduğu; Irak özelinde yaklaşık 10.000-15.000 militanı olduğu değerlendirilmektedir (Markusen, 2018:4). Ancak mevcut rakam DEAŞ'ın net silahlı gücünü ortaya koymamaktadır. Aktif savaşçı ve hayalet savaşçı ayrımı göz önüne alınmalıdır. Bu bağlamda DEAŞ'ın toplum içerisine karışmış militanları olmakla birlikte ülkelerine dönmüş olan DEAŞ üyesi yabancı ülke vatandaşlarının varlığı yadsınamazdır.

DEAŞ çatışmalar sonucunda azalan silahlı gücünü tekrardan kazanma gayesindedir. DEAŞ, tarihsel düzlemde Irak dinamikleri içerisinde varlık kazanmasında etkili olan Şii hükümet karşıtlığından yeni dönemde de faydalanma; Sünni halkın çoğunlukta olduğu bölgelerde militan kazanma amacındadır. Haşdi Şabi birliklerinin Sünni toplumuna karşı şiddet içeren davranışları ve ayrımcı politikaları, DEAŞ'ın Irak sosyolojik yapısında taban desteğinin güçlendirici etmenlerdir. Hükümet destekçisi gruplar tarafından suiistimale uğramış şahıslar intikam duygusuyla DEAŞ'a katılmaktadır; ayrıca İran'ın Irak'ta artan etkisi de DEAŞ'a katılım nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Jones, 2017). Aynı zamanda Irak'ta alt yapı hizmetleri hedef alan DEAŞ, hem toplum nezdinde hükümete karşı desteği azaltmak hem de kendisine destekçi kazanma hedefindedir. Bu noktada örgüt hücrelerinin etkin olduğu iki bölge Diyala ve Kerkük arasındaki, Diyala-Kerkük elektrik hattına 8 kez saldırması bir örneklem oluşturmaktadır (Rudaw, 2018).

DEAŞ yeni dönemde azalan finansal geliri neticesinde yeni ekonomik kaynaklar arayışlarındadır. DEAŞ sözde devlet ilanı süresince finansal kaynakları kendi kendine yeten bir terör örgütü olmuştur. Yeni dönemde petrol ticareti, antika ticareti, bankalara el koyma gibi yüksek gelir getiren kaynaklardan mahrum kalan örgütün, geri çekilme sürecinde yaklaşık 400 milyon dolar değerindeki varlığını koruduğu değerlendirilmektedir. Mevcut rakam örgüt nezdinde yetersizdir. Bu bağlamda DEAŞ yeni dönemde yaklaşık 250 milyon dolar değerindeki varlığını meşru işlere yatırmış ve paydan kar alma yoluna gitmiştir. DEAŞ, örgütle resmi ilişkisi bulunmayan aşiret liderleri ve iş adamları ile iş birliğine girerek araba kiralama, eczane açma, elektronik market açma gibi farklı sektörlerde faaliyet göstermeye başlamıştır. (Mansour ve Al-Hashimi, 2018). Örgüt iş birlikleri ile yerel para birimi olan Irak Dinarını, Dolara çevirme şansına sahip olmuştur. Aynı zamanda DEAŞ kırsal bölgelerdeki camilerde zekât adı altında sivil halktan para toplamaktadır (Foltyn, 2018).

Finansal yeterliliğini ve silahlı gücünü yeni dönemde yitiren DEAŞ'ın Irak özelindeki mevcut konumu bağlamında gerçekleştirmiş olduğu eylemlerde 2014 yılı ve öncesi dönemlere atıf yapıldığı görülmektedir. DEAŞ'ın 2014 yılı ve öncesindeki Irak kırsalındaki etkin rolü belirtilmelidir. Bu kapsamda dönem içerisinde gerçekleştirdiği eylemlerle halka Irak güvenlik güçlerinin güvenliği sağlayamadığı fikrini empoze eden örgüt, yeni stratejisini de bu düşünce üzerine inşa etmiştir

(O'Driscoll, 2019: 8). DEAŞ yeni dönemde saldırılarını işgal hedefi bağlamında gerçekleştirmekten ziyade güvenlik güçleri ve sivil halka kayıp verdirme üzerine organize etmiştir. Bu çerçevede DEAŞ saldırılarını farklı perspektiflerde sivilleri, politikacıları, güvenlik güçlerini hedef alan; hafif silahlarla yapılan saldırılar, makinalı tüfeklerle gerçekleştirilen saldırılar, vur-kaç saldırıları, yol kenarı bombalamaları, intihar saldırıları, politikacılara ve aşiret liderlerine suikastlar, adam kaçırma ve sabotaj girişimleriyle gerçekleştirmektedir (Bunzel, 2021).

DEAŞ gerçekleştirdiği saldırılarla Şii Araplar arasında toplum nezdinde korku yaratmayı amaçlamakla beraber Irak Hükümeti ve destekçisi konumundaki Sünni kökenli Arapları da tehdit etmektedir. Temelde Şii kökenli halkı hedef listesinin başına koyan DEAŞ, Irak Hükümeti ile yakın ilişkiler kuran Sünni aşiret liderlerini, Irak güvenlik güçlerine ve Haşdi Şabi birliklerine destek verdiğine inanılan insanları, başta yerelde seçimle iş başına gelmiş muhtar veyahut resmi kurumlar tarafından görevlendirilmiş şahısları hedef almaktadır (Nsaibia, 2018). Bu kapsamda DEAŞ mevcut saldırı stratejisi ile politik mesaj verme amacındadır.

Kırsalda öncelikli olarak güvenlik güçlerini ve yerel politikacılarla beraber aşiret liderlerini hedef alan ve gerilla savaşı taktiğini yürüten DEAŞ, genellikle akşam karanlığında gerçekleştirdiği saldırılarla

- İstihbarat toplamak,

- Sürpriz saldırılarla güvenlik güçlerine karşı psikolojik üstünlük kazanmak,

- Hüküm giymiş DEAŞ sempatizanlarını veyahut DEAŞ militanlarını kurtarmak,

- Erzak ve mühimmat toplamak,

- Düşman olarak tanımlandırılan şahısları infaz etmek,

- Coğrafi olarak bölgeyi tanımlamak,

- Militanların saha tecrübesi kazanmasını sağlamak gibi faktörleri lehine kullanmayı amaçlamaktadır (Zelin, 2019).

DEAŞ ile irtibatlı olduğu değerlendirilen, 2018-2020 dönemleri içerisinde Irak ulusal sınırları içerisinde gerçekleştirilen saldırılar incelendiğinde örgüt eylemlerini Bağdat kuşakları olarak adlandırılan Tarmiya, Bakuba, Buhriz, Paşmaya, Salman Parkı, Mahmudiye, Yusufiya, Felluce ve Karmah'da; Anbar, Diyala, Kerkük, Ninova

ve Salahaddin bölgelerinde sıklıkla uyguladığı görülmektedir. Mevcut saldırıları Micheal Knight ve Alex Almeida *The Islamic State at Low Ebb in Iraq: The Insurgent Tide Recedes Again* adlı çalışmasında analiz etmiştir.

**Çizelge 1** DEAŞ saldırı çizelgesi

| | Anbar | Bağdat Kuşağı | Diyala | Kerkük | Ninova | Salahaddin |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1.Ç. 2018 | 27 | 136 | 67 | 117 | 59 | 39 |
| 2.Ç. 2018 | 18 | 61 | 65 | 92 | 31 | 41 |
| 3.Ç. 2018 | 18 | 61 | 104 | 76 | 51 | 50 |
| 4.Ç. 2018 | 18 | 70 | 87 | 85 | 70 | 27 |
| 1.Ç. 2019 | 17 | 30 | 97 | 63 | 36 | 49 |
| 2.Ç. 2019 | 37 | 38 | 124 | 74 | 52 | 51 |
| 3.Ç. 2019 | 24 | 72 | 164 | 36 | 61 | 74 |
| 4.Ç. 2019 | 27 | 74 | 165 | 35 | 144 | 105 |
| 1.Ç. 2020 | 83 | 106 | 140 | 46 | 47 | 95 |
| 2.Ç. 2020 | 97 | 111 | 212 | 163 | 94 | 131 |
| 3.Ç. 2020 | 59 | 29 | 157 | 80 | 59 | 126 |
| 4.Ç. 2020 | 31 | 46 | 130 | 84 | 53 | 110 |

**Kaynak : (Knights ve Almeida, 2022: 3)**

Irak özelinde DEAŞ ile iltisaklı olduğu değerlendirilen saldırılar incelendiğinde 2018 yılında bölgede yaklaşık 1470 saldırı, 2019 yılında yaklaşık 1649 saldırı ve 2020 yılında ise yaklaşık 2289 saldırı gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Knights ve Almeida (2022)'ya göre 2018 yılında gerçekleştirilen saldırılarda 167 kişi; 2019 yılında gerçekleştirilen saldırılarda 79 kişi; 2020 yılında gerçekleştirilen saldırılarda 230 kişi ölmüştür (Knights ve Almeida, 2022: 20) Mevcut saldırı dinamiğinde 2018 yılında en çok saldırı Kerkük'te gerçekleşmektedir. Ancak 2019-2020 yıllarında saldırılar çoğunlukla Diyala bölgesine kaymıştır. Bu bağlamda 3 yıllık süre zarfında en çok saldırının Diyala bölgesinde, ardından Kerkük ve Salahaddin bölgelerinde gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Aynı zamanda

2019'un birinci çeyreği itibariyle düşüş gözlemlenen DEAŞ saldırı trendi, 2019'un son çeyreği itibariyle yükselişe geçmiştir. Mevcut yükseliş 2020 yılının ilk iki çeyreğini de kapsamıştır.

DEAŞ'ın etkin şekilde saldırılarını gerçekleştirmesinde stratejik unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Bağdat kuşaklarının kuzey taraflarındaki örgüt unsurları, Diyala ve Anbar bölgelerinde etkindir; aynı zamanda örgüt Diyala'nın kuzey bölgelerinde destek görmektedir (Wallace, 2019). DEAŞ, Salahaddin bölgesindeki çiftlikleri, Diyala bölgesindeki ormanlık alanları lehine kullanmıştır (Nsaiba, 2018). Aynı zamanda Cezire Çölünü, Anbar ve Diyala bölgelerine sevk edilecek militan ve ekipmanların transferinde kullanmaktadır (Wallace, 2019). Bu çerçevede DEAŞ Irak coğrafyasının getirmiş olduğu avantajlardan yeniden yapılanmasında yararlanmaktadır.

DEAŞ, Irak'ta 2017 yılındaki mevcut yenilgi sonrasında örgüt bazında toparlanma evresini kısa sürede atlatmıştır ve 2018 yılından itibaren her yıl artan oranda saldırı trendi yakalamıştır. Yeni dönemde DEAŞ'ın Irak'ta sözde direnişini kuvvetlendiren faktörler şunlardır:

- Kasım Süleymani suikastı sonucunda ABD ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi,

- ABD'nin başta Musul'un güneyindeki Kayyarah, Kerkük'ün güneyindeki K1 üstleri dâhil olmak üzere 5 askeri üstten çekilmesi ile istihbaratın ve güvenliğin zayıflaması,

- Irak'ta yozlaşma ve ekonomik problemler odağında ortaya çıkan Ekim protestoları,

-Kırsalda güvenlik güçlerinin eksikliği sebebiyle güvenliğin sağlanamaması,

- Mağaraları ve çölleri kendi lehine kullanan militanlara karşı operasyon kısıtlığı (Barak, 2020: 4-5),

-Kovid-19 salgını ile birlikte derinleşen istikrarsızlık, Uluslararası Koalisyon güçlerinin operasyonlarına ara vermesi, bir kısmının çekilmesi DEAŞ'ın sözde direnişini kuvvetlendirmiştir.

Mevcut incelenen veriler çerçevesinde DEAŞ'a karşı zafer ilanının ardından bölgede DEAŞ unsurlarının devamlılığı görülmektedir. Ancak yeni dönemde

açıklanan zafer ilanının ardından sosyo-politik düzlemde DEAŞ ile mücadele geri planda değerlendirilmiştir. Öncelikli gündem 12 Mayıs 2018 tarihli genel seçimlerdir. DEAŞ sonrası ilk resmi seçim olan 2018 genel seçimlerine giden süreçte DEAŞ'ın aktif konumu ve seçim sürecinin ardından ortaya çıkan kitle protestoları sonucunda ortaya çıkan anarşi ortamının DEAŞ bağlamında incelenmesi elzemdir. Ayrıca yeni dönemde ortaya çıkan siyasal konjonktürde DEAŞ ile mücadele sürecinde aktif rol oynayan yerel bileşenlerin yer aldıkları da ön plana çıkmaktadır. Genel seçimlere giden süreçte IKBY'nin 2017 yılında gayri resmi Bağımsızlık Referandumu gerçekleştirdiği belirtilmelidir. Gayri resmi referandum, Irak sosyo-politik dinamikleri üzerinde etkili olmakla birlikte DEAŞ'ın da etkinlik alanı kazanımını dolaylı yoldan kolaylaştırmıştır. Bu çerçevede öncelikle Bağımsızlık Referandumu DEAŞ bağlamında incelenecektir.

DEAŞ karşıtı cephenin aktörlerinden biri olması ile İran ve ABD tarafından süreç içerisinde desteklenen IKBY, 2013-2017 yılları arasında DEAŞ ile mücadele kapsamında bölgedeki kontrolünü genişletmiş, tartışmalı bölgelerde Peşmerge güçleri varlık göstermiştir. Dönem içerisinde el-Abadi yönetimi IKBY'den başta Kerkük olmak üzere resmi sınırları dışında kontrol sağladığı alanlardan Peşmergeleri çekmesi gerekliliğini bildirmiştir (Cordesman, 2018: 29). Ancak mevcut konjonktürde IKBY ve KDP lideri Mesud Barzani 7 Haziran 2017 tarihinde, 25 Eylül 2017'de IKBY Bağımsızlık Referandumu gerçekleştirileceğini açıklamıştır (Rudaw, 2020). DEAŞ karşıtı operasyonlarda uluslararası kamuoyundan gördüğü destek çerçevesinde referandum kararı ile de yeniden uluslararası kamuoyundan destek alacağını hesap eden IKBY hatalı politika yürütmüş; başta Irak Hükümeti olmak üzere bölgesel aktörler Türkiye, İran ve bölgede aktif varlık gösteren ABD referandum karşıtı olarak konumlanmıştır.

Resmiyeti olmayan oylama sonucunda Iraklı Kürtlerin çoğunluğu bağımsızlığı desteklemiştir. Mevcut süreçte el-Abadi yönetimi tartışmalı bölgeler için harekete geçmiş, Irak güvenlik güçleri ve Haşdi Şabi birlikleri DEAŞ ile mücadele sürecinde Peşmergeler tarafından kontrol altına alınan bölgeleri geri kazanmıştır (Matar, 2019:2). Irak güvenlik güçleri Kerkük ve Sincar başta olmak tartışmalı bölgelerdeki Peşmerge kontrolünü sonlandırmıştır; lakin geçen süreç içerisinde DEAŞ mevcut alanlarda coğrafi şartların getirdiği avantajları kullanmış, Peşmergelerin geri çekilme sürecini lehine değerlendirilerek etkinliğini arttırmıştır. Mevcut süreç sonucunda

çalışmada daha öncede belirtildiği gibi DEAŞ, Kerkük'ün Güney Batısında kalan Havice ve Dakuk kırsalında da etkinlik göstermiştir. Bu bağlamda 2018 yılında en çok saldırının Kerkük'te gerçekleştirildiği görülmektedir.

Irak'ta DEAŞ ile mücadele süreci Irak siyasi dinamiklerini doğrudan etkilenmiştir. Bu etki 2018 genel seçimlerine doğrudan yansımıştır. 12 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirecek olan genel seçimlere Haşdi Şabi birlikleri katılma kararı almıştır. Ancak Irak Anayasasının 9. Maddesi C Paragrafı uyarınca orduyla iştirakli personellerin ve Savunma Bakanlığında çalışan veyahut Savunma Bakanlığına bağlı kurumlarda görev alan askeri personellerin seçimlere katılması yasaklanmıştır (International Crisis Group, 2018b: 8). 2016 yılında resmi kurumlara bağlanan Haşdi Şabi birlikleri, 2018 genel seçimlerine hazırlanırken siyasi kollarını yeniden adlandırmış, başta Bedir Tugayları yapısı Bedir Örgütü olarak yapılanmıştır. Haşdi Şabi birlikleri, Bedir Örgütü lideri Hadi el-Amiri liderliğinde Fetih Koalisyonu adı altında oluşum göstermiş ve 2018 genel seçimlerine katılmıştır.

DEAŞ, 2018 Irak genel seçimleri arifesinde seçimlere doğrudan etki etme, seçimlere katılımı azaltma yönünde eylemler gerçekleştirmiştir. 22 Nisan 2018 tarihinde resmi DEAŞ organları tarafından yayınlanan ses kaydında mevcut Irak Hükümeti İran'ın vekili olarak tanımlanmış, genel seçimlere katılım gösteren seçmenler ve adaylar kâfir olarak tasvir edilmiştir ve hedef alınacakları bildirilmiştir (el-Sherif, 2018). Bu kapsamda başta politikacılar ve parti binalarına saldırılar gerçekleşmiştir. Mevcut saldırıların çoğunlukla Anbar, Bağdat, Diyala, Kerkük ve Ninova gibi kuzey bölgelerde gerçekleşmiştir (Blaxter ve Eissa, 2018).

DEAŞ saldırılarda Sünni-Şii ayrımı gözetmeksizin bütün siyasi partileri hedef almıştır. Buna göre 13 Şubat 2018'de Irak Ulusal Kongre Partisi Bağdat merkezinde Irak güvenlik güçleri tarafından patlayıcı yüklü araç tespit edilmiş ve yok edilmiştir; DEAŞ ayrıca genel seçim arifesinde, 7 Nisan 2018'de Sünni Çözüm Partisi'nin Anbar merkezini hedef almış, 1 parti üyesi saldırılar sonucunda ölmüştür (Cafarella, 2019: 29). 9 Nisan'da DEAŞ, Al-Hal Partisinin Anbar'da bulunan merkezinde intihar saldırı gerçekleştirmiştir, saldırı sonucu 4 kişi ölmüştür (Al-Arabiya, 2018).

DEAŞ'ın gerçekleştirdiği saldırılar ve saldırı girişimleri ile seçimlere doğrudan etki etme girişimi olmakla beraber geçmiş dönemde DEAŞ terörü ile yaşadıkları yerlerden ayrılan insanların seçimlerdeki mevcudiyeti de tartışma konusu olmuştur.

DEAŞ yerlerinden edilmiş seçmenler bağlamında da dolaylı olarak seçimlere etki etmiştir. Özellikle Sünni ağırlıklı partiler DEAŞ terörü sebebiyle yerleşkelerinden ayrılan Sünni seçmenlerin ikametgâhlarına dönmedikleri gerekçesiyle seçimlerin ertelenmesi talep etmiştir. (Blaxter ve Eissa, 2018). Bu çerçevede seçim sürecinde süregelen dinamikler gerginleşmiştir. Tüm bu kapsamda DEAŞ'a karşı ilan edilen zaferin ardından 12 Mayıs 2018'de Irak genel seçimleri gerçekleşmiştir.

Irak demokratik siyasi tarihinde en düşük katılımlı, yaklaşık %44 katılım oranıyla gerçekleşen Irak genel seçimlerinde es-Sadr liderliğindeki Sairun Koalisyonu birinci çıkmıştır. Sairun Koalisyonu 329 kişilik Parlamento'da 54 sandalye kazanmıştır, ardından 47 sandalye kazanan Fetih Koalisyonu genel seçimleri ikinci sırada tamamlamıştır (International Crisis Group, 2018b: 9). Irak genel seçimleri her ne kadar başarılı bir biçimde tamamlanmış olsa da hükümet kurma süreci tartışmalıdır. Irak Anayasası uyarınca Irak Parlamentosu salt çoğunluğu, 165 vekil Başbakan adayının kabinesini ve programını onaylamak zorundadır (Kekilli, 2018: 18). Bu noktada hükümet kurma sürecinde uzun döneme yayılan diyaloglar, terörizm ile mücadele sürecine zarar vermektedir.

Irak Parlamentosu genel seçimlerin ardından yaklaşık 4 ay sonra, Eylül ayının ilk haftasında toplanmıştır (Muslu, 2020: 10). Parlamento oylamaları sonucunda Kürt kökenli Berham Salih Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Salih hükümet kurma görevini partiler üstü, Şii kökenli Adil Abdülmehdi'ye vermiştir. Abdülmehdi ismi üzerinde İran ve ABD uzlaşısı bulunmaktadır (Muslu, 2019: 11). Genel seçimlerin ardından yaklaşık 5 aylık süre zarfının ardından, Ekim ayında Abdülmehdi Başbakan olarak göreve başlamıştır.

Irak demokratik hayatında süregelen istikrarsız ortam DEAŞ saldırı oranını doğrudan etkilemiş, hükümet kurma sürecinde bölgedeki saldırı dinamiği artış göstermiştir. Seçimlerin yapılmış olduğu 2018'in ikinci çeyreği, Mayıs ayı dâhil olmak üzere 308 saldırı gerçekleştirildiği Çizelge-1 çerçevesinde analiz edilmiştir. Abdülmehdi Hükümetinin kuruluşu itibariyle Irak genelinde 357 saldırı gerçekleşmiştir. Dönem içerisinde saldırıların Diyala ve Ninova'da keskin biçimde arttığı görülmektedir. Irak'taki mevcut siyasi hayattaki istikrarsızlık, DEAŞ ile mücadeleye de zarar vermiştir. Bu kapsamda Abdülmehdi Başbakan olarak göreve başlamış olduğu dönemde DEAŞ, Irak özelinde 292 saldırı gerçekleştirmiştir. Mevcut dönemde DEAŞ etkisinin minimumda olduğu görülmektedir. Ayrıca dönem bazında

Abdülmehdi Başbakanlığı ile birlikte DEAŞ'a karşı 1 Temmuz 2019 tarihinde ''Zafer İradesi'' adlı operasyonlar dizisi başlatılmıştır (Mustafa, 2019).

Yeni dönemde Abdülmehdi partiler üstü bir aday olarak belirtilmiş olsa da Irak sosyo-politik hayatında var olan eşitsizlikler konusunda toplumunun tamamını kapsayıcı, kalıcı çözümler ortaya koyamamıştır. Toplumsal bazda çözümlenemeyen eşitsizlikler ve ayrımcılıklar, DEAŞ'ın toplumsal tabanını güçlendirmesinde noktasında pozitif etkide bulunacaktır. Her ne kadar DEAŞ ile mücadelenin resmi olarak zafer ile sonuçlanmasının ardından kamu hayatında düzenlemelere gidilmiş, yolsuzlukla mücadele öncelik alınmış; tüm bu kapsamda ekonomik göstergelerde iyileşme olmuştur. Ancak Abdülmehdi görev süresi boyunca reformlarda devamlılığı sağlayamamış, kalıcı çözümler üretememiştir.

DEAŞ tehdidinin resmi olarak sonlanmasının ardından toplumda sosyo-politik eşitsizliklerin sonlanması, mezhepsel ayrımcılığın yok sayılması ve devlet kurumlarının şeffaflığı istemleri hız kazanmıştır. Irak, kamu sektöründe yozlaşmaların analiz edildiği Yolsuzluk Algı Endeksi'nde 2018 yılında 18 puan alarak 180 ülkenin bulunduğu listede 168. ülke olmuş (Transparency.com, 2018); 2019 yılında ise 20 puan alarak 180 ülkenin bulunduğu listede 162. ülke olmuştur (Transparency.com, 2019). Yolsuzluk Algı Endeksi 0-100 arasında puanlamayı baz almaktadır, mevcut listede 0'a yakınlık yozlaşmayı temsil ederken 100'e yakınlık ise kamunun şeffaflığını temsil etmektedir.

Irak özelinde süregelen düzlemde eşitsiz ve ayrımcı bir toplum oluşturan devlet kurumlarına karşı, yüksek işsizlik oranlarının da etkisiyle 2019 yılının Ekim ayında başlayan Ekim protestoları olarak adlandırılan protesto gösterileri yozlaşma karşıtı bir kimlikle, barışçıl gösterilerle başlamıştır. Ekim 2019 tarihinde başlayan ve doğrudan Abdülmehdi yönetimini hedef alan protesto gösterileri Irak dinamiklerinde yeni bir sayfa açmıştır.

Ekim protestolarının ilk kıvılcımı 1 Ekim 2019 tarihinde Bağdat'ta atılmış, Babil, Necef ve Basra dâhil olmak üzere 11 farklı ilde hızlıca yayılmıştır. Ekim protestoları sıklıkla Irak'ın Güney kesimlerinde görülmüştür. Ancak gösteriler 6 aylık zaman zarfı içinde Irak geneline yayılmıştır. Irak'ın Doğusunda ve merkez bölgelerinde protesto gösterileriyle karşılaşılmıştır. Gösterilere halkın her kesiminden katılım sağlanmış ve göstericiler sosyo-ekonomik eşitsizlikler sonucunda başta sosyal

medyanın etkisiyle organize olmuştur. Yüksek genç işsiz oranı, düşük yaşam standartları, finansal yetersizlikler, yetersiz elektrik hizmetleri, pis su kaynakları gibi başlıca sorunlar ve 2003 yılından itibaren devam eden ‘‘yozlaşmış’’ siyasal sistemin sonlanması amacıyla protesto gösterilerinde bir araya gelinmiştir (Sirri, 2019). Barışçıl gösterilerle başlayan Ekim protestoları karşısında Abdülmehdi Hükümeti güvenlikleştirici önlemler uygulamıştır

Göstericilerin büyük bir çoğunluğunu Şiiler oluşturmaktadır. Doğrudan yönetimi hedef alan gösteriler sonucunda Abdülmehdi on üç aylık görev süresinin ardından Irak’taki en yüksek Şii merci olarak adlandırılan Ayetullah Ali Sistani’nin istifaya davetinin de etkisiyle 29 Kasım 2019’da istifa etmiştir (Doğan, 2020). Abdülmehdi istifasının ardından yeni bir hükümet kurulana kadar ‘‘geçici başbakan’’ olarak görevine devam edeceği belirtilmiştir (Alsaafin, 2020). Bu kapsamda Irak’ta tekrar bir hükümet kurma sorunu ortaya çıkmıştır.

Hükümet kurma konusunda ilk yetki Cumhurbaşkanı Salih tarafından eski Irak İletişim Bakanı Muhammed Tevfik Allavi’ye verilmiştir; lakin Allavi’nin kabinesi Irak’ın başlıca partilerinin engeline takılmıştır. Allavi kabineleri teknokratik yapısı odağında son olarak 1 Şubat’ta olmak üzere iki kez güvenoyu alamamıştır (Higel,2020). Allavi’nin ardından hükümet kurma yetkisi Cumhurbaşkanı Salih tarafından Necef Valisi Adnan el-Zurfi’ye verilmiştir. Ancak el-Zurfi ismi, ABD ile yakın ilişkiler içinde olduğu gerekçesiyle başta Fetih Koalisyonu olmak üzere İran destekli gruplar ve partiler tarafından desteklenmemiştir (Higel, 2020). Tüm bu çerçevede Cumhurbaşkanı Salih tarafından hükümet kurma yetkisi Irak Ulusal İstihbarat Kurumu Başkanı Mustafa el-Kazımi’ye verilmiş, 9 Nisan 2020 tarihinde Abdülmehdi istifasının yaklaşık 5 ay sonrasında Irak’ta el-Kazımi hükümet kurma yetkisini almıştır (Aygün, 2020). Bunun sonucunda yeni Irak Hükümetinin 6 Mayıs 2019’da Mustafa el-Kazımi tarafından kurulmuş, ülkede politik istikrar oluşması yolunda adım atılmıştır (Doğan,2020).

Irak’ta Abdülmehdi istifasından sonra yaklaşık 6 ay süren siyasi istikrarsız dönemi Irak özelinde DEAŞ ile mücadeleye zarar vermiştir. Bunda DEAŞ ile mücadelede aktif politikaların geliştirilememesi ve oluşturulacak yeni hükümetin geçici başbakan Abdülmehdi politikalarını destekleyeceği/desteklemeyeceği problematikleri etkilidir. Hükümetin sert önlemlerinin de etkisi, DEAŞ’ın protestolarda kanlı eylemler gerçekleştirmesinin önüne geçmiştir. Aynı zamanda

Sünni ağırlık bölgelerin protestolara aktif olarak katılmaması DEAŞ'ın dönem bazında dominant aktör olarak sivrilmesinin engellemiştir. Ancak Irak'ta oluşan iktidar boşluğu ve kırılgan toplumsal yapı çerçevesinde DEAŞ hücre yapılanmasını genişletmiş olduğu değerlendirilmektedir

Dönem içerisinde Anbar, Salahaddin, Ninova gibi Sünni çoğunluklu, DEAŞ etkinlikleri olan bölgelerde gösterilere katılım sınırlı kalmıştır. Bunda bölge halkının DEAŞ'ın gösterilerde sembolik saldırılar gerçekleştirme ihtimaliyle beraber bölgede var olan DEAŞ unsurlarının etkisi vardır (Sirri, 2019).

Özetle; DEAŞ'a karşı zafer açıklamasının ardından yeni dönem olarak tasvir edilen süreçte (2017 ve sonrasında) DEAŞ unsurlarının bölgedeki etkinliklerinin devam ettiği saptanmıştır. Örgüt dağlar, çöller, nehirler, köyler gibi kırsal bölgeler yeniden yapılanmaya gitmektedir; ayrıca başta Sünni çoğunluğun yaşadığı şehirlerde hücre yapılanması yolunu tercih ettiği görülmektedir. Tüm bu kapsamda örgütün saldırı stratejisi ve örgüt yapılanmasının değişiklik gösterdiği irdelenirken aynı zamanda geçmiş döneme nazaran azalan finansal gücü ve militan gücü ön plana çıkmaktadır. DEAŞ'ın bölgede gerek 2018 genel seçimlerinde gerekse de Ekim protestolarında etkinlik kazanma gayreti içerisinde hareket etmiş olduğu belirtilmelidir. Mevcut veriler 2017-2019 yıllarını kapsamına almaktadır. Ancak çalışma 2020 yılı ile sınırlandırılmıştır. Bu noktada DEAŞ'ın bölgedeki etkinliği üzerinde doğrudan etkileri olan, tarihsel düzlem çerçevesinde öncelikle 3 Ocak 2020 tarihinde Kasım Süleymani ve Haşdi Şabi'nin sahadaki komutanlarından Ebu Mehdi el-Mühendis suikastları bağlamında ABD-İran arasındaki bölge düzeyinde çatışmalar incelenecektir. Ardından zaman sınırı bazında Irak özelinde Kovid-19 bağlamında DEAŞ terör örgütü analiz edilecektir. Çalışma bazında konu edinecek iki başlığında aynı zaman dilimini kapsadıkları ve bu mevcut dönemde Ekim protestolarının devam ettiği belirtilmelidir.

**a. Irak özelinde ABD-İran çatışmaları**

DEAŞ ile mücadele döneminde bölgede faal olan ABD ve İran, Irak'taki varlıklarını el-Abadi tarafından açıklanan DEAŞ'a karşı ''zafer'' bildirgesinden sonra da devam ettirmiştir. İki aktör de süreç içerisinde bölgedeki faaliyetlerini arttırma yoluna gitmiştir. ABD ve DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon bölgede aktif DEAŞ unsurlarına karşı hava operasyonları düzenlemekte, istihbari bilgi akışında bulunmakta

ve Irak güvenlik güçlerinin eğitiminde rol almaktadır. İran bölgede İran destekli siyasi partiler, Fetih Koalisyonu ve Haşdi Şabi birlikleriyle sosyo-politik düzlemde bölgedeki gücünü arttırmıştır. Haşdi Şabi birlikleri DEAŞ'a karşı gerçekleştirilen operasyonlara doğrudan katılım sağlamışlardır.

İki aktörün de Irak politik dinamiklerine doğrudan etkisi bulunmaktadır. ABD Başkanı Donald Trump, 26 Aralık 2018 tarihinde Irak'a gerçekleştirdiği ziyarette, ABD askerlerinin Iraktan çekilmesi konusunda muhtemel bir planın olmadığını belirtmiştir (DW, 2018). 3 Şubat 2018 tarihinde bölgedeki İran varlığını tehlike olarak nitelendiren Trump, ABD'nin bölgeye yaptığı ekonomik yatırımlar bağlamında İran'ı kontrol edebilmek ve DEAŞ ile mücadele edebilmeleri için bölgede devamlılık sağlamaları gerektiğini açıklamıştır (Helmore, 2019). Bölgede Haşdi Şabi kuvvetleri ve İran destekçisi Fetih Koalisyonu temelinde varlığı sürdüren İran ile ABD arasındaki ''güç'' mücadelesi, Irak'ın iç işlerine ''müdahil'' olacak konuma gelmiştir.

ABD ile İran arasında İran İslam Devriminin ardından gelişen gergin siyasi ilişkiler, Irak coğrafyası üzerinde de varlığını sürdürmüştür. ABD, 3 Ocak 2020 tarihinde Irak'ta Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ve Kataib Hizbullah komutanı; aynı zamanda Haşdi Şabi'nin sahadaki komutanı olarak tasvir edilen Ebu Mehdi el-Mühendis'i hedef alan hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Saldırı sonucunda Süleymani ve el-Mühendis öldürülmüştür. Süleymani ve el-Mühendis, DEAŞ ile mücadelede yer almış aktif aktörlerdendir. Süleymani, İran içinde sembolik bir isim olmakla birlikte üst düzey askeri komutanlardan birisidir. El-Mühendis'i ise 2016 yılından itibaren devlet kurumlarına bağlanan Haşdi Şabi varlığıyla beraber üst düzey Iraklı askeri personel olarak değerlendirilmektedir (Felbab-Brown, 2020).

ABD tarafından gerçekleştirilen hava saldırısı nedeniyle başta İran olmak üzere Irak politika yapıcıları harekete geçmiştir. Irak Parlamentosu 5 Ocak 2020 tarihinde olağanüstü toplanmış, ''geçici başbakan'' Abdülmehdi yönetiminde yaklaşık 172 üyenin katılımıyla ''bağlayıcı olmayan'' ABD ve Uluslararası Koalisyon güçlerinin Irak'taki varlığını reddetme kararı alınmıştır (Lawlor, 2020). Irak'ta siyasal olarak varlığı zorlaştıran; ama yasal olarak ''derhal'' bölgeden çekilme gerekliliği getirmeyen karara yönelik, karar alıcıların bölündüğü görülmektedir. Irak Parlamentosunda 172 üyenin aldığı kararı, Kürt partiler ile birlikte Sünni ağırlıklı partilerin boykot etmiştir (Lawlor, 2020).

İran cephesinde ise saldırı sonucunda öncelikli adım olarak Süleymani'den boşalan koltuğa 3 Ocak 2020 tarihinde İsmail Gani atanmıştır. Gani, 2012 yılında ABD Maliye Bakanlığı tarafından ‘‘terörist’’ olarak sınıflandırılmıştır (Alfoneh, 2020). Bu atamanın ardından İran, 7 Ocak 2020 tarihinde Abdülmehdi Hükümetinin bilgisi dâhilinde Erbil'de ABD askerlerinin bulunduğu 5 noktaya ve Anbar'da Ayn el-Esed ABD askeri üslerini balistik füze saldırısıyla hedef almıştır, saldırılar sonucunda herhangi bir askeri personel yara almamıştır (BBC,2020).

Irak Hükümetinin ‘‘yabancı askeri güçlerin çekilmesi kararı’’ doğrultusunda DEAŞ ile mücadelede Abdülmehdi Hükümeti ve Uluslararası Koalisyon güçleri arasındaki iletişimsizlik ve bölgedeki karşıt politik tutum, iki aktörün Irak'taki mücadele sürecini doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyon bölgedeki aktivitesini askıya almıştır (Heller, 2020: 4). DEAŞ karşıtı operasyonlarda aktif istihbaratta, hava gücünde ve askeri eğitim konularında Uluslararası Koalisyon'un desteği kesintiye uğramıştır.

DEAŞ ile mücadelede önemli yer tutan Uluslararası Koalisyon resmi olarak kara gücüne sahip olmamakla birlikte politik ve operasyonel düzlemlerde DEAŞ ile mücadele de başarısı ön plana çıkan hava desteğine sahiptir. Ancak yeni dönemde hava saldırıları kesintiye uğramıştır. Hava desteğinin eksikliği özellikle kırsal bölgelerde, çöllerde faaliyet gösteren, Irak güvenlik güçlerinin erişiminin zor olduğu bölgelerdeki DEAŞ unsurlarının organize olması kolaylaşmıştır.

ABD 3 Ocak tarihli hava saldırısı öncesinde, 2019 yılında resmi sayısı değişiklik gösterebilmekle beraber bölgede 9 askeri üste personellerini ve askeri ekipmanlarını bulundurmaktadır. Bu askeri tesisler şunlardır:

- Kamp Taji Askeri Üssü,
- Erbil Havaalanı Askeri Üssü,
- K1 Hava Üssü,
- Balad Hava Üssü,
- El-Takaddum Hava Üssü,
- Ayn el-Esad Hava Üssü,
- Kayyarah Hava Üssü,

- Harir Hava Üssü,

- Bağdat Uluslararası Havaalanı Zafer Ordusu Askeri Kampında faaliyet göstermektedir (Cordesman, 2020: 44).

ABD bölgede artan İran ve İran destekli Haşdi Şabi baskısı kapsamında 2020 yılının Mart ve Nisan aylarında bazı askeri üslerden çekilmiştir. Mevcut eylem planında Kovid-19 sürecinin de etkileri göz ardı edilmemelidir. Bu üsler şunlardır:

- 19 Mart tarihinde Kaim Askeri Üssü

- 26 Mart tarihinde Batı Kayyarah Askeri Üssü

- 29 Mart tarihinde K1 Hava Üssü

- 4 Nisan tarihinde el-Takaddum Hava Üssünden çekilmiştir (Cordesman, 2020: 44).

ABD'nin mevcut üslerden çekilmesi bölgede DEAŞ karşıtı mücadele olanaklarını sınırlandırmış, bölgede Irak güvenlik güçlerini istihbari, eğitim ve hava desteği olanağı kısıtlanmıştır. DEAŞ bölgede gelişen kendi örgüt yapısı için olumlu gördüğü haberleri, ABD'nin bölgeden çekilmesi örnekleminde haftalık bültenlerde paylaşım yapmaktadır (Heller, 2020:4).

ABD-İran arasında çatışmaların vuku bulduğu dönem olarak değerlendirilebilecek 2020'nin birinci çeyreğinden itibaren DEAŞ aktiviteleri yükselişe geçmiş, 2020'nin ikinci çeyreğinde Diyala bölgesinde en çok saldırı gerçekleştiği gözlemlenmiş; Kerkük'te saldırı oranının en keskin artışın olduğu değerlendirilmektedir. 2020 yılı DEAŞ aktivitesinin son üç yıllık zaman zarfı içerisinde en yüksek olduğu dönemdir (Knights ve Almeida,2022: 4). Saldırı dinamiğindeki yükselişte dönem bazında Irak Hükümetinin ve Uluslararası Koalisyonun almış olduğu Kovid-19 önlemlerinin de etkisi olduğu belirtilmelidir.

Bölgede yükseliş gösteren DEAŞ aktivitesi ve değişen hükümet yapısı kapsamında yeni adımlar atılmıştır. Irak'ta Ekim 2019 itibariyle süre gelen protestolar sonucunda 30 Kasım 2019'da istifa eden; lakin yeni hükümet oluşturuluncaya kadar geçici başbakan olarak görevine devam eden Abdülmehdi'nin yerine Nisan 2020'de hükümet kurma yetkisi alan ve Mayıs ayında hükümet kuran el-Kazımi gelmiştir. El-Kazımi, ABD ve İran ile yakın ilişkileri olan bir politikacıdır. El-Kazımi ilk resmi yurt dışı ziyaretini 21 Temmuz 2020'de İran'a gerçekleştirmiştir. İran ziyareti ile karşılıklı

iş birliğinin önemine değinen el-Kazımi, DEAŞ karşısında İran'ın sağladığı desteklerin önemini vurgulamış, bölgede İran'a karşı tehdit oluşumunun engelleneceğini belirtmiştir (Şendağ ve Özdemir, 2021:9).

El-Kazımi, İran'dan sonra 20 Ağustos 2020'de ABD'yi ziyaret etmiştir. Bölgede varlık gösteren yaklaşık 5,200 ABD'li askeri personelin varlığı görüşmenin temel konularındandır. El-Kazımi, Trump ile yaptığı görüşmenin ardından bölgede varlık gösteren ABD askeri unsurlarına DEAŞ karşısında ihtiyaç duyduklarını ve bu desteğin devam etmesi gerekliliğini belirtmiştir; lakin mevcut desteğin doğrudan sahada ihtiyaç duyulmadığı, askeri eğitim ve istihbari faaliyetler bağlamında gereklilik olduğunu açıklamıştır (Rogers ve Schmitt,2020). DEAŞ unsurlarının bölgedeki varlığını kabul eden el-Kazımi, 5 Ocak 2020 tarihli Irak Parlamentosunda çıkan kararın ardından ikili ilişkilerin gelişmesi noktasında hareket etmektedir. El-Kazımı mevcut ziyaretlerle İran ve ABD'nin desteğini kazanma gayesindedir.

Irak'ta 2019 yılının Ekim ayında başlayan ve 2020 yılı süresince de devam eden Ekim protestoları ve 3 Ocak 2020 tarihinde gerçekleştirilen Süleymani ve el-Mühendis'i suikastları, Irak sosyo-politik dinamiklerini istikrarsızlaştırmış, DEAŞ'ın sahada etkinlik alanı kazanımında rol oynamışlardır. DEAŞ her ne kadar bölgede kontrol sahibi olmamakta ise de saldırı gücünü korumaktadır. DEAŞ'ın saldırı gücünü arttıracak diğer bir önemli etmen ise de 2020 yılında küresel bir salgın ile tüm dünyada yayılan Kovid-19 adlı virüstür. Kovid-19 pandemisinin etkisiyle Uluslararası Koalisyon güçlerinin geri çekilmesi, askeri operasyonların kısıtlanması ve bölge düzeyinde sokağa çıkma yasakları gibi etmenler DEAŞ'ın etkinlik kazanımını kolaylaştırmıştır. Bu noktada ABD-İran arasındaki gergin ilişkilerin Uluslararası Koalisyon güçlerinin Irak'tan ayrılması konusunda baskın faktör olarak değerlendirilmediği belirtilmelidir. Çalışmada Irak Özelinde DEAŞ ve Kovid-19 adlı bölümünde mevcut süreç analiz edilecektir.

**b. Irak özelinde DEAŞ ve Kovid-19**

Irak'ta 2019 yılının Ekim ayında başlayan Ekim protestoları adlı halk gösterileri nedeniyle bölge özelinde istikrarsız sosyo-politik ortam vuku bulmuştur. ABD tarafından Ocak 2020 tarihinde gerçekleştirilen hava saldırısında Süleymani ve el-Mühendis'in öldürülmesi ile bölgede ABD-İran arasındaki mevcut gerginleşmiştir. Tüm bu kapsamda mevcut sorunsallar DEAŞ'ın da etkinlik alanını genişletmesine

olanak vermiştir. Bunun yanında Irak'ta 2020 yılında DEAŞ'ın etkinlik alanını genişleten faktörlerden bir başkası da küresel bir yayılım gösteren Kovid-19 virüsüdür.

Irak'ta ilk resmi Kovid-19 vakası 24 Şubat 2020 tarihinde Necef bölgesinde İran'dan gelen bir şahısta saptanmıştır (Hanna, 2020). İlk resmi Kovid-19 vakasının açıklanmasıyla beraber Ekim protestolarının devam ettiği ve bölgede ABD-İran arasında bilmukabele ''soğuk savaş'' ortamının mevcut varlığı bilinmektedir. Dünya çapında Kovid-19 kapsamında görülen maske takma zorunluluğu, ulaşımın kısıtlanması, sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler Irak'ta da görülmüştür. Bölgede artan vaka sayıları neticesinde devam eden Ekim protestolarına ara verilmiş, sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Ancak uygulanmakta olan mevcut yasak hastalığın yayılımını kısıtlamakta iken, DEAŞ'ın başta kırsalda olmak üzere Irak'ta etkinliğini arttırmasını kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir. Bu noktada kırsal bölgelerdeki militanların hareket alanı genişlemiş, ulaşım süreleri kısalmış, halk tarafından tespit edilmeleri zorlaşmıştır.

Küresel çapta yayılımı hızlanan Kovid-19 bölge bazlı bir yayılım göstermemekle beraber ülkeler, tek taraflı önlemlerle süregelen virüsün yayılımını kısıtlama çabası içerisindedir. Bu çerçevede alınan tedbirler doğrudan Irak özelinde de etkili olmuştur. ABD, Kovid-19 tedbirleri bağlamında Irak'ta dâhil olmak üzere sınır ötesinde askeri aktivitelerini durdurmuştur (EASO, 2020: 20). Benzer bir yaklaşımı DEAŞ karşıtı Uluslararası Koalisyon üyeleri de benimsemiştir. Hızlı bir şekilde yayılım gösteren Kovid-19 virüsü karşısında İngiltere, Fransa ve İspanya Irak'taki askeri birliklerini geri çekmişlerdir (International Crisis Group, 2020). ABD ve Uluslararası Koalisyon'un Irak güvenlik güçlerine sağlamakta olduğu askeri eğitim Mart 2020 tarihinde durdurulmuştur, ancak Uluslararası Koalisyon DEAŞ unsurlarına karşı operasyonlara sınırlı boyutta katılımını devam ettirmektedir (Abdulla, 2020). Dönem içerisinde süregelen ABD-İran ilişkileri çerçevesinde ABD'nin bölgedeki etkinliğini kısıtlamaya gittiği tekrar belirtilmelidir.

Irak güvenlik güçlerinin Kovid-19 sebebiyle bölgede gücü azalmıştır. DEAŞ'ın 2020 yılının birinci çeyreğinde devam eden ve dönem bazında yükseliş gösteren saldırı trendinde, Irak güvenlik güçlerinin operasyonlarındaki yetersizlikleri ve eksiklikleri yadsınamazdır (Knights ve Almeida, 2022: 17). DEAŞ tartışmalı bölgelerde etkinliğini arttırmış, hücre yapılanmaları genişleme göstermiştir (Abdulla, 2020). 3 aylık zaman diliminde, 2020'nin Nisan ve Haziran dönemlerinde ülke çapında saldırılar artış

göstermiştir. Kerkük, Ninova ve Diyala ise saldırıların en çok arttığı bölgelerdir. Mevcut saldırı dinamiği Temmuz 2020 tarihi itibariyle ülke genelinde düşüşe geçmeye başlamış, 2020 yılının ikinci çeyreğinde DEAŞ ile iştiraklı 808 saldırı gerçekleşmiş iken 2020 yılının üçüncü çeyreğinde 510 saldırı, 2020 yılının dördüncü çeyreğinde 454 saldırı gerçekleşmiştir (Knights ve Almeida, 2022: 20). Ancak 2017 yılında DEAŞ ‘‘zaferinin’’ ardından en çok saldırının üç yıllık zaman zarfı içerisinde 2020 yılında kayıtlara geçtiği değerlendirilmektedir. Mevcut süreç yalnızca Kovid-19 sürecini kapsamadığı tekrar belirtilmelidir.

DEAŞ, Kovid-19 virüsünü propagandaya dönüştürmüş, virüsü yüksek derecede bulaşıcı ve öldürücü olarak tanımlayarak, Batılı ülkelere karşı ilahi bir güç olarak yorumlamıştır (Meek, 2020). DEAŞ medya organları Kovid-19 virüsünü ‘‘tanrının gazabı’’ olarak adlandırmış ve virüsün ortaya çıkmasını Çin’in Uygurlu Müslümanlara karşı uygulamış/uygulamakta olduğu zulümlere dayandırmıştır (Qandil, 2020). Aynı zamanda DEAŞ, Irak’ta görülen ilk Kovid-19 vakasını kendi sözde dini ilmi uyarınca Şiilerin çok tanrılı dinlerinden vazgeçmeleri gerekliliğine yönelik bir işaret olarak tanımlamıştır (Hanna, 2020). DEAŞ medya organlarınca Avrupa’ya seyahat edilmemesi konusunda bildiriler yayınlamış, yalnız kurt saldırıları ile ‘‘kâfir’’ batı ülkelerinde eylemlerine devam edilmesinin talimatını verilmiştir (Basit, 2020: 10). Aynı zamanda DEAŞ’ın örgüt üyeleri ve örgüt sempatizanlarının özgürleştirilmesine odaklandığı görülmektedir. DEAŞ Irak ve Suriye’de DEAŞ’tan mahkûm olmuş tutukluların veyahut DEAŞ ile iştirakli suçlardan hüküm giymiş şahısların serbest bırakılması yönünde söylem geliştirmiştir (Basit, 2020: 8).

Sonuç olarak DEAŞ’ın bölge bazında etkinlik grafiğinin yükseliş göstermesinde bölge düzeyinde ABD-İran arasındaki gergin ilişkiler ve yine aynı dönemde küresel çapta yayılım gösteren Kovid-19 virüsü etkilidir. İki konuda her ne kadar birbirinden farklı olsa da aynı zaman dilimini kapsadığı için benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda öne çıkan temel sorunsal Irak’ta terörizm ile mücadelede azalan güvenlik önlemleridir. Bunun sonucunda 2020 yılı ile sınırlandırılarak incelenen verilerde mevcut başlıkların DEAŞ’ın etkinlik alanı kazanımında rol oynadığı değerlendirilmektedir.

# VI. ANALİZ VE SİYASİ ÖNERİLER

Analiz ve Siyasi Öneriler adlı başlıkta DEAŞ terör örgütünün Irak'ta tekrardan sosyolojik bir taban kazanma ihtimali ve buna karşı alınabilecek önlemler ile Irak özelinde DEAŞ terör örgütünün süregelen gücünü kırmak için mücadelede yolları tartışılacaktır ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Çalışmada tarihsel düzlem içerisinde incelendiği üzere mezhepsel ve etnik ayrımcılıklar, finansal yetersizlikler, devlet kurumlarının işlevsizlikleri ve kamu kurumlarındaki yozlaşma, aşiretlerin toplum ve devlet kurumları üzerindeki rolleri, toplumdaki Batı karşıtlığı gibi Irak toplumsal ve siyasal yapısını etkileyen etmenler; Irak sosyo-politik dinamikleri; bölgede direniş grubu olarak faaliyet göstermeye başlayan günümüzdeki adıyla DEAŞ terör örgütünün bölgede sözde halifelik ve sözde devlet ilan etmesine giden süreçte, örgütü Irak özelinde güçlendirici rol oynamışlardır.

Çalışmada analiz edilen modern Irak tarihi sosyo-politik dinamiklerindeki mevcut olan sorunsallar, 2003 yılı tarihli askeri müdahalenin ardından gelişim gösteren toplumsal ve siyasal dinamiklerle etkileşime girmiştir. Irak'ta başta el-Kaide örnekleminde yabancı terör örgütleri etkinlik göstermeye başlamıştır. Irak sosyolojik yapısında, özellikle kırsal bölgelerde sahip oldukları kontrol mekanizmalarıyla aşiretlerin almış oldukları kararlar, bölgede DEAŞ'ın etkinlik kazanımında etkilidir. Aynı zamanda 2003 askeri müdahalesinin ardından Sünni kökenli şahısların kamu kurumlarından dışlanması, bölgede devlet mekanizmalarına karşı tepki ortaya çıkmasına neden olmuş; DEAŞ mevcut süreci kendi lehine kullanmıştır.

Irak'ta başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin finansal ve toplumsal düzlemlerde artan rolleri ile beraber bölgede özellikle savaşlar sonucunda uygulamaya sokulan ambargolarla kendisini gösteren Batı karşıtlığı, mevcut coğrafyada istikrarsızlığı arttırmış, DEAŞ'ı toplum nezdinde güçlendirmiştir. DEAŞ, bölgede Sünni vatandaşların koruyuculuğu rolünü üstlenme iddiasındadır. Tüm bu kapsamda DEAŞ, Irak'ta sosyolojik düzlemde sempatizan ve militan kazanabilmiştir.

Çalışmada incelendiği gibi DEAŞ özellikle Sünni nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde etkinliğini arttırmış, alan kontrolü sağlamıştır. Aynı zamanda DEAŞ,

çalışmada da belirtildiği gibi kontrol sahibi olduğu bölgelerde bir nevi sosyal devlet formunda sivil halka hizmet verdiği, ihtiyaç sahiplerine maddi yardımlarda bulunduğu; Musul örnekleminde kira yardımında bulunduğu, kira ücretlerini sabitlediği, sağlık hizmetlerini ücretsiz hale getirdiği görülmüştür. Ayrıca çalışmada da irdelendiği gibi 2015 yılında Musul özelinde gerçekleşen ankete göre sivil halk, bölgede DEAŞ yönetimi altında eskiye nazaran daha fazla hizmet aldıklarını belirtmiştir (Daugher vd., 2015). Bunlar gibi faktörler DEAŞ'ın toplum nezdinde saygınlığını arttırmaktadır. Ancak DEAŞ'ın sosyal hayatta uygulamaya koymuş olduğu baskıcı toplumsal normlar ve ahlaki kurallar; kısaca otoritesinin temelinin şiddet tehdidine dayanmakta olduğu belirtilmelidir.

DEAŞ'ın dönem içerisinde güçlenmesinde sosyolojik düzlemde Sünni aşiretler önemli birer etkendir. Bu çerçevede Sünni aşiretlerin desteğini kaybetmesi, DEAŞ'ı zayıflatmaktadır. DEAŞ'ın toplum nezdinde özellikle Sünni toplumda sınırlı derecede olan desteği kaybetmesinde, çok aktörlü mücadele döneminin etkisi yadsınamazdır. DEAŞ'ın sözde halifelik, devlet ilanına giden süreçte Irak özelinde başta Sünni kesimin yaşamış olduğu mağduriyetler örgütün güçlenmesinde etkilidir. Ancak 2014 yılı sonrası; kısaca çok aktörlü mücadele döneminin başlangıcı itibariyle DEAŞ'a karşı başlatılan askeri harekât kapsamında DEAŞ'ın geri çekilirken yaşam alanlarına bırakmış olduğu yıkım, DEAŞ'ın başta Sünni nüfus üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. 2017 yılında Irak özelinde DEAŞ'a karşı resmi zafer ilan edilmiş, DEAŞ'ın kontrolündeki alanlar ele geçirilmiştir. Ancak mevcut zafer ilanının DEAŞ'ın toplumsal desteğini tamamen sona erdirdiği düşüncesi tartışmalıdır.

DEAŞ, 2017 yılında Irak özelinde resmi olarak kontrol sahibi olduğu alan bulunmamaktadır. Bu kapsamda örgütün üssü denilebilecek herhangi bir lokasyon resmi olarak saptanamamaktadır. Ancak çalışmada da incelendiği gibi DEAŞ şehirlerde hücre yapılanmasına geçmiş, kırsallarda örgütlenmiştir. Aynı zamanda ilan edilen resmi zafer ilanı ile DEAŞ'ın finansal girdilerinin büyük bir çoğunluğu yok edilmiştir; lakin DEAŞ mal varlığı bakımından küresel düzeyde en zengin terör örgütleri arasındadır. Bu bağlamda DEAŞ'ın sosyolojik düzeyde etkilerini sonlandırmak için öncelikle finansal girdileri ile mücadele edilmesi elzemdir.

DEAŞ'ın Irak özelinde etkinlik kazanımı dolaylı olarak toplumsal desteğini de arttıracaktır. Bu noktada Sünni nüfus ana aktördür. Çalışmada 2017-2020 yılları kapsamında incelendiği gibi Irak özelinde devam eden toplumsal ve siyasal

ayrışmalar; bölgede yabancı aktörlerin artan rolü, başta DEAŞ olmak üzere bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerinin militan ve sempatizan kazanımını arttırmaktadır. Ancak Irak toplumunda DEAŞ'ın yıkıcı eylemleri büyük bir çoğunluk tarafından desteklenmediği belirtilmelidir.

Özetle; DEAŞ'ın bölgede sosyolojik tabanda tekrardan destek kazanabilmesi mümkündür. Ancak bu mevcut desteğin varlığı sınırlıdır. Sosyolojik tabanda desteğin artış göstermesi, özellikle DEAŞ'ın bölgede azalan militan kadrosuna destek sağlayacaktır. Bu kapsamda DEAŞ'ın sosyolojik tabanda destek kazanabileceği ortamı sınırlandırmak için DEAŞ'ın ardıllarıyla mücadele edilmelidir.

DEAŞ'ın Irak özelinde etkisinin tamamen kırılması için farklı alanlarda, çeşitli perspektifler çerçevesinde mücadele gereklidir. DEAŞ ile mücadelede öncelikli olarak güvenlikleştirici önlemlere başvurulmalıdır. Bölgede çok aktörlü sosyo-politik sistemde iş birliği içerisinde ortak askeri operasyonların gerçekleştirilmesi, DEAŞ militanlarının etkisiz hale getirilmesi noktasında elzemdir. Ancak DEAŞ'ın lider odaklı faaliyet gösteren bir terör örgütü olmadığı belirtilmelidir

DEAŞ'a karşı toplumsal ve ekonomik düzlemlerde önlemler alınmalıdır. DEAŞ'ın propaganda materyalleri yok edilmelidir. DEAŞ'ın bölgede tekrar güçlenmesinde etkili olabilecek iki etmen öne çıkmaktadır. Bunlar finansal kaynak girdilerinin sürdürülmesi, geliştirilmesi ve ideolojik altyapısını destekleyici etki yaratacak olan Sünnilere karşı oluşturabilecek yeni mağduriyetler olarak incelenebilmektedir.

DEAŞ'ın Irak özelinde sosyolojik taban kazanabildiği gerçeği ortadadır. Bu çerçevede bölgede Sünni-Şii ayrımcılığını destekleyici politikaların önüne geçilmeli, 2003 askeri müdahalesi sürecinin ardından incelendiği gibi Sünni kökenli halkın tekrardan toplumsal yaşamdan ve kamu hayatından dışlanması engellenmelidir. Terörizmin ideolojiden beslenmekte olduğu gerçeği gözardı edilmemelidir. DEAŞ bölge konjonktüründe yaşanabilecek olayları propagandasında lehine kullanabilecektir. Propagandalar bölgede ikamet eden şahısların, DEAŞ'a katılımını arttırabileceği gibi, yabancı uyruklu şahıslarında ''savaşçı'' olarak Irak'a giriş yapabileceği göz önüne alınmalıdır. Ek olarak, Irak özelinde DEAŞ ile mücadelenin şeffaf bir görüntü içerisinde kamuoyu ile paylaşılması sosyolojik bağlamda DEAŞ'ın etkisini sınırlandıracaktır.

Irak özelinde DEAŞ ile mücadele bir diğer önlem ise DEAŞ'ın finansmanının engellenmesidir. DEAŞ bölgede alan hakimiyeti kaybettikten sonra finansal kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu kaybetmiş, geliri sınırlanmıştır. Mevcut gelirlerini yasal işletmelere yatılan DEAŞ ile mücadelede gerek mevcut işletmelerin takibi, bölgede terörizmin finansmanında rol alan sivil toplum kuruluşları, paravan şirketler hukuki yollarla tespit edilip DEAŞ'ın finansmanının engellenmesi gereklidir. DEAŞ'ın finansmanı ile mücadele edilmesi sonucunda gerek kısa dönemde gerekse de uzun dönemde DEAŞ'ın bölgedeki saldırı etkinliğinde azaltıcı rol oynayacaktır.

# VII. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Irak özelinde DEAŞ terör örgütü incelenmiştir. Çalışma DEAŞ'ın Irak özelinde etkinlik kazanımı konusunda modern Irak sosyo-politik dinamiklerinin etkili olduğu savunmaktadır. DEAŞ, direniş grubu formunda bölgede faaliyet göstermeye başlamıştır. Literatür taraması kapsamında DEAŞ'ın bölgede etkinlik kazanmasında etkili olan dinamiklerin 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahale ile başladığı değerlendirilmiştir. Ancak Irak sosyo-politik dinamikleri gerek tarihsel düzlemde gerekse sosyolojik düzlemde analiz edildiğinde kronik sorunsalların varlığı saptanmıştır. Mevcut sorunsalların 2003 askeri müdahalesinin ardından devam ettiği ve DEAŞ'ın bölgede etkinlik alanı kazanımını kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir. Bu noktada Irak'ın Osmanlı İmparatorluğundan bağımsızlığı itibariyle öne çıkan sorunsallar bulunmaktadır. Bunlar:

- Sünni-Şii mezhep çatışmaları,
- Demokratik kurumların eksikliği,
- Bölgede aşiretlerin süreç içerisinde güçlenen varlığı,
- Etnik kökenli çatışmalar, olarak belirtilebilmektedir.

Irak, bağımsızlığı itibariyle ortak bir kimlik altında birleşememiş, uluslaşamamış bir toplum görüntüsündedir. Bunda demokratik kurumların işlevsizliği etkilidir. Modern Irak sosyo-politik tarihi içerisinde sıklıkla askeri darbe girişimleri gerçekleşmiştir. 1968 yılında yönetime askeri darbe ile gelen ve yaklaşık 35 yıl iktidarını devam ettiren Baas Partisi, halkın 2003 askeri müdahalesinin ardından yeni oluşturulmaya çalışılan demokratik sisteme yabancılaşmasında etkilidir.

Irak-İran Savaşı ve Birinci Körfez Savaşı dönemlerinde Hüseyin yönetimi, İslami eğilimleri Irak dış politikası bağlamında araçsallaştırılmıştır. Bu çerçevede ülkede İslami eğilimler yükselişe geçmiştir. Birinci Körfez Savaşının ardından Irak uluslararası kamuoyu tarafından yalnızlaştırılmıştır. Irak'a başta finansal ve insani yardımlar konularında çeşitli ambargolar uygulanmıştır. Bunların sonucunda Irak'ta finansal kriz ortaya çıkmış, savaşlar sonucunda yıkılmış altyapı sistemlerinin onarımı

yetersiz kalmış ve bölgeye ulaştırılması planlanan insani yardımların kısıtlamaya takılması gibi faktörler çerçevesinde bölgede Batı karşıtlığını güçlenmiş, başta İslami akımlara ilgi artmıştır. DEAŞ, mevcut sosyo-politik ortamı lehine kullanmıştır. DEAŞ'ın oluşum sürecinde 2003 asker müdahalesi ile birlikte her ne kadar yabancı savaşçılar da rol almakta olsa da, Irak toplumunda yükseliş gösteren Batı karşıtlığı ve İslami eğilimlere artan ilgi, DEAŞ'ın bölgede etkili bir aktör olmasında elzem roldedir. Mevcut sorunlar DEAŞ'ın 2003 askeri müdahalesi sonrasında bölgede güçlenmesinde katalizör görevi görmektedir.

Irak'a 2003 yılında gerçekleştirilen askeri müdahale sonucunda bölgede ortaya çıkmış olan istikrarsız ortam neticesinde yabancı savaşçıların güvenlik zafiyeti kapsamında bölgeye giriş yapmaları ve oluşturulmaya çalışılan yeni demokratik sisteme karşı bölgede oluşan tepki, Irak'ta yükselen terörizmin sebeplerindendir. Modern Irak sosyo-politik dinamikleri ekseninde bölgede terörizmi destekleyici etmen Sünni-Şii ayrışması olarak irdelenebilmektedir. Ancak tarihsel düzlemde sosyolojik tabanda yükseliş gösteren Batı karşıtlığı ve ortak kimlik altında birleşememiş yapı vuku bulduğundan Irak toplumu, başta süreç içerisinde DEAŞ adını alan organizasyon olmak üzere bölgede faaliyet gösteren direniş gruplarını desteklemiştir. DEAŞ, gerçekleştirdiği saldırılarla ve Irak sosyo-kültürel ortamını lehine kullanabilmesiyle diğer direniş gruplarından ayrılmıştır.

Terör örgütleri belirli bir ideoloji çerçevesinde oluşum göstermektedirler. Çalışmada DEAŞ ideoloji olarak Cihadi Selefilik akımı içerisinde değerlendirilmiştir. Örgüte Selefiler ile birlikte Vehhâbîlerde ideolojik bağlamda katılım göstermektedir. Ancak Selefilik ve Vehhâbîlik ile ilişkisi olmayan yabancı savaşçılarında örgüte katıldığı görülmektedir. DEAŞ'ın ideolojik kökeninin oluşumunda ben ve diğerleri olarak adlandırılabilecek ötekileştirme etkilidir. DEAŞ militanları kendilerini iyiliğin temsilcisi olarak görmektedir ve kötülükle mücadele ettiklerine inanmaktadırlar. Müslüman savaşçılar için anlam taşıyan şehitlik mertebesi inancı ve cennet vaadi, örgüte katılımı arttırmaktadır. DEAŞ din adına şiddeti meşru görmekte başta yakın düşman olarak tasnif edilen Şii Müslümanlar ile uzak düşman olarak belirtilen Batılı aktörleri hedef almaktadır.

Dini motifli bir terör örgütü olarak incelenen DEAŞ, dini motifli terör örgütlerinin amaçlarından biri olarak belirtilen dini devlet oluşumu hedefi gütmüş; sözde İslam Devleti oluşumuna gitmiştir. DEAŞ'ın sözde devletleşmesi sürecinde

etkili olan faktörler irdelendiğinde öncelikle bölgede başta ABD olmak üzere çeşitli devletlerin varlık göstermesi etkilidir. İşgaller ve askeri müdahaleler Dini motifli grupların söylemlerini ve militan kazanımını arttırmaktadır. Aynı zamanda bölgede var olan Sünni-Şii ayrışmasını lehine değerlendiren DEAŞ, Sünni halkın bir bölümünün desteğini kazanabilmiştir. Özellikle Sünni aşiretlerin bir kısmının desteğini alabilen DEAŞ, kırsal bölgelerde kontrol sağlama ve militan kazanımı konusunda avantaj sağlamıştır.

İlk olarak Irak özelinde oluşum gösteren DEAŞ, Arap Baharı eylemleri neticesinde istikrarsızlaşan Suriye'de de varlık göstermeye başlamıştır. DEAŞ, alan kontrolleri neticesinde 2014 yılında Irak ve Suriye sınırları içerisinde sözde halifeliğini ve sözde devletini ilan etmiştir. Ancak uluslararası hukuk bağlamında hukuki bir dayanağı bulunmayan bu sözde devlet ilanı meşru değildir. DEAŞ mevcut bölgeleri işgal etmiş bir terör örgütü olarak tanımlandırılmaktadır. Bu kapsamda DEAŞ'ın sözde devlet ilanının hukuki bir dayanağı yoktur.

DEAŞ'ın 2003 ve sonrasındaki politik sistemi de lehine kullanmış olduğu belirtilmelidir. DEAŞ, GKY'nin Baassızlaştırma ve Irak Ordusunun lağvedilmesi kararlarını, örgüt yapısının ve örgüt tabanının gelişimde kullanabilmiştir. Sistemden dışlanan, yeni demokratik sisteme yabancılaşan Sünniler, başta Irak Ordusu personelleri olmak üzere saha tecrübesi olan şahıslar, yeni politik sisteme ve Şii liderlere karşı organize olmuşlardır. Bu bağlamda DEAŞ'ın aktif eleman sayısında artış görülmüştür. Ayrıca saha tecrübesi olan savaşçılar, örgütün alan kazanımı ve istihbari veri toplamasında kilit rol oynamıştır. 2003 askeri müdahalesinin ardından yeni demokratik sistemde iki dönem Başbakan olarak görev alan Şii lider el-Maliki'nin Sünnilere karşı uygulamış olduğu ayrımcı politikalar, yozlaşmış devlet kurumlarının varlığı, Irak Ordusunun işlevsizleştirilmesi ve niteliksel yapısından daha çok niceliksel fazlalığının öne çıkmasının da etkileriyle öncelikle bölgede direniş grubu olarak faaliyete geçen; lakin süreç içerisinde el-Kaide ile iş birliği geliştirerek bölgede sözde devletini iddia eden DEAŞ'a karşı, Irak Merkezi Hükümeti başarılı bir mücadele ortaya koyamamıştır. Ayrıca ABD'nin bölgeden tamamen çekilmesi DEAŞ'ın bölgede güçlenmesinde etkilidir. Aynı zamanda zayıf finansal güç bölgede terörü destekleyici etmenlerden birisidir.

DEAŞ'a karşı Irak özelinde gerçekleştirilen mücadele iki döneme ayrılmaktadır. Bu kapsamda 2014 yılı ve sonrasında DEAŞ ile mücadelede çok aktörlü

bir mücadele sürecin varlığı öne çıkmaktadır. Bu sürecin ortaya çıkmasında Irak'ın DEAŞ ile mücadelede başarısız bir görüntü sergilemesi etkilidir. Bu noktada başta yerel aktör olarak tasvir edilen Irak bileşenleri, Haşdi Şabi ve Peşmerge güçleri ile beraber ABD liderliğinde oluşum gösteren Uluslararası Koalisyon DEAŞ'a karşı mücadelede yer almıştır. Uluslararası Koalisyon ve Haşdi Şabi, DEAŞ ile mücadele odaklı oluşum göstermiştir. Bölgede yükseliş gösteren DEAŞ gücüne karşı, Uluslararası Koalisyon'un gerçekleştirmiş olduğu hava saldırılarıyla beraber karada yerel aktörlerin dolaylı/dolaysız iş birlikleri neticesinde gerçekleştirmiş olduğu operasyonlar, DEAŞ'ın bölgedeki etkinliğini süreç içinde sınırlandırmış; el-Abadi Hükümeti, DEAŞ karşısında 2017 yılında resmi kanallarla zaferini açıklamıştır.

Çalışmada DEAŞ ile çok cepheli mücadele sürecinin ardından mevcut aktörlerin yeni dönemde Irak siyasetine etkilerini analiz etmek bağlamında 2017 IKBY Bağımsızlık Referandumu ve 2018 Genel Seçimi süreçleri de incelenmiştir. IKBY'nin bağımsızlık girişimleri gayri resmi olarak değerlendirilmektedir ve dönem içerisinde desteklenmemiştir. IKBY için referandum başarısızlıkla sonuçlanmıştır. DEAŞ, genel seçimlere doğrudan etki etmeyi hedefleyen saldırılar gerçekleştirmiştir. Mevcut seçimlerde DEAŞ ile mücadelede rol alan İran destekli paramiliter yapı olarak belirtilen Haşdi Şabi'nin politik kanadının ortaya çıktığı analiz edilmekle beraber DEAŞ ile mücadelede etkin rol alan es-Sadr'ın 2018 genel seçimlerinden zaferle ayrıldığı görülmektedir. ABD'nin ise bölgede varlığını devam ettirmek yönünde politikalar uyguladığı, Irak siyasetinde karar alıcılar üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir. Tüm bu kapsamda DEAŞ ile mücadelede rol alan aktörler, Irak siyasal hayatında doğrudan rol almaya başlamışlardır.

DEAŞ'a karşı Irak özelinde ilan edilen zafer, erken zafer olarak tasvir edilebilmektedir. Çalışmada DEAŞ terör örgütü yeni dönemde 2017-2020 yılları arasında Irak özelinde de irdelenmiştir. DEAŞ'a karşı Irak özelinde sıklıkla kullanılan zafer açıklamasına rağmen incelenmiş olan veriler çerçevesinde DEAŞ unsurlarının Irak'ta tamamen yok edilemediği görülmektedir. DEAŞ unsurları kırsal bölgelerde örgütlenmiş, şehirlerde hücre yapılanmasına gitmiştir. Bölgede DEAŞ unsurlarının alan hâkimiyeti kaybettiği değerlendirilmektedir. Ancak bölgenin coğrafi yapısı, özellikle kırsal bölgeler DEAŞ'ın yeniden yapılanması noktasında avantaj sağlamaktadır. Örgüt aynı zamanda bölgede devam eden sosyo-politik istikrarsızları örgüt lehine kullanabilmektedir. ABD tarafından gerçekleştirilen Kasım Süleymani ve

el-Mühendis'i suikastları ve Kovid-19 salgın dönemi neticesinde bölgede istikrarsız sosyo-politik sistemin varlığı öne çıkmıştır. Mevcut konular DEAŞ'a bölgede etkinlik alanı kazandıran unsurlardır.

Sonuç olarak DEAŞ, bölgede alan hâkimiyetini kaybetmiş, ekonomik girdilerin büyük çoğunluğunu yitirmiştir. DEAŞ, yeni dönemde Irak bazında toplumsal desteğinin büyük bir çoğunluğunu kaybetmiştir. DEAŞ, Irak özelinde saldırı stratejisini, saldırı yöntemlerini değiştirmiştir. DEAŞ, yıpratma amaçlı saldırılar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Irak özelinde DEAŞ, yeni dönemdeki saldırı stratejilerinin sınırlılığı, gerçekleştirilen saldırıların etkisi, aktif militan hacmi, sosyolojik tabanda kaybettiği destek ve ekonomik gelir kaybı bağlamlarında gücünün zirve yaptığı 2013-2015 yılları arasındaki konumundan uzak bir görüntüdedir. Mevcut şartlar kapsamında DEAŞ'ın bölgede tekrar alan hakimiyetine yönelik saldırı girişiminde bulunma ihtimali zayıftır. Ancak Irak bazında güvenlik önlemlerinin azalması, örgütün etkinlik grafiğini arttıracaktır.

# VIII. KAYNAKÇA

## KİTAPLAR


AHMED, M. M. A. (2012). **Iraqi Kurds and Nation-Building**. New York: Palgrave Macmillian

ANGELL, A. ve GUNARATNA, R. (2011). **Terrorist rehabilitation: The U.S. experience in Iraq**. Boca Raton, FL: CRC Press.

APAK, A.(2014). İslâm Tarihi Boyunca Selef Ve Selefîlik Kavramlarının Anlam Serüveni. Kavas, A (Der.), **Tarihte ve Günümüzde SELEFİLİK** (ss 39-51). İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.

ARMAOĞLU, F. (2021). **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**. İstanbul: Kronik Kitap.

ASHOUR, O. (2021). **How ISIS Fights. Military Tactics in Iraq, Syria, Libya and Egypt**. Edinburgh: University Press

BİLGESAM. (2015). **Terör'ün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği**. İstanbul.

BOZBAŞ, F. (2022). Selefiye Ve Fıkıh Anlayışı. Çelik, M (Der.), **Selefilik** (ss. 65-83). Ankara: Nobel Akademi Yayınları

CLEVELAND, W. L.(2015). **Modern Ortadoğu Tarihi**.(İ. Harmancı, Çev). İstanbul: Agora Kitaplığı

COCKBURN, P. (2014). **İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması**. İstanbul: Agora Kitaplığı

CORDESMAN, A. H. ve KHAZAI, S. (2014). **Iraq in Crisis**. Washington: CSIS

CORDESMAN, A.(2018). **Iraq After ISIS: The Other Half of Victory Dealing with the Civil Dimension**. Center for Strategic and International Studies.

DENİZ, Y. (2021). **Orta Doğu'da Selefilik**. Ankara: Nobel Akademi Yayınları

GERGES, F.A. (2019). **IŞİD Tarihi**. İstanbul: Doruk Yayınları

GUS, M. (2017). **Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar**. Çev. İhsan Çapçıoğlu ve Bahadır Metin, Ankara: Adres Yayınları

HOFFMAN, B. (2006). **Inside Terrorism**. New York: Columbia University Press

HUDSON, R. A. (1999). **THE SOCIOLOGY AND PSYCHOLOGY OF TERRORISM: WHO BECOMES A TERRORIST AND WHY?**. Washington: Library Of Congress

JOHNSTON, P. B., Shapiro, J. N., Shatz, H. J., Bahney, B., Jung, D. F., Ryan, P. K. ve Wallace, J. (2016). The Islamic State of Iraq and the Iraq War. **In Foundations of the Islamic State: Management, Money, and Terror in Iraq, 2005-2010** (ss. 11–48). RAND Corporation.

KHALIL, L. (2017). COUNTERING TERRORISM IN THE MIDDLE EAST: IRAQ AND SYRIA. In J. Carroll (Ed.), **COUNTERTERRORISM YEARBOOK 2017** (pp. 51–57). Australian Strategic Policy Institute

KIRMANJ, S. (2013a). **Identity and nation in Iraq**. USA: Lynne Rienner Publishers

KOCA, F. (2018). **İslam Düşüncesinde SELEFİLİK Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları

LUIZARD, P.J (2016). **IŞİD Tuzağı**. İstanbul: İletişim Yayınları

NAPOLEONI, L.(2014). **İslam ve Modern Cihat**. İstanbul: Altın Bilek Yayınları

ÖZCAN, M. (2008). Irak 2006. Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2006**. Ankara: Nobel Yayınları. 57-72.

ÖZER, A.(2016), Kabuk Devlet ve IŞİD (Ed. Fatma Taşdemir). **Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk** (s.253-274). Ankara: Nobel Akademik.

PIRNIE, B. R. ve O'CONNELL, E. (2008). Armed Groups in Iraq. **In Counterinsurgency in Iraq (2003-2006)**: RAND Counterinsurgency Study--Volume 2 (ss. 21–34). RAND Corporation.

RABASA, A., CHALK, P., CRAGIN, K., DALY, S. A., GREGG, H. S., KARASIK, T. W., O'BRIEN, K. A., ve ROSENAU, W. (2006). The Iraqi Insurgency. **In Beyond al-Qaeda: Part 2, The Outer Rings of the Terrorist Universe** (ss. 51–60). RAND Corporation.

RAPOPORT, D. C. (2013). The Four Waves Of Modern Terror: International dimensions and consequences. (ed. J. M. Hanhimäki ve B. Blumenau) **An international history of terrorism: Western and non-Western experiences** London: Routledge

RAYBURN, J. D., SOBCHAK, F. K., GODFROY, J. F., MORTON, M. D., POWELL, J. S., ve ZAIS, M. M. (Eds.). (2019). MUQAWAMA WA INTIQAAM (RESISTANCE AND REPRISALS), MAY-AUGUST 2003. In THE U.S. ARMY IN THE IRAQ WAR: VOLUME 1 (ss. 169–194).

SALİHİ, E. (2017). **Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci**. İstanbul: Kaknüs Yayınları

TAŞDEMİR, F. (2020). Kuvvet Kullanma Hukuku (Jus Ad Bellum) Açısından IŞİD İle Mücadele, (Ed. Fatma Taşdemir), **Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk** (s. 63-91). Ankara: Nobel Akademik.

WARRICK. J. (2016). **Siyah Bayraklar IŞİD'in Doğuşu ve Yükselişi**. İstanbul: A7 Kitap Yayınevi, 3. Basım

WASSER, B., PETTYJOHN, S. L., MARTINI, J., EVANS A.T., MUELLER, K. P., EDENFIELD, N., TARINI, G., HABERMAN, R. ve ZEMAN, J. (2021).**The Air War Against the Islamic State: The Role of Airpower in Operation Inherent Resolve**. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation

WEISS, M. ve HASSAN, H. (2016). **IŞİD Terör Ordusunun İç Yüzü**.(E. Kayhan, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları

YILDIZ, T. (2022). Irak: Zafiyet ile Telafi Arasında Siyaset. Benli, M (Der.), **Ortadoğu ve Dış Politika Arap Ülkeleri ve İsrail** (ss.33-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

YILMAZ, S. (2011). **Irak Dosyası**. İstanbul: Kum Saati Yayınları

**MAKALELER**

ABBAS Z. ve ŞAHİN, M. (2017). İran'ın Ortadoğu'daki Eli: Kasım Süleymani. **Ortadoğu Analiz**, 9 (82), 10-13.

ABBAS, Z. (2017). Irak'ta Mezhepsel Çekişmelerin Boyutları ve Sonuçları. **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (1) , 79-86.

ABBAS, Z. (2020). IŞİD'in Musul İşgali ve Türkmenler. **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** (23) , 435-456.

AĞIR, B. S. (2006). Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?. **Uluslararası İlişkiler / International Relations**, 3(12), 71–100.

AKSAKAL, C. B. (2015). SEYYİD KUTUB VE MÜSLÜMAN KARDEŞLER / SAYYID QUTB AND THE MUSLIM BROTHERHOOD. **Akademik Hassasiyetler**, 2 (3) , 65-81.

AKSOY, E. (2016). DAİŞ ve SURİYE İÇ SAVAŞINDA DAİŞ'İN ROLÜ**. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2 (2) , 29-41.

AL-ATAWNEH, M (2011). Wahhābī Legal Theory as Reflected in Modern Official Saudi Fatwās: Ijtihād, Taqlīd, Sources, and Methodology**. Islamic Law and Society**, 18 (3-4), 327-355.

ALBERT, C. D. (2013). A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. **Iran & the Caucasus**, 17(2), 215–234.

AL-IBRAHİM, B. (2015). ISIS, Wahhabism and Takfir. **Contemporary Arab Affairs**, 8(3), 408–415.

ALİ, M.(2019). Understanding Salafis, Salafism and Modern Salafism. **ISLAMIYYAT**, 41(1), 125-136.

AL-TAMIMI, A. (2015). The Evolution in Islamic State Administration: The Documentary Evidence. **Perspectives on Terrorism**, 9(4), 117–129.

ATAMAN, M. ve KUŞÇU, Y.(2012). Suudi Arabistan'daki Siyasal Ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler. **Alternatif Politika**, 4 (1), 1-26.

AZARKAN, E. (2016). Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi. **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 15 (4), 1055-1068.

BAR, S. ve MINZILI, Y. (2006). The Zawahiri Letter and the Strategy of al-Qaeda. **Hudson Institute**. 38-51.

BARAK, M. (2020). ISIS Strengthens in Iraq. **International Instıtute for Counterterrorism**. 1-7.

BARAM, A. (1997). Neo-Tribalism in Iraq: Saddam Hussein's Tribal Policies 1991-96. **International Journal of Middle East Studies**, 29(1), 1–31.

BASIT, A. (2020). The COVID-19 Pandemic: An Opportunity for Terrorist Groups? **Counter Terrorist Trends and Analyses**, 12(3), 7–12.

BAŞEREN, S. (2008), Terrorism With Its Differentiating Aspects. **Defence Against Terrorism Review**, 1 (1), 1-11.

BERGESEN, A. J. ve LİZARDO, O. (2004). International Terrorism and the World-System. **Sociological Theory**, 22(1), 38–52.

BOZBAŞ, G. ve AKGÜN, B. (2013). Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği. **Akademik Orta Doğu Dergisi**, 7 (14), 1-38.

BROWN, C. M. (2015). Mobilizing the caliphate: ISIS and the conflict in Iraq and Syria. **Politicka Misao: Croatian Political Science Review**, 52(4/5), 203-214.

CHOKSY, C. E. B. ve CHOKSY, J. K. (2015). THE SAUDI CONNECTION: Wahhabism and Global Jihad. **World Affairs**, 178(1), 23–34.

CRONIN, A. K. (2002). Behind the Curve: Globalization and International Terrorism. **International Security**, 27(3), 30–58.

ÇAĞ, G. ve EKER, S.(2013). ORTADOĞU'DA BAAS REJİMLERİ: SURİYE VE IRAK. **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, 2(2), 57-72.

ÇAKMAKTAŞ, N. (2021). The Ages of Jihadi Salafism: A Dual Exchange of Ideas and Contexts in Ideological Formation. **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 9(2), 472-492.

DABAN, E. Z. ve DABAN, C. (2018). SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ IRAK DIŞ POLİTİKASI: IRAK-İRAN SAVAŞI, KUVEYT'İN İŞGALİ VE ABD'NİN IRAK'A MÜDAHALESİ. **Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2 (1) , 83-109 .

DAĞDEVİREN, Z. (2021). "IRAK'TA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ VE KİMLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ" **. Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, 4(5), 195-218.

DAĞDEVİREN, Z. (2021). IŞİD'İN ORTAYA ÇIKMASINDA ETKİLİ OLAN KÜRESEL, YEREL GELİŞMELER ve IŞİD'LE MÜCADELE STRATEJİSİ. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31 (1) , 301-316.

DAWISHA, A. (1999). “Identity” and Political Survival in Saddam’s Iraq. **Middle East Journal**, 53(4), 553–567.

DEVINE, J. (2015). Iran versus ISIL. **Insight Turkey**, 17(2), 21–34

DOBBINS, J. ve JONES, S. G. (2017). The End of a Caliphate. **Survival**, 59(3), 55–72.

DOĞAN, S. (2019). IRAQI TURKMEN’S LEGAL POSITION IN THE 2005 IRAQI CONSTITUTION AFTER THE US OCCUPIED IRAQ IN 2003. **Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,**1(2), 1-12.

DUMAN, B. (2012). "IRAK’TA TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRKMENLERE YÖNELİK İNSANLIK SUÇLARI VE 2003 SONRASI TÜRKMENLERİN HUKUKİ DURUMU". **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, (13), 85-128.

ERKMEN, S.(2010). Irak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri. **Ortadoğu Etütleri**, 2(1), 107-146.

ESFANDIARY, D. ve TABATABAI, A. (2015). Iran’s ISIS policy. **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), 91(1), 1–15.

ESPOSITO, J.L.(2015).Islam and Political Violence. **Religions**, 6(3). 1067-1081.

EVKURAN, M (2015). Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik. **İlahiyat Akademi**, 1(2), 71-90.

FAROUK-SLUGLETT, M. ve SLUGLETT, P. (1990). Iraq Since 1986: The Strengthening of Saddam. **Middle East Report**, 167, 19–24.

FLIERVOET, F. (2018). Fighting for Kurdistan?: Assessing the nature and functions of the Peshmerga in Iraq. **Clingendael Institute.**

GALİCKİ, Z (2005). International Law and Terrorism, **American Behavioral Scientist**, 48(6), 743-757.

GALVANI, J. (1972). The Baathi Revolution in Iraq. **MERIP Reports**, 12, 3–22.

GANOR, B. (2002) Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?, **Police Practice and Research**, 3(4), 287-304.

GERGES, F. A. (2014). ISIS and the Third Wave of Jihadism. **Current History**, 113(767), 339–343.

GOFAS, A (2012). Old' vs. 'New' Terrorism: What's in a Name?, **Uluslararası İlişkiler**, 8(32), 17-32.

GREGG, H. S. (2014). Defining and Distinguishing Secular and Religious Terrorism. **Perspectives on Terrorism**, 8(2), 36–51.

GÜNEY, Z. B. (2018). HASAN EL-BENNA VE SEYYİD KUTUP'TA SİYASİ İSLAM DÜŞÜNCESİ. **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 3 (6) , 290-315.

HAMA, H.H. (2018). Partisan Armed Forces of Kurdistan Regional Government. **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, 41(2), 38-51.

HANISH, S. (2015). The Islamic State Effect on Minorities in Iraq. **Review of Arts and Humanities**, 4(1), 7-11.

HASHIM, A. (2003). Saddam Husayn and Civil-Military Relations in Iraq: The Quest for Legitimacy and Power. **Middle East Journal**, 57(1), 9–41.

HELFONT, S. (2014). Saddam and the Islamists: The Ba'thist Regime's Instrumentalization of Religion in Foreign Affairs. **Middle East Journal**, 68(3), 352–366.

HOVE, M. (2018). Middle East: The Origins of the 'Islamic State' (ISIS). **Conflict Studies Quarterly**. 3-22.

İŞCAN, M. Z. (2015).Tarih Boyunca Selefî Söylem. **İlahiyat Akademi**, 1 (2), 1-14.

JAWAD, S. N. (2008). The Kurdish question in Iraq: historical background and future settlement. **Contemporary Arab Affairs**, 1(1), 25–41.

JOHNSEN, G. D. (2016). The rise of ISIS. **Great Decisions**, 13–24

JOURNELL, W. (2018). CHAPTER TWENTY-TWO: Terrorism. **Counterpoints**, 527, 217–229.

KARADENİZ, A. (2016). KUR'ÂN'DA CİHAD-KITAL FARKI VE IŞİD TERÖR ÖRGÜTÜ. **TESAM Akademi Dergisi**, 3(1), 151-173.

KARAKAYA, İ. (2019). Küresel terörizmin dönüşümü: Irak ve Şam islam devleti (IŞİD) örneği. **Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 38(1), 149-198.

KARAKAYA, İ. (2020). Küresel Terörizmle Mücadele: Yerel, Bölgesel ve Küresel Güçlerin IŞİD ile Mücadele Politikaları. **Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (1) , 92-108.

KAVÂLEK, T. (2015). From al-Qaeda in Iraq to Islamic State: The Story of Insurgency in Iraq and Syria in 2003-2015. **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 14 (1) , 1-32

KAYA, S. (2017). Development of International Terrorism and the Phenomenon of Religiously Motivated Terror. **International Journal of Social Inquiry**, 10 (1) , 53-79.

KILIÇ, S.(2008). Musul Sorunu ve Lozan. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 24 (71), 319-340

KIRDAR, M. (2011). Al Qaeda in Iraq. **Center for Strategic and International Studies**, 2-15

KIRMANJ, S. (2013b). Kurdistan Region :A Country Profile. **Journal of International Studies**, (9), 1-14.

KIZILAY, Ş. (2019). ULUSLAŞAMAYAN IRAK ULUSU. **Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3 (1) , 26-37 .

KNIGHTS, M ve ALMEIDA, A.(2022). The Islamic State at Low Ebb in Iraq: The Insurgent Tide Recedes Again. **Combating Terrorism Center at West Point**, 15(1), 1-24.

KNIGHTS, M. (2018). The Islamic State Inside Iraq: Losing Power or Preserving Strength?. **Combating Terrorism Center at West Point**, 11 (11), 1-11.

KÖSE, H. H. (2015). Şİİ GRUPLARIN IRAK SİYASETİNE ETKİSİ: 2003-2012 DÖNEMİ. **The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies**, 1 (2),53-89.

KUBAT, M. (2017). SELEFİYYE İLE NEO-SELEFÎLİĞİN KESİŞEN VE AYRIŞAN YÖNLERİ. **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (2) , 124-141.

KUMAR, S. (2018). ISIS and the Sectarian Political Ontology: Radical Islam, Violent Jihadism and the Claims for Revival of the Caliphate. **India Quarterly**, 74(2), 119–137.

LAQUEUR, W. (1996). Postmodern Terrorism. **Foreign Affairs**, 75(5), 24–36.

LEIKEN, R. S. ve BROOKE, S. (2007). The Moderate Muslim Brotherhood. **Foreign Affairs**, 86(2), 107–121.

MINARDI, A. (2016). United States Counterterrorism on ISIS. **Journal of Government & Politics**, 7 (2), 180-207.

NAZIR, M. (2006). Democracy, Islam and Insurgency in Iraq. **Pakistan Horizon**, 59(3), 47–65.

ONAT, H. (2015). İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması. **İlahiyat Akademisi Dergisi**, 1(2), 107-128.

ÖZDEMİRKIRAN EMBEL, M. (2021). Orta Doğu'da Modern Devletin İnşası: Irak ve Suriye Örnekleri Üzerinden Bir Değerlendirme. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, 8 (1) , 157-189.

ÖZKAN, M. F. ve BABA, G. (2021). Reel-politikle Yüzleşmek: Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Arayışları. **Mülkiye Dergisi**, 45 (4), 912-939.

ÖZMAN, R. ve AÇIL, O. (2019). Sicarii Örgütü ve Faaliyetleri. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 38 (65) , 21-42 .

ÖZTÜRK, M. (2010). Birinci Körfez Savaşı'ndan (1990-1991)- 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk Amerikan İlişkilerine Etkileri, **Akademik Bakış Dergisi**, (19), 1-27.

PARKER T. ve SİTTER N. (2016) The Four Horsemen of Terrorism: It's Not Waves, It's Strains, **Terrorism and Political Violence**, 28(2), 197-216.

PESKES, E.(2003). "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbilik". Trc. Mehmet Çelenk. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12 (2), 413-429.

PINAR, F. (2015). Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler. **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (5) , 133-153.

PRATT, A. N. (2011). Terrorism's Evolution: Yesterday, Today, and Forever. **Connections**, 10(2), 1–34.

PRIMORATZ, I. (1990). What Is Terrorism? **Journal of Applied Philosophy**, 7(2), 129–138.

RAPOPORT, D. C. (1984). Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions. **The American Political Science Review**, 78(3), 658–677.

REDDY, P. K. M. ve REDDY, C. S. (2016). Rulers, Religion And Global Powers: Crisis In Iraq. **World Affairs: The Journal of International Issues**, 20(1), 54–61.

RIEXINGER, M. (2013). Rendering Muḥammad Human Again: The Prophetology of Muḥammad b. ʿAbd al-Wahhāb (1703–1792). **Numen**, 60(1), 103–118.

RUBY, C.L.( 2002). The Definition of Terrorism. **Analyses of Social Issues and Public Policy**, 9-14.

SALMAN, S. (2020). IŞİD'in İdeolojisi: Cihadi Selefilik. **Lectio Socialis**,4 (2) , 97-112.

SANCAR, F. (2015). Selefilik Bir Mezhep Mi Yoksa Bir Düşünce Tarzı Mı? Selefi Düşüncenin Şifrelerine Dair Bir Değerlendirme. **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 15(3), 21-49.

SANDLER, T. (2005). Collective versus Unilateral Responses to Terrorism. **Public Choice**, 124(1/2), 75–93.

SCHINKEL, W. (2009). On the concept of terrorism. **Contemporary Political Theory**. 8(2),176-198.

SCHRAUT, S. ve WEİNHAUER, K. (2014). Terrorism, Gender, and History – Introduction. **Historical Social Research / Historische Sozialforschung**, 39(3 (149)), 7–45.

SCOTT, J. B. (1934). The Seventh International Conference of American States. **The American Journal of International Law**, 28(2), 219–230.

SHUGHART, W. F. (2006). An Analytical History of Terrorism, 1945-2000. **Public Choice**, 128(1/2), 7–39.

SIRRIYEH, E. (1989). Wahhabis, Unbelievers and the Problems of Exclusivism. **Bulletin** (British Society for Middle Eastern Studies), 16(2), 123–132.

SİNKAYA, B. (2016). IŞİD Gölgesinde Irak-İran İlişkileri. **Ortadoğu Analiz**, 8(77), 34-37.

SPENCER, A. (2006). Questioning the Concept of 'New Terrorism'**. Peace Conflict & Development**, 8, 1-33.

STRAKES, J. E. (2009). CURRENT POLITICAL COMPLEXITIES OF THE IRAQI TURKMEN. **Iran & the Caucasus**, 13(2), 365–382

ŞAHİN, H. (2022).Radikal Dini Hareketlere Kaynaklık Açısından Vehhabiliğin Temel Görüşleri. **Trabzon İlahiyat Dergisi**, 9(1) ,191-220.

ŞAHİN, İ. , ŞAHİN, C. ve YÜCE, S. (2014). Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları. **Gazi Akademik Bakış**, 8 (15) , 105-132.

ŞENOL, D., ERDEM, S. ve ERDEM, E. (2016). IŞİD: KÜRESEL BİR TERÖR ÖRGÜTÜ. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 26 (2) , 277-292.

TABATABAI, A. ve ESFANDIARY, D. (2017). Cooperating with Iran to Combat ISIS in Iraq. **Washington Quarterly**, 40(3), 129-146.

TEICHMAN, J. (1989). How to Define Terrorism. **Philosophy**, 64(250), 505–517.

TØNNESSEN, T. H. (2015). Heirs of Zarqawi or Saddam? The relationship between al-Qaida in Iraq and the Islamic State. **Perspectives on Terrorism**, 9(4), 48–60.

TORUN, A. (2003). Siyasal Terörizm: Neden ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme. **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(1), 157-166.

UNGUREANU, D.(2011). Wahhabism, Salafism and the Expansion Of Islamic Fundamentalist Ideology. Journal of the Seminar of Discursive Logic, **Argumentation Theory and Rhetoric**, 9(2),140-147.

ÜNAL, Y(2015). Selefi Zihnin Doğuşu Ve Gelişimi Üzerine. **Dini Araştırmalar**, 18(47), 55-78.

WHITESIDE, C. (2017). A Pedigree of Terror: The Myth of the Ba'athist Influence in the Islamic State Movement. **Perspectives on Terrorism**, 11(3), 2–18.

WHITESIDE. C. (2016). New Masters of Revolutionary Warfare: The Islamic State Movement (2002-2016). **Perspectives on Terrorism**, 10(4), 6-20.

WIKTOROWICZ, Q. (2006) Anatomy of the Salafi Movement. **Studies in Conflict & Terrorism**, 29(3), 207-239.

YAPHE, J. S. (2003). Iraq Before and After Saddam. **Current History**, 102(660), 7–12.

YAYLA, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, 4 (1), 335-385

YILMAZ, İ. (2006). Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası. **ÇTTAD**, (12), 127-142.

YOSUFI, A. B. (2016). The Rise and Consolidation of Islamic State: External Intervention and Sectarian Conflict. **Connections**, 15(4), 91–110.

YÖRÜKAN, Y. Z.(1953). VAHHABÎLİK. **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1) , 51-67.

ZABEL, S. E. (2007). THE MILITARY STRATEGY OF GLOBAL JIHAD. **Strategic Studies Institute, US Army War College**. 1-18.

ZELIN, A. Y. (2014). The war between ISIS and Al-Qaeda for supremacy of the global jihadist movement. **TheWashington Institute for Near East Policy**, 20(1), 1-11.

ZİNE EL ABDİN, A.S. (2021).“Irak Yönetimindeki Siyasal İstikrarsızlığın Anayasal Süreç Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Ortadoğu Etütleri**, 13(1), 91-118.

**İNTERNET KAYNAKLARI**

AA. (2017, 9 Temmuz). 'Musul terör örgütü DEAŞ'tan kurtarıldı'. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/musul-teror-orgutu-deastan-kurtarildi/857528 ( Erişim Tarihi: 3 Kasım 2022)

ABBAS, H. (2017). The Myth and Reality of Iraq's al-Hashd al-Shaabi (Popular Mobilization Forces): A Way Forward. y Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan & Iraq. Erişim Adresi: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/amman/13689.pdf (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022)

ABDULLA, N. (2020, 6 Haziran). Islamic State Deadliner Than Covid-19 in Parts of Iraq. VOA News. Erişim Adresi: https://www.voanews.com/a/extremism-

watch_islamic-state-deadlier-covid-19-parts-iraq/6190651.html (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022)

ALACA, M.(2020, 6 Nisan). Sistani ile Hamaney Arasında Artan Haşdi Şaabi Gerilimi. Ortadoğu Araştırma Merkezi. Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/tr/sistani-ile-hamaney-arasinda-artan-hasdi-saabi-gerilimi/ (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022)

AL-ARABIYA (2018, 9 Nisan). Four killed in ISIS suicide attack on Iraq party HQ- Al- Arabiya News. Erişim Adresi: https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2018/04/09/Four-killed-in-ISIS-suicide-attack-on-Iraq-party-HQ- (Erişim Tarihi 20 Nisan 2022)

ALFONEH, A. (2020, 7 Ocak). Who Is Esmail Qaani, the New Chief Commander of Iran's Qods Force?. The Washington Enstitute. Erişim Adresi: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/who-esmail-qaani-new-chief-commander-irans-qods-force (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

ALSAAFIN, L. (2020, 1 Şubat). Mohammed Allawi appointed new Iraq PM, protesters reject him. Aljazeera. Erişim Adresi: https://www.aljazeera.com/news/2020/2/1/mohammed-allawi-appointed-new-iraq-pm-protesters-reject-him (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ HAZİNE BAKANLIĞI (2015), Remarks of Deputy Assistant Secretary for Terrorist Financing Jennifer Fowler at the Washington Institute for Near East Policy on US Efforts to Counter the Financing of ISIL. Erişim Adresi www.treasury.gov/press-center/pressreleases/Pages/jl9755.aspx, (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2022)

ARAB NEWS.( 2014, 12 Eylül). Alliance to curb flow of funds, fighters to Islamic State. ARAB NEWS. Erişim Adresi: https://www.arabnews.com/middle-east/news/628601 (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022)

AYGÜN, F. T. ( 2020, 27 Nisan). Mustafa El-Kazımi'nin Güvenoyu Sınavı. ORSAM. Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/tr/mustafa-el-kaziminin-guvenoyu-sinavi/ (Erişim Tarihi:20 Kasım 2022)

BBC Türkiye. ( 2004, 2 Mart). Şiiler 'matem günü'nü kana bulayan saldırılar için yasta. BBC News. Erişim Adresi:

https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/03/040302_iraqreactions.shtml (Erişim Tarihi:12 Ekim 2022)

BBC. ( 2020, 8 Ocak). İran, Irak'taki ABD hedeflerini balistik füzelerle vurdu. BBC News. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51029016 (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

BBC. (2005, 31 Ağustos).Irak'ta 960 kişi izdiham kurbanı. BBC News. Erişim Adresi: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050831_iraq-update-shia.shtml (Erişim Tarihi 13 Ekim 2022)

BBC. (2014, 16 Ağustos). Kuzey Irak'ta Ezidi katliamı. BBC News. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140816_ezidi_katliam (Erişim Tarihi. 17 Ekim 2022)

BBC.(2015, 8 Ocak). IŞİD Irak'ta Samarra'ya saldırıyor. BBC News. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150108_isid_samarra (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022)

BBC.(2019, Haziran). Müslüman Kardeşler: Mısır'da kurulan 91 yıllık İslami hareket. BBC News. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48107342 (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2022)

BİLGE, M. L. (1995). Faysal II. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.(Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/faysal-ii) Erişim tarihi: 27 Ağustos 2022

BİLİCİ, S.(2015).Irak'taki iktidar kavgasının yeni merkezi Tuzhurmatu. Timeturk. Erişim Adresi: https://www.timeturk.com/analiz-irak-taki-iktidar-kavgasinin-yeni-merkezi-tuzhurmatu/haber-92788 Erişim Tarihi 3 kasım 2022

BLAXTER, L. ve EISSA, S. (2018). Election and Sectarianism in Iraq and Lebanon. The Armed Conflict Location & Event Data Project. Erişim Adresi: https://acleddata.com/2018/05/17/elections-and-sectarianism-in-iraq-and-lebanon/ (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2022).

BUNZEL, C. ( 2021, 10 Ekim). Explainer: The Islamic State in 2021. Wilson Center. Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/article/explainer-islamic-state-2021 (Erişim Adresi: 17 Kasım 2022).

BÜYÜKKARA, M. A. (2012). Vehhâbîlik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/vehhabilik (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2022)

CHULOV, M. (2014,11 Aralık). Isis the Inside Story. The Guardian. Erişim Adresi: https://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/-sp-isis-the-inside-story (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2022).

CNN. (2003, 30 Ağustos). Najaf bombing kills Shiite leader, followers say. CNN İnternational. Erişim Adresi: https://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/08/29/sprj.irq.najaf/ (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022)

COLES, I.(2014, 26 Ağustos). Iran provided weapons to Iraqi Kurds; Baghdad bomb kills 12. Reuters. Erişim Adresi: https://www.reuters.com/article/iraq-security-kurds-idINKBN0GQ20I20140826 (Erişim Adresi: 27 Ekim 2022)

DEMİR, H. (2014, 17 Temmuz). Sünnilik Nedir? Sünniler Kimdir?. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim Adresi:https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/teostrateji-arastirmalari-merkezi/sunnilik-nedir-sunniler-kimdir (Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2022)

DOĞAN, S. (2020, 8 Haziran). Irak'ta İstikrar Arayışı Ve Hükümet. İnsamer. Erişim Adresi: https://www.insamer.com/tr/irakta-istikrar-arayisi-ve-yeni-hukumet_2973.html (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022)

DUMAN, B. (2016b, 26 Ekim). "Irak'ın 'dengesini Bozan' Oluşum: Haşdi Şabi." Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Erişim Adresi:https://orsam.org.tr/tr/irak-in-dengesini-bozan-olusum-hasdi-sabi/. (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2022)

DW. (2018, 26 Aralık). Trump'tan Irak'a sürpriz Noel ziyareti. Deutsche Welle. Erişim Adresi: https://www.dw.com/tr/trumptan-iraktaki-amerikan-askerlerine-s%C3%BCrpriz-ziyaret/a-46870662 (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

EL-SHERIF, M. (2018, 28 Nisan). Islamic State releases video showing execution of Iraq 'election advocators'. Reuters. Erişim Adresi: https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-islamic-state/islamic-state-

releases-video-showing-execution-of-iraq-election-advocators-idUSKBN1HY30O (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2022).

Erkmen, S. (2014). Irak'ta El Kaide'nin Doğuşu, Gelişimi ve Bugünü. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim Adresi: https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/irakta-el-kaidenin-dogusu-gelisimi-ve-bugunu (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022)

EURONEWS.( 2021, 4 Nisan). İran'la 5+1 ülkeleri ABD'siz bir araya geliyor; gündem Washington'ın müzakerelere dönüşü. Euronews. Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2021/04/01/iran-la-5-1-ulkeleri-abd-siz-bir-araya-geliyor-gundem-washington-n-muzakerelere-donusu (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2022)

EURONEWS.(2017).Irak IŞİD'den kurtuldu. Euronews. Erişim Adresi: https://tr.euronews.com/2017/12/09/irak-isid-den-kurtuldu. Erişim Tarihi: 3 Kasım 2022

EUROPARL.(2014, 15 Eylül). International Conference on Peace and Security in Iraq (Paris, 15 September 2014).Europarl.ErişimAdresi:https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/sede/dv/sede240914parisconference_/sede240914parisconference_en.pdf (Erişim Tarihi 2 Kasım 2022)

FEBRAIN, R. ve ISLAM, P. A (2021, 22 Eylül). Iraq Invades Iran Then Created The Longest Conflict On Today's History September 22, 1980. VOİ Center. Erişim Adresi: https://voi.id/en/memori/87478/iraq-invades-iran-then-created-the-longest-conflict-on-today-s-history-september-22-1980 (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022)

FELBAB-BROWN, V. (2020, 29 Ocak). Stuck in the middle: Iraq and the enduring conflict between United States and Iran. Brookings Enstitute. Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/01/29/stuck-in-the-middle-iraq-and-the-enduring-conflict-between-united-states-and-iran/ (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

FINE G. A.(2015). Lead Inspector General for Overseas Contingency Operations OPERATION INHERENT RESOLVE. Quarterly Report to the United States Congress.

FOLTYN, S. (2018, 16 Eylül). The Underground Caliphate. The İntercept. Erişim Adresi: https://theintercept.com/2018/09/16/isis-has-not-vanished-it-is-fighting-a-guerrilla-war-against-the-iraqi-state/ (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022).

FUMERTON, M. ve VAN WİLGENBURG, W. (2015). Kurdistan' Political Armies: The Challenge of Unifying The Peshmerga Forces. Beirut, LB: Carnegie Middle East Center. Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/ACMR_WilgenburgFumerton_Kurdistan_English_final.pdf (Erişim Adresi: 31 Ekim 2022)

GARİP, A. M. (2019, 28 Mart). Türkmenler Altınköprü Katliamı'nın kurbanlarını andı. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkmenler-altinkopru-katliaminin-kurbanlarini-andi/1432975 (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022)

GLOBAL COALITION.(t.y.).Partners. The Global Coalition. Erişim Adresi: https://theglobalcoalition.org/en/partners/ (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022)

HAMASAEED, S. ve NADA, G.(2020). Iraq Timeline: Since the 2003 War. United States Instıtute of Peace. Erişim Adresi: https://www.usip.org/iraq-timeline-2003-war Erişim Tarihi: 3 Kasım 2022

HANIYEH, H. A. (2014, 3 Aralık). Daesh's Organisational Structure. Al Jazeera Centre For Studies. ErişimAdresi:https://studies.aljazeera.net/en/dossiers/decipheringdaeshorigins impactandfuture/2014/12/201412395930929444.html (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022).

HANNA, A. (2020, 14 Mayıs). What Islamists Are Doing and Saying on COVID-19 Crisis. Wilson Center. Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/article/what-islamists-are-doing-and-saying-covid-19-crisis (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022)

HELLER, S.(2020). When Measuring ISIS's ''Resurgence'' Use the Right Standart.International Crisis Group. Erişim Adresi: https://icg-prod.s3.amazonaws.com/13-may-isis-2.pdf (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

HELLFONT, S. ( 2017, 16 Mayıs). Getting Peshmerga Reform Right: Helping the Iraqi Kurds to Help Themselves in Post-ISIS Iraq. Foreign Policy Research Instıtute. Erişim Adresi: https://www.fpri.org/article/2017/05/getting-peshmerga-reform-right-helping-iraqi-kurds-help-post-isis-iraq/ (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2022)

HELMORE, E. (2019, 3 Şubat) Trump wants to keep US troops in Iraq to 'be able to watch' Iran. The Guardian News. Erişim Adresi: https://www.theguardian.com/us-news/2019/feb/03/donald-trump-us-troops-iraq-iran (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

HIGEL, L. ( 2020, 8 Mayıs). On Third Try, a New Government for Iraq. International Crisis Group. Erişim Adresi: https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/third-try-new-government-iraq. (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022)

İŞLEK, Ü. (2022, 6 Ekim). Ana Hatlarıyla Ku Klux Klan. Kültür Araştırmalar ve Faaliyetleri Merkezi. Erişim Adresi: https://kaf.org.tr/en/alan_arastirmalari/amerika-arastirmalari/ana-hatlar%C4%B1yla-ku-klux-klan-%E2%80%93-%C3%BCmit-i%CC%87%C5%9Flek (Erişim Tarihi: 27 Eylül 2022)

JONES,S.G.(2017, 10 Ağustos). Islamic State 2.0. Rand Cooperation. Erişim Adresi: https://www.rand.org/blog/2017/08/islamic-state-20.html (Erişim Adresi: 15 Kasım 2022).

KARAALP, H. ve OKUDİCİ İ.(2021, 19 Mart). ABD'nin 18 yıl önce 'demokrasi ve istikrar' vaadiyle başlattığı Irak işgalinden geriye yıkım, kan ve kaos kaldı. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-18-yil-once-demokrasi-ve-istikrar-vaadiyle-baslattigi-irak-isgalinden-geriye-yikim-kan-ve-kaos-kaldi/2181544 (Erişim Tarihi: 6 Eylül 2022)

KURT, H. (2009). SUUDİ ARABİSTAN. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/suudi-arabistan (Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2022)

LAUB, Z. (2016). The Islamic State. Council on Foreign Relations. Erişim Adresi: https://www.cfr.org/backgrounder/islamic-state (Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022)

LAWLOR, K. (2020,5 Ocak). IRAQ'S PARLIAMENT VOTES TO END U.S. TROOP PRESENCE IN IRAQ. Instıtute for the Study of War. Erişim Adresi: https://www.understandingwar.org/backgrounder/iraqs-parliament-votes-end-us-troop-presence-iraq (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022)

LEFLER, J. ( 2014, 29 Haziran). Life Under ISIS in Mosul. Institute fort the Study of War. Erişim Adresi: http://iswiraq.blogspot.com/2014/07/life-under-isis-in-mosul.html (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2022)

MANSOUR, R. ve AL-HASHIMI, H. (2018, 17 Ocak). ISIS Still in Business. Chatham House. Erişim Adresi: https://www.chathamhouse.org/2018/01/isis-still-business (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022).

MATAR, J. (2019). The War Report Iraq: Any Hop efor Change. Geneva Academy. Erişim Adresi: https://www.geneva-academy.ch/joomlatoolsfiles/docman-files/Iraq%20Any%20Hope%20for%20Change.pdf (Erişim Adresi: 17 Kasım 2022)

MEEK, J. G. (2020, 2 Nisan). Terrorist groups spin COVID-19 as God's 'smallest soldier' attacking West. ABC News. Erişim Adresi: https://abcnews.go.com/International/terrorist-groups-spin-covid-19-gods-smallest-soldier/story?id=69930563 (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022)

MEPA NEWS AKADEMİ (2022, 30 Ağustos). Irak'taki Şii grupları anlama kılavuzu. Mepa News. Erişim Adresi: https://www.mepanews.com/iraktaki-sii-gruplari-anlama-kilavuzu-42971h.htm (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2022).

MUSTAFA, H. (2019, 12 Temmuz). Iraqi Army Concludes ‘Will of Victory’ Operation against ISIS. Asharq aL-Awsat News. Erişim Adresi: https://english.aawsat.com//home/article/1809241/iraqi-army-concludes-%e2%80%98will-victory%e2%80%99-operation-against-isis (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).

NATO.(2014, 5 Eylül).Wales Summit Declaration. NATO. Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022).

NATO.(2016, 9 Temmuz). Warsaw Summit Communiqué. NATO. Erişim Adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm. Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022

NSAIBIA, H. ( 2018, 5 Temmuz). The Reconstitution of the Islamic State's Insurgency in Central Iraq. The Armed Conflict Location & Event Data Project. Erişim Adresi: https://acleddata.com/2018/07/05/the-reconstitution-of-the-islamic-states-insurgency-in-central-iraq/ (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022)

NYT. (1988, 9 Ağustos). Cease- Fire Is On 8 –Year Iran- Iraq War. The New York Times. Erişim Adresi: https://www.nytimes.com/1988/08/09/world/aug-20-cease-fire-8-year-iran-iraq-war-southern-africa-pact-set-too-gulf-talks.html ( Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022)

ORSAM ( 2009, 17 Mart). Irak Anayasası ve Türkmenler. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. (Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/tr/irak-anayasasi-ve-turkmenler/ ) Erişim tarihi: 30 Ağustos 2022

ÖNKAL, A. (1991). AMR b. ÂS. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim Adresi: https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/3/C03001094.pdf (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2022)

QANDİL, M. M. (2020, 28 Nisan). Terrorism and Coronavirüs Hyperbole, Idealism and Ignorance. Washington Instıtute. Erişim Adresi: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/terrorism-and-coronavirus-hyperbole-idealism-and-ignorance (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022)

RAWABET CENTER. ( 2016, 29 Ağustos). Popular Crowd Forces in Iraq ( Al-Hashd al-shaabi ). Origin and Future "survey". Rawabet Center. Erişim Adresi: https://rawabetcenter.com/en/?p=1037 (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022)

REUTERS.( 2022, 11 Mart). New Islamic State leader is brother of slain caliph Baghdadi. Reuters. Erişim Adresi: https://www.reuters.com/world/middle-east/exclusive-new-islamic-state-leader-is-brother-slain-caliph-baghdadi-sources-2022-03-11/ (Erişim adresi: 17 Kasım 2022)

ROGERS, K.ve SCHMITT, E.(2020, 20 Ağustos). Trump Meets With Iraqi Leader Amid Negotiations Over U.S. Troop Levels. The Newyork Times. Erişim Adresi: https://www.nytimes.com/2020/08/20/us/politics/trump-iraqi-prime-minister.html (Erişim Adresi: 22 Kasım 2022)

RUDAW. ( 2020, 25 Eylül). Başkan Mesud Barzani: Boyun eğmiyoruz. Rudaw. Erişim Adresi: https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/25092020 (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022).

RUDAW. (2022a, 16 Mart). Halepçe Katliamı'nın üzerinden 34 yıl geçti. Rudaw Net. Erişim Adresi: https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/16032022 (Erişim Tarihi: 3 Eylül 2022).

RUDAW.(2018, 2 Mayıs). Kirkuk-Diyala electricity lines sabotaged again; Iraq blames 'terrorism'. Rudaw. Erişim Adresi: https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/020820182 (Erişim Adresi: 16 Kasım 2022).

RUDAW.(2022b, 5 Mart). Neçirvan Barzani'den 1991 Mart ayaklanması için kutlama mesajı. Rudaw Net. Erişim Adresi: https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/050320221 (Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022).

SAMAHA, N.(2016, 16 Kasım). Iraq's 'Good Sunni'. Foreign Policy. Erişim Adresi: https://foreignpolicy.com/2016/11/16/iraqs-good-sunni/ (Erişim Adresi: 24 Ekim 2022).

SIRRI, O. (2019, 26 Ekim). Revolutionary Protests Spread Across Central and Southern Iraq and Are Ongoing. Jadaliyya. Erişim Adresi: https://www.jadaliyya.com/Details/40146 (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022)

THE WHITE HOUSE. (2014, 10 Eylül). Statement by the President on ISIL. The White House. Erişim Adresi: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/10/statement-president-isil-1 Erişim Adresi: 3 Kasım 2022

TRANSPARENCY.COM. (2018). CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. Transparency International the Global Coalition Against Corruption. Erişim Adresi: https://www.transparency.org/en/cpi/2018/index/irq (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022).

TRANSPARENCY.COM. (2019). CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. Transparency International the Global Coalition Against Corruption. Erişim Adresi: https://www.transparency.org/en/cpi/2019/index/irq (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI.(2003). 19 Ağustos 2003, Bağdat´taki BM Binasına Yapılan Saldırı (No:136). Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_136---19-agustos-2003_-bagdat_taki-bm-binasina-yapilan-saldiri-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi:11 Ekim 2022).

U.S DEPARTMENT OF DEFENCE.( 2014, 5 Eylül). Joint Statement by Secretary Kerry and Secretary Hagel on the ISIL Meeting. U.S Department of Defence. Erişim Adresi: https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/605170/joint-statement-by-secretary-kerry-and-secretary-hagel-on-the-isil-meeting/ (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022)

U.S Department Of State (2000). Patterns Of Global Terrorism. U.S Department Of State. (Erişim Adresi: https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/crt/2000/2419.htm) Erişim Tarihi:21 Eylül 2022

UK Legislation.(2000). Terrorism Act 2000. UK Legislation. (Erişim Adresi: https://www.legislation.gov.uk/browse/uk) Erişim Tarihi: 21 Eylül 2022

UNITED NATIONS.(2014). Letter dated 20 September 2014 from the Permanent Representative of Iraq to the United Nations addressed to the President of the Security Council. United Nations. Erişim Adresi: https://digitallibrary.un.org/record/780053 (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2022).

WALLACE, B. ( 2019, 7 Mart). ISIS Re-Establishes Historical Sanctuary in Iraq. Instıtute For The Study Of War. Erişim Adresi: https://www.iswresearch.org/2019/03/isis-re-establishes-historic-sanctuary.html (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022)

ZELIN, A.Y. (2019, 13 Aralık). After Looses: Islamic State Plots Comeback. Wilson Center. Erişim Adresi: https://www.wilsoncenter.org/article/after-losses-islamic-state-plots-comeback (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022)

**DİĞER KAYNAKLAR**

ACUN, C. (2014) Neo el-Kaide: Irak ve Sam Islam Devleti (ISID), SETA, Issue: 53. Erişim Adresi: http://file.setav.org/Files/Pdf/20140616184404_neo-el-kaide-isid-pdf.pdf (Erişim Tarihi:15 Ekim 2022)

ALHEIS, A. (2011). The Tribe and Democracy: The Case of Monarchist Iraq (1921-1958). Arab Center for Research & Policy Studies.

BARAM, A. (2005). Who Are the Insurgents?: Sunni Arab Rebels in Iraq. US Institute of Peace.

BİLGESAM. (2015). Terör'ün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği. Bilgi Adamlar Kurulu Raporu. Bilgesam: İstanbul

BUNZEL, C.(2015). From paper state to Caliphate: The ideology of the Islamic State. Analysis 19. Washington, DC: Brookings Institution. (Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/the-ideology-of-the-islamic-state.pdf.) Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2022.

CAFARELLA, J., WALLACE, B. ve ZHOU, J. (2019). Isıs's Second Comeback: Assessing The Next Insurgency. Instıtute For The Study Of War.

CORDESMAN, A. (2020). Shaping a U.S. Strategy for the "Ghosts" of Iraq. Center for Strategic & International Studies. Erişim Adresi: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200608_Burke_Chair.Iraq_Shaping_Strategy.AHC_.Final_.GH16_edited.pdf (Erişim Adresi: 22 Kasım 2022)

DAUGHER, M, ZELIN, A. Y. ve POLLOCK, D. (17 Ekim, 2015). The Islamic State: New Inside Views. Washington Institue. Erişim Adresi: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/islamic-state-new-inside-views (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2022)

DOĞAN S. (2018) "Irak Türkmenleri" (Araştırma 68), İNSAMER.

DUMAN, B. (2015). ''A New Controversial Actor In Post-ISIS Iraq: Al-Hashd Al-Shaabi (The Popular Mobilization Forces)'', Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Rapor No. 198: 1-24.

DUMAN, B. (2017, 17 Ocak).Musul Operasyonu ve Musul'un Geleceği: Fırsatlar ve Riskler. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi. Rapor No. 206, Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/206tr.pdf (Erişim Tarihi 15 Ekim 2022)

DUMAN, B.(2016a)."2015 Irak Değerlendirmesi: IŞİD'e Karşı Savaş ve Savaşın Değişen Dinamikleri", Ortadoğu Analiz, 8(72). 32-35 Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/8bilgayduman_72.pdf (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022)

EASO.(2020).Irak Güvenlik Durumu. EASO. Erişim Adresi: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/Iraq_Security_Situation_2020.pdf (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022)

FATF (2015), Financing of the terrorist organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), FATF, Erişim Adresi: www.fatf-gafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terrorist-organisation-isil.html (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2022)

INTERNATIONAL CRISIS GROUP (2019). Averting an ISIS Resurgence in Iraq and Syria. International Crisis Group. Erişim Adresi: https://icg-prod.s3.amazonaws.com/207-averting-an-isis-resurgence.pdf (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2022).

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. (2015). Arming Iraq's Kurds: Fighting IS Inviting Conflict. International Crisis Group. Erişim Adresi: https://icg-prod.s3.amazonaws.com/158-arming-iraq-s-kurds-fighting-is-inviting-conflict.pdf (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022)

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. (2018a). The Challenge of Rebuilding a Functioning State. International Crisis Group. Rapor No: 188. 1-33.

INTERNATIONAL CRISIS GROUP.(2018b). Iraq's Paramilitary Groups: The Challenge of Rebuilding a Functioning State. International Crisis Group. Erişim Adresi: https://icg-prod.s3.amazonaws.com/188-iraqs-paramilitary-groups_0.pdf (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022)

INTERNATIONAL CRISIS GROUP.(2020). Contending with ISIS in the Time of Coronavirüs. International Crisis Group. Erişim Adresi: https://icg-

prod.s3.amazonaws.com/contending-with-isis-31iii20.pdf (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022)

JACOBS, A. ve SAMAAN J-L. (2014). Player at the sidelines NATO and the fight against ISIL. NATO. Erişim Adresi: https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=750 (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022)

KEKİLLİ, E. (2018). Irak Genel Seçimleri Irak'ta Yeni Bir Siyasi Kültür Arayışı. SETA. Erişim Adresi: https://setav.org/assets/uploads/2018/05/Analiz_239.pdf (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2022).

KNIGHTS, M. (2014, 7 Ağustos ). What Iraq's Kurdish Peshmerga Really Need. The Washington Institute. Erişim Adresi: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/what-iraqs-kurdish-peshmerga-really-need (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022)

LEWIS, J. D.(2013). Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign, Part I. The Institute for the Study of War. Middle East Security Report 14. Erişim Adresi: http://www.understandingwar.org/sites/default/files/AQI-Resurgent-10Sept_0.pdf Erişim Tarihi 16 Ekim 2022)

LISTER, C. (2014). Profiling the Islamic State (No:13). Doha: The Brookıngs Instıtutıon.

MANSOUR, R. (2021). The Popular Mobilization Forces and the State in Iraq. Chatham House. Erişim Adresi: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-02/2021-02-25-networks-of-power-mansour.pdf (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022)

MANSOUR, R. ve JABAR, F. A. (2017, 28 Nisan). The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future. Cernegie Middle East Center. Erişim Tarihi: https://carnegie-mec.org/2017/04/28/popular-mobilization-forces-and-iraq-s-future-pub-68810 (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2022)

MARKUSEN, M. B. (2018). The Islamic State and the Persistent Threat of Extremism in Iraq. Center For Strategic & International Studies. Erişim Adresi: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-

public/publication/181130_Markusen_ISIS_layout_v5_0.pdf?gMU9YfFRRiFMYHJoE30rcaDr0JCmxheo (Erişim Adresi: 16 Kasım 2022).

MATAR, J. (2019). The War Report Iraq: Any Hop for Change. Geneva Academy. Erişim Adresi: https://www.geneva-academy.ch/joomlatoolsfiles/docman-files/Iraq%20Any%20Hope%20for%20Change.pdf (Erişim Adresi: 17 Kasım 2022)

MUSLU, F. (2019). Bölgesel Rekabetin Kıskacında Irak Merkezi Hükümeti. SETA. Erişim Adresi: https://setav.org/assets/uploads/2019/04/A280_Analiz_Irak.pdf (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2022)

NADER, A. (2015). Iran's Role in Iraq: Room for Cooperation?. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE151.html. (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2022)

O'DRISCOLL, D. (2019). The Islamic State in Iraq. K4D. Erişim Adresi: https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/14587/580_The_Islamic_State_in_Iraq.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022).

ÖĞÜR, B., BAYKAL, Z. ve BALCI, A. (2014). Kuzey Irak- Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği (Rapor no. 1). Sakarya: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.

ÖZTÜRK, S. (2021). DEAŞ'ın Yükselişi ve Düşüşü. Polis Akademisi Yayınları. Erişim Adresi: https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/deas-in-yukselisi-ve-dususu.pdf

PAVLIK, M., AL-ABDULLAH, M., BLAXTER, L. ve EISSA, S. (2020, 24 Temmuz) A Sudden Surfacing of Strength: Evaluating the Possibility of an IS Resurgence in Iraq and Syria. Armed Conflict Location & Event Data Project.

PİRİNÇÇİ, F., OYTUN, O. ve DUMAN, B. (2014). ABD'nin IŞİD Stratejisi ve Irak ile Suriye'ye Olası Yansımaları. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. Rapor no: 191. Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf (Erişim Tarihi: 2 Kasım 2022)

ROBINSON, L. (2015). An Assessment of the Counter-ISIL Campaign: One Year After Mosul: Addendum, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation -- Analiz—

ROBINSON, L. (2016). Assessment of the Politico-Military Campaign to Counter ISIL and Options for Adaptation. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation. Erişim Adresi: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1290.html (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2022)

SCHWEITZER, Y. ve OREG, A. (2014). Global Jihad: Religious Ideology and Historical Development. In Al-Qaeda's Odyssey to the Global Jihad. Institute for National Security Studies. (ss.15-32).

ŞENDAĞ, S. B. ve ÖZDEMİR, A. C. (2021). 2020 Irak Değerlendirmesi: Dış Politika ve 2021'den Beklentiler. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/2020-irak-degerlendirmesi-dis-politika-ve-2021den-beklentiler--.pdf (Erişim Adresi: 22 Kasım 2022)

TERRILL, W. A. (2012). LESSONS OF THE IRAQI DE-BA'ATHIFICATION PROGRAM FOR IRAQ'S FUTURE AND THE ARAB REVOLUTIONS. Strategic Studies Institute, US Army War College.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İÇİŞLERİ BAKANLIĞI.(2017). Türkiye'nin DEAŞ İle Mücadelesi. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı.

**TEZLER**

HADRA, D. (2015). ISIS: Past, Present and Future?: Pro-ISIS Media and State Formation. Boston: The College of Arts and Sciences, Boston College.

SAADI, W.(2020). Irak'ın Siyasal Sisteminde Anayasal Kararlarda Değişiklikler ve Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

# ÖZGEÇMİŞ

**Adı Soyadı**: Özgür ERDOĞAN

**Yabancı Dil**: İngilizce

**EĞİTİM:**

**Lisans:** İstanbul Aydın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

**Yüksek Lisans:** İstanbul Aydın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Terörizm Araştırmaları